

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1972. FEBRUÁR 1.

II. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

BARÁCIUS ZOLTÁN

BIACSI ÁNTAL (felelős szerkesztő)

BODROGVÁRI FERENC

DÉR ZOLTÁN

GAJDOS TIBOR

MOLNÁR CS. ATTILA

SISKOVSZKI ANDRÁS (technikai szerkesztő)

SZEKERES LÁSZLÓ

ZÁKÁNY ANTAL

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 17—19.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica — 666-3-296.

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4 dinár;

külföldre az összeg kétszerese.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

II. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM — 1972. FEBRUÁR

- 75 BODROGVÁRI FERENC: »Konzervatív« elmélkedés a kritikáról
80 BARÁCIUS ZOLTÁN: A színész halála (novella)
85 CSUKA ZOLTÁN: Két korszerű könyörgés: Békességért; Tisztaságért (versek)
87 UTASI MÁRIA: Cantio (vers)
88 SZIRMAI KÁROLY: Susogó hársak az ablak előtt (novella)
92 URBÁN JÁNOS: Fölfedezés; Mérleg (versek)
94 SZ. KANYÓ LEONA: Naturális kívánságok; Itt leszek (versek)
95 BALOGH ISTVÁN: Magam embersége (vers)

KÉZFOGÁSOK

- 96 PAVLE UGRINOV: Lugas — Vasagyi Mária fordítása (novella)

AVATÓ

- 99 KOPECZKY CSABA: A fiú négy napja (novella)
102 GELLÉR NELLI: Tisztaság; Nosztalgia (versek)

ÉGTÁJ

- 103 Dr. HORVÁTH MÁTYÁS: A többnyelvű környezet hatása a nyelvi képzettség alakulására
110 LŐRINC PÉTER: Adatok a »Zrínyi-birodalom« gazdasági alapjaihoz

OLVASÓNAPLÓ

- 122 DÉR ZOLTÁN: Hézagpótló kézikönyv (Kántor Lajos—Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom 1945—1970)
128 KOLOZSI TIBOR: A hagyományos líra revíziója (Bori Imre: Az avantgarde apostolai)
132 PÉTER LÁSZLÓ: Délkelet-Európa poétája (Csuka Zoltán: Ellentmondás a halálnak)
134 LÉVAY ENDRE: Viharos évek tanúja (Schwalb Miklós: A szén)
136 KOPECZKY LÁSZLÓ: Színvázlat egy rendhagyó könyvről (Imre Šafranj: Na tragu)

A rajzok MAGYAR ZOLTÁN munkái.

„KONZERVATÍV“ ELMÉLKEDÉS A KRITIKÁRÓL*

Ha a dolgok megjelenési formái és lényege közvetlenül megegyeznének, úgy minden tudomány felesleges volna. Ezért a megismerésnek a jelenségek mögé kell hatolnia, keresnie kell a lényegét — mondja Marx. (V. 8.: Tőke III. Kultúra, Zágráb, 1947—1948. 753.)

ELŐLJÁRÓ ELMÉLKEDÉS MÁSOK TOLLAIVAL ÉKESKEDVE

Több indítékból írhat valaki kritikát.

1. — Társadalmi kötelességének érezheti, hogy tudását a közvélemény tájékoztatására és irányítására használja, tehát neveljen bennünket.

2. — Lehet, hogy becsvágyból mutogatja magát.

3. — Lehet, hogy a tiszteletdíj vonzza stb.

De ha valaki a közvéleményt tájékoztatja, akkor becsületből csak az első szempont vezérelheti.

Ezt a nevelői akaratot tisztelem az Üzenet bírálójának írásában. Am az akaratnak mindig ésszerűsége kell törekednie, mert az esztelen, a mindentől korlátozatlan akarat csak vak önkény, de nem az emberibb élet akarása. Ezt a »régik« Hegeltől tanultam, meg Marxtól, aki a Tőke III. kötetének végén azt írja, hogy a szabadság csak az lehet, ha az ember, a társult termelők ésszerűen rendezik anyagcseréjüket a természettel, tehát saját társadalmukkal is. Az ésszerűsége törő akarat voltaképpen az ész szűkségszerűsége, az ész megvalósulásra törekvése. Következésképpen a bíráló akaratának is ésszerűnek kell lennie, ha általános eszméket kíván megvalósítani.

Ha tudományos módon bírál, akkor állításainak kifejezetten logikai megokolásúaknak kell lenniük. Ha művészi hangvételt használ, akkor beleérzéseinek, benyomásainak végső soron szintén ésszerű alapozásúaknak kell lenniük (egyébként az esztétika nem is létezhetne). Csak az bírálhat (nem kritizálhat, mert azt mindenki teheti, lévén az ízlések és pofonok különbözők), aki az illető tárgykör ismerőjének már előzetesen, vagy legalább a bírálat folyamán bizonyította magát. Ezért, aki már előzőleg bebizonyította, hogy kivételes szakember, az röviden és külön megokolás nélkül is véleményezhet. Aki még nem ismert és elismert szaktekintély, annak bírálat közben indokolnia kell. Más tekintély csak a bírálat talmi, »felsőbbrendű« tekintélye lehet. Ilyen talmi felsőbbrendű tekintélyeket csak azért fogadunk el néha, mert:

a) semmit sem tudunk a bírált dologról, de a bírálóról sem. Például ha nem tudom, hogy mi a Capsella bursa-pastoris (pásztorfű, növény) és egy magát felsőbbrendű tekintélynek kinevező valaki azt mondja, hogy ez a fülfájás magyar neve, akkor esetleg csak akkor süllhet ki, hogy nincs igaza, ha kinevet az orvos, amikor latinul panaszolom neki a bajomat. Ha azt mondja, hogy ez a kifejezés a bimbuktui Shimba-Shamba törzs bájitalának neve, akkor esetleg életem végéig azt hiszem, hogy neki van igaza, mert: ki járt már Bimbuktuban?

* Tomán László: Az Üzenet decemberi száma. Magyar Szó, 1971. december 18.

b) Ha azonban a bíráló úgy adja ki magát tekintélynek, hogy egy más, valós tekintély palástjába burkolózik, mástól meríti bírálatnyilvánító »helyzeti energiáját«, s úgy mondja, hogy például az én írásom a »Cap-sella« és »ejnye, ejnye!«, akkor sokan még el is hiszik neki, hogy valami nálam nincsen rendjén. Elhiszik neki, mert hamleti módon tálalja: »Sok dolog van földön és égen, melyet bölcselmetek nem sejt, óh Horatio!«. Ő az, aki tud, és az »ejnye, ejnye!« már önmagában is mindent megmond!

A bírálónak továbbá tudnia kell, hogy még a XX. század értékválásának világában is nagyra becsült eszménykép az ógörög társadalomnak az a »szokása«, hogy a vitázó személyiségét érvelésének logikus volta alapján tisztelték. Nem becsülték, ha könnyelműen állított valamit s más szavát kiforgatta. Ezt is Hegeltől tanultam. Becsülöm Szókratészt is, aki elítélte azt a nézetet, miszerint a vita célja nem az igazság kutatása, hanem a mások állításainak bizonyítása, vagy cáfolása közben megmutatható ügyesség ápolása; mert ez szüli a felsőbbrendűséget.

BEVEZETŐ ELMÉLKEDÉS A KRITIKUS TOLLÁNAK ÉKEIRŐL

Az Üzenet bírálóját olvasva megkérdeztem önmagamtól: mennyire szolgálja tollforgatása az igazság kutatását? Egy jelenség — példa alapján kutattam a lényegyet. (Néha egy példa is elegendő az általánosításra, különösen ha jellegzetes!)

Amíg a művészetről szólt, hallgattam, mert kételkedtem saját tudásom erejében, s ezért nem akartam szavába vágni; nem akartam tudatlan tudósként tetszelegni.

Az én Viselkedés, irányítás, értékelés című írásomról írt véleményéről is hallgattam volna, ha bírálatának érvei a témámat cáfolnák, hisz ellenvetések nélkül nincs haladás. De amikor a bírálat nem logikai érvelésű, s beleértései szubjektívek, akkor már nem rólam van szó, hanem a közvélemény megtévesztő, felsőbbrendű stílusú neveléséről.

Írnom kellett, mert a bírálat »engem néz és téged lát«. Rólam írt, de a pedagógusokat (így, többesben!) neveli; a nevelők felsőbbrendű nevelőjének adja ki magát.

(Az ilyen tevékenységről a hagyományokból fakadó, következő konzervatív tanulság vonható le: a nevelők nevelőjét is meg kell nevelni, mert nem csücsülhet a világon kívüli objektív ítélőbíró tisztjében, avagy el kell olvasnia Csokonai Jövendölés az első oskoláról Somogyban című költeményét. Ha a tanulságot rám is vonatkoztatja, az sem baj.)

ELMÉLKEDÉS A LOGIKÁRÓL

A nevelő kritikus nincs tisztában a pedagógus szó jelentésével. A pedagógus és pedagógia szó legszélesebben értelmezve mindenfajta hatást jelölhet. Dewey szerint például a filozófia is lényegében pedagógia. De ekkor a tudomány is, a művészet is és minden tevékenység hatóereje pedagógia. Ekkor mindenki pedagógus. (Ilyen értelemben nevezem én a kritikus is nevelőnek.)

Az eredményes értekezés megköveteli, hogy a sokféleképpen értelmezhető kulcsfogalmakat pontosan határozzuk meg, mert másképpen két málomban órlünk. Úgy látszik, hogy a kritikus ezt elfelejtette (ha tudta!), mert írásaiból az sül ki, hogy én a pedagógia kérdéseiről írtam (pedig ezt a szót a szaknyelv csak szűk értelmében használja), amikor kifejezetten megemlítettem, hogy társadalomtervezési, kultúrpolitikai kérdésekről beszélek. Ebben a témakörben példaként említettem pedagógiai és pszichológiai vonatkozású dolgokat. Ez már elég volt ahhoz, hogy az egész írást elsődlegesen pedagógiainak nevezze. (Ez a »pars pro toto« logikai hibája.) Az írásom neki csak »végső soron« társadalmi. Avagy milyen az a társadalmi probléma, amely elsősorban, »tisztán« az és nincs benne pedagógia és pszichológia?

A kritikus »felsőbbrendűen« megállapítja, hogy én — és sajnálja — konzervatív végkövetkeztetésekre jutok. Hogy mi ez a konzervativizmus, azt nem mondja meg. (Ez az érvelés az ún. »argumentum ad vericundiam« logikai hibája.) Ha tudatlanságból ered, akkor paralogizmus a neve, ha szándékos, akkor szofizmus, illetve »romlott szellemi táplálék piacoldsa«, ahogy azt Szókratész mondta.

A kritikus »beleérezte«, hogy én a pedagógia csődjéről(!) írtam. Erről kifejezetten szó sem volt, s ha ő a sorok közül ezt olvasta ki, akkor vagy saját kiinduló tévedésének (pedagógia az, ami nem is az) áldozata, vagy rossz az intuíciója. (Ezen nem is csodálkoznék, mert az intuíció a tapasztalattal nő.)

En ugyanis — elnézést az ismétlésért — arról írtam, hogy sokan nem tiszteljük az emberhez méltó viselkedésformákat, vagy arról, hogy ilyen viselkedésformáink, értékeink nincsenek. Bírálтам a »személyi szabadság« örve alatt kialakult »nem kell ellenőrzés« elvét, miközben az ellenőrizetlen manipuláció — a pénz, a szex és más nem szocialista értékeszményekből fakadó értékeszmények — rafináltan ránk kényszerített özőnének hódolóivá leszünk. (Arról kellett volna bírálatot mondani, hogy érveim igazak-e, avagy nem!) Azt írtam, hogy gyermekeink az aradi tizenháromról esetleg azt hiszik, hogy »je-je« zenészek voltak. Írtam, hogy elvetjük a század elején kialakult forradalmi viselkedésformákat, de elfogadjuk a biológiai szempontból, vagy »zsebszempontból« vonzó tőkés manipulációt szolgáló külsőségeket. Ma kultúrforradalom, szexuális forradalom és mindenféle forradalom van. Ma mindenki forradalmi. S ha jól megnézzük a dolgokat, akkor ezek a »forradalmak« sokszor lebecsülik a munkásosztályt, a népet, a »tömeget«, s mindenkít, aki nem fogadja el az általuk felsőbbrendűnek tétélezett forradalmiságot.

A kritikus szerint ez a pedagógia(!) csődje. A »szakember« elfelejtette, hogy a társadalmi problémáért nem a pedagógusokat kell okolni. Azok egymagukban (a szellem!) nem okozzák és nem változtatják meg a társadalmat. Tudja a kritikus, hogy miért bírálta Marx a francia felvilágosítókat?

Ugyanakkor azt is írtam, hogy a totalitárius, központosított dirigálás modellje veszélyes és káros. Váztam, hogy miért tekintem annak. Vagy talán ez a pedagógia csődje, és ezért vagyok konzervatív (no meg a folyóirat, amely helyet adott ennek a konzervatívoknak)?

ELMÉLKEDÉS A PEDAGÓGUSOKRÓL

A kritikus szaktudása, vagy beleérzése nem ismeri a »szellemi kancsal-ság« logikai hibáját, melynek neve »Metabasis eis allo genos«. Vagy igen? A hiba lényege, hogy a lóról kezdünk beszélni és a tehénnél kötünk ki. A ló itt én voltam, aki társadalmi problémákról írtam, a tehén pedig a pedagógusok (így, többesben!), mert őket ostorozta, fejte, »vágta« a kritika.

A pedagógia (de még a politika, vagy a kultúra) csődjéről egyáltalán nem beszéltem (esetleg válságáról), de nekem ezért és ebből következőleg (Hic Rhodus, hic salta!, illetve Hic Abdera!) a pedagógusok felelősségéről kellett volna írnom. A felsőbbrendűen utasító kritikus kisütötte, hogy azért, mert néhány társadalmi visszásságot igyekeztem felvázolni, egyszerre és ezért (!) a pedagógusok (általában) önmagukat igazolják és »magyarosan« mondvá »a maguk védelmét helyezik előtérbe«. Hogyan lehetséges ez?

Ha bizonyos hibákra rámutatunk, akkor magunkat is bíráljuk, mert mindannyian részesei vagyunk a társadalom életének. Védekezés ez?

(Egyébként a pedagógusok felelőssége újabban kedvenc vesszőparipája lett bizonyos, újságrással foglalkozó és egyéb szellemi »elitnek«. A pedagógusok lettek a bűnbakok. A hibáztatás lényege a mi esetünkben vicces. Arra a viccre emlékeztet, hogy: »Mindenért a pedagógusok és a biciklisták felelősek! — Miért a biciklisták? — És miért a pedagógusok?«. Ezt a kritikus nem írta meg.)

Veszélyes dolog a tények »felfújása« is. Ha valamit nem lehet az abszurdumra levezetni, akkor fel kell nagyítani, míg abszurdummá nem hipertrofizálódik.

Bírálnók felsőbbrendűen kijelenti, hogy nem elég »csupán bizonyos viselkedési formákat bírálni, hanem a jelenségek gyökerét kell megkeresnünk és bírálunk.« Ehhez csak két megjegyzést fűzök.

1. — Igaza van, a követelmény rá is érvényes.

2. — Ő — úgy látszik — megkereste! A bajok oka a pedagógusok és az én konzervatív fecsegésem. Kész!

A bölcs és felülről oktató kritikus elfelejti, hogy gyökerkereséskor előbb a fát (a jelenséget) kell megkeresni; először fel kell vetni a problémát. Ezt kíséreltem meg én. A bírálónak az a kötelessége, hogy rámutasson: hamis fát, hamis problémát találtunk és miért hamisat. Továbbá — »mert olvasni, azt tudni kell« — láthatta, hogy odartam: »A feladat mindannyiunkra vár. A feladathoz tartozik a probléma felvetése is. Ha az elemzés elveti a felvetett kérdéseket, már ez is eredmény.«

Vajon milyen szakember az, aki egy bonyolult probléma megoldását — a gyökeret — egy konzervatív favágó (értsd: nem hivatásos kritikus) ceruzájától várja 16 gépelt oldalon? Ez a felfújás technikája!

BEFEJEZŐ ELMÉLKEDÉS A KOHERENCIÁRÓL ÉS AZ ERKÖLCSRŐL

»Ha a szegények nyomoríttatását és a törvénynek és igazságnak elfordíttatását látod a tartományban: ne csudálkozzál e dolgon; mert egyik felsőrendű vigyáz a másik felsőrendűre és ezek felett még felsőbbrendűek vannak.« (Prédikátor könyve, 5. 8.)

A kritikus kijelentette, hogy »nem szeretne értékelni«. Aztán megállapít két dolgot.

1. — »Ha őszinték és jóindulatúak vagyunk, a hibák radikális bírálatát kell célunknak tekintenünk.«

Tehát még is értékel, mert az én konzervativizmusomból az derül ki, hogy nem vagyok őszinte és jóindulatú. (Ő csak tudja!) Vagy talán ő n t u d a t l a n u l értékel? Az esztelen akaratról már írtam. Eszerint a kritikus kritikája nem koherens!

2. — Minden pedagógusnak felrója, hogy »ne akarjanak vértanúnak feltűnni«, hanem »a valóság és a fiatalok iránti nagyobb megértéssel harcoljanak az ellen, amit rossznak tartanak.«

Ebből meg az sül ki, hogy (tegyük félre a »vértanúság« nemlétező kiindulópontját) a pedagógusok harcoljanak, de úgy, ahogy azt a »felsőrendű« kritika akarja, még akkor is, ha senki sem tudja, hogy miként akarja.

A fiatalok megértése szép dolog, csak hogy se én, se a pedagógusok az általam vázolt társadalmi problémákért nem »fiatalokat«, vagy »öregeket« tettünk felelőssé.

A bíráló még fél is, hogy a »harcban ártatlan áldozatok is lesznek, és a bűnösöket futni hagyjuk«.

Kik az ártatlanok, és kik a bűnösök? A totalitarizmus, vagy az »ürülék-irodalom«, a demokrácia, avagy én (és a korpa közé keveredett pedagógusok), avagy esetleg az, aki szemforgatóan boszorkányokat keres ott, ahol azok nincsenek?

Az őszinteség és a jóindulat szép dolog. De a pokolba vezető út jó szándékokkal van kikövezeve. Aki jóindulatúan bírál, az ne maga találja ki bírálatának tárgyát, mert akkor csak önmagával beszélget, hanem érveljen.

Az írott szó kötelez. Engem az Üzenetben csak 400—500 ember olvas, de rólam, a pedagógusokról (és közvetve az Üzenetről is) az egész közvélemény azt tudhatta meg, hogy »ejnye-ejnye!, Capsella bursa-pastoris«. A közvéleménynek pedig nem m e s e kell. Beleérzéssel nem lehet véleményt alakítani, azaz lehet, de nem szabad.

Tisztelem azt a képességét, hogy egy újsághasáb 24 sorában sűrítetten dezinformál, ámde nem szeretem. Nem szereti senki sem az ilyen felsőrendűséget. Ez önmagában még nem baj, de ne feledje el a közmondást: »Praemonitus, praemunitus!«. Figyelmeztetett, hogy konzervatív vagyok, hogy a pedagógusok vértanúk akarnak lenni, hogy az Üzenet ilyesmiket enged megjelenni stb. Ha a kritikus nem konzervatív, úgy én büszkén fegyverkezem fel annak. De csakis akkor! Mert ha megengedjük, hogy pragmatista módon, azzal érvelve, hogy egy rövid újságcikkben nem lehet megokoltan(?) véleményezni, vagy azzal védekezve, hogy a dolgokat mégis ismertetni kell, vagy esetleg más okokkal védekezve az Üzenet írásait »ejnye-ejnye« stílussal felsőrendűségünk valós, vagy vélt ormairól megneveljük, akkor ez már nemcsak az Üzenet problémája, vagy az enyém. Ekkor a prófétának lesz igaza, és ez már társadalmi probléma.

A SZÍNÉSZ HALÁLA

Tanulmányozni kellene a kérdést, hogy miért kell az embernek a legtragikusabb pillanatban is felnevetnie. Oktasson ki egyszer valaki ingyen az élet bölcsességére, tanítson illemre, mert nem becsületes ebben a percben, amikor a kocsi után haladok, piszkos zsebkendőt tömni a számba. Nem így beszéltük meg.

Híján vagyok minden érzésnek, hiába.

No ez furcsa...

Az emberek, amerre csak kocsink elhaladt, levették kalapjukat. Persze a legtöbbször nem is volt kalap, de ezeknek szemében is ott lapangott az a sokat emlegetett bú. Egy természetes asszonyosság bambán utánunk nézett, és keresztet vetett magára.

Nagy volt az utcán a felhajtás.

A temető kapuja előtt megálltunk. Kló — ő volt köztünk mindig a legbátrabb — szinte rátaaposott a kiláncsra, a vasajtó kitérult, és mi leemeltük a speditőrről szegény Frankie koporsóját.

— Maguk mit akarnak itt? Nüncsenek a műsorban! — Jól megnéztem magamnak a káráló temetőcsószát, aki alig ért fel a derekamig, és ráripakodtam: — Yorick koponyáját keressük! Félre az útból!

A csósz hebegni kezdett. Érthető szó alig hagyta el torkát. Végül odáig merészkedett, hogy a rendőröket kezdte emlegetni. Kló felkapta a kisöregét, és ráültette egy borostyánnal befutott kriptára.

— No elég a dumából! Temetni jöttünk s nem dicsérni a napot! — dühöngött Kló patetikusan. A kisöreg ijedten pislogott, és elsomfordált.

— Az ég felé! — adtam ki a parancsot, és vállunkra kaptuk a kockás asztalterítővel díszített koporsót. A súlyos tehertől imbolyogva megindultunk a temető elhagyott, gazzal benőtt távoli zuga felé.

— Pfu! Én még ilyen ronda temetőt nem is láttam. Odanézzetek! Valaki a padon felejtette a CIK-et. Szakadj le, égbolt! — súgta mellettem halkán Ici.

A nap tányérja pokolian izzott felettünk. A fiúk és lányok szótlanul kocogtak utánunk, s mi négyen nagyokat fújtatva cipeltük szegény Frankie koporsóját a ronda temetőnek abba a sarkába, ahol csak bogáncs és csalán bújik ki a földből.

Mellettem valaki a halotti beszédből idézett. Kló hirtelen felordított:

— Négy százados emelje Hamletet, mint katonát, a ravatalra: mert belőle, ha megéri, nagy király vált volna még!

Ici felnevetett, s mi majdnem felbuktunk a teherrel.

— Ily látomás szép a mezőn — folytatta Kló —, de itt szemlélve más. Tegyétek le a fickót.

*

Ez a világ túzásokra ragádtatja magát, rég tudom. Valamit mindig tenni kell, s nem tartozom azok közé, akik azt vallják, hogy valamit nem kell tenni. Élmény volt számomra beszélgetni az embereket, feljegyezni az érzékeny lelkek villanásait, leleplezni az álcákat, s végül kiszámolni a történetekből a valóságot.

Csúnya játék rendezője voltam. Frankie leleplezése nem hozott diadalt.

Becsaptam.

Ezért, habár — mint mondtam — ez a világ túzásokra ragádtatja magát, mégis tudni kell pontosan, hogy vannak az életben bizonyos határok, amelyeken túl már nehezen igazodunk el.

Talán az volt a baj, hogy Frankie sohasem kiáltott segítségért. Nem merészkedett beszélni a szerelemről. Okos észrevételeinket most dobhatjuk a francba...

*

Ici módfelett szerette a játékot. Még szerelem közben is. A legmeghittebb pillanatokban néha hirtelen felkacagott. Nem tudtam, hogy a tavalyi kudarc miatt — a fiú ugyanis csudára részeg volt —, gyűlölte Frankie-t. Egyből ráállt mindenre, amire csak kértem.

— Szeretem, ha minden nap más szögből süt le rám a nap — szokta mondani. — Örjítő ez az élet! Rögtön rámászok valakire!

Tegnap aztán alaposan rámásztunk a fiúra. Ott ült az ablak mellett, és hallgatta a madarakat.

— Ma mit játszunk? — kérdezte, amikor szobájába léptünk, és az üveg után nyúlt. Konyakot ittunk, szódával.

— Valamelyik amerikai! — csattant fel Ici, és máris levette a blúzáját. — Az való neked. Sok benne a lelki nyavalygás.

Frankie elfordult. Megijedtem. Ici megint elrontott mindent. A fiúhoz léptem:

— Csak az utolsó felvonást, boy...

Ici kibontotta a haját, és lefeküdt a padlóra. Frankie vigyorogni próbált, de nem nézett a lányra. Végül kibökte:

— Az enyém lesz a főszerep?

Válaszom őszinte volt:

— Természetesen. Hiszen együtt szüljük meg a darabot.

Frankie kigombolta nyakán az ingét, és tanácstalanul a lányra bámult. Bekapcsoltam a kis, hordozható magnómat.

— Ki vagy te? — kérdezte a lánytól.

— Arcom, testem jön feléd a barlangból... — Ici hangja csupa elektromos vibrálás volt, úgy rikoltott, mint a halászsas párja után.

— Mit csináltok ti abban a barlangban? A nappaloktól rettegtetek, vagy az éjszakáktól?

— Bátrak vagyunk!

Jól van. Nagyszerűen indult be a jelenet. Frankie feltűnően friss volt és eleven. Többet ivott a megszokottnál, semmi kétség. Amikor azonban Ici a melltartója kapcsa után nyúlt, a fiú hirtelen elnémult.

— Ugorjunk át ezt a jelenetet! — kiáltott fel bosszúsán.

Ici idegesen felpattant:

— Ismerjük egymást, Frankie. Akarod tovább csinálni, vagy nem akarod?

A fiú gorombán megragadta a lány karját:

— Nem értitek, hogy nem tudom a szerepet?!

— Foglalkoztál vele? — kérdeztem óvatosan.

— Folytassuk ott, ahol abbahagytuk. Meséld el, Ici, hogy milyen sötét van a barlang mélyén!

Ezt a részt nagyon untam. Ici rosszul is tolmácsolta a szöveget. Csak úgy csöpögött az érzelmességtől. Alig figyeltem oda szavaira. Egyre a darab befejezésén törtem a fejem, de az — minden jel arra mutatott — még ma sem lesz ismert.

— Valamikor régen volt egy kislány, aki mindig a rózsakerteket látogatta — nyomorította Ici a nagy monológot. — A fiú elvitte a kislányt az útra, amely a medencéhez vezetett. A kislány én voltam. A fiú arra várt, hogy a medence aranyhalacskái megszólaljanak, és nem volt olyan kíváncsi az életre, mint a kislány, de te megrémültél tőlem, és azt mondtad, hogy neked nem kell az ismeret...

Frankie undorodva felém fordult:

— Megváltoztatta a szöveget!

— Nem vettem észre... — igyekeztem megnyugtatni.

— Azt mondta, hogy nekem nem kell az ismeret! — hosszú szünet után végül kinyögte. — Ezért jöttél vissza?

— Ezért! — felelte dacosan a lány.

Nyugalomra intettem őket:

— Megállni! Mi történt, Frankie? Sokat ittál?

— Nem megy! — ordított rám, és az ablak felé indult.

Ici csüggedten emelte rám szemét:

— Én megpróbáltam...

— Folytatni! Ki itt a rendező? — adtam ki az utasításokat.

Frankie felsóhajtott:

— Megint arról meséljünk, hogy volt egy kislány, akivel együtt maradtam a medence szélén?

— Ott volt a kíváncsiság is... — figyelmeztettem.

— Most is jelen van! — fordult felém, mint a vipera.

— Hát akkor vetkőzz, Ici! Mire vársz?

Némán figyeltük egymást. Végül a lány szólalt meg elsőnek:

— Hú! Ilyen lehetett az első jaj, amely felverte a vacakság csöndjét.

— Nem foglalkozom misztikus marhaságokkal. Felejtsetek el végre. Elég volt! — bősziült fel a lány válaszában. — Örültek! Hát én mi vagyok? — Frankie dühösen hadonászni kezdett a kezében tartott konyakos üveggel. — Ici! Csak én ismerlek igazán. Csak én tudom, hogy egy kíváncsi kislány voltál, semmi több. Miért futottunk szét?

A lány nem felelt rögtön. Végül halkán elnevette magát.

— Átkozott, perverz fráter! — fordult felém Frankie. — Ő agyalta ki az egészet. Kísérleti nyúlként használt fel bennünket a darabjához. Ő... ő... ő a hatalom. Az erős férfi. Miben rejlik az ereje? -- tette fel a kérdést gyerekesen.

— A tettben! — válaszolt a lány.

— Lássuk a nagy tettet! No! — súgta Frankie sápadtan, és hátát nekivetette a falnak.

Ici nevetett:

— Frankie nem tudja a szöveget. Begatyázott, mint egy amatőr.

— Ha tudnám, akkor itt nyavalyognák veletek?! — dühöngött a fiú. — Azt hiszed, hogy engem érdekel ennek a tehetségtelen poétának a színdarabja?! Oda akarok visszakerülni a medence szélére... Adva van a szituáció, hát most gyerünk tovább, majd csak lesz valami. Mi jön most? A félnépszerűség?

A fiú siralmas helyzetben volt.

— Itt nem lát bennünket senki? — kérdezte.

— Senki. — Ici csodálatos volt ebben a pillanatban.

— A poéta is ott volt a barlangban?

— Ott.

— Megfogott?

— Néha.

Frankie vigyorogva felém lesett. Bátorítóan rámosolyogtam, azt hittem, hogy végre sikerült a fiút rávinni a vékony jégre. Tévedtem. Kezével eltakarta arcát, és úgy tette fel a kérdést:

— Mit csináltak ott a barlangban, a patkányok között?

— A kövéreket megfogtuk, és bedugtuk egy esernyőbe.

— És a soványakkal? Azokkal mi lett?

— Felhizlaltuk őket, aztán zsupppppsz! Be az esernyőbe!

Frankie a padlóra dobta magát, a hasára feküdt, és úgy nevetett. A könnyei potyogtak:

— A... az... az esernyőbe... más semmit? Nagy kutya a poéta...

Leállítottam a magnót, és megérintettem a fiú karját:

— Frankie...

Lassan feltápászkodott, leült a díványra, szomorúan a lányra nézett, és legyintett:

— Mikor lesz ennek vége? Én akartam... nézett rám meggyötörtén. — Én szerettem volna... de... most én... hiszen... emberek vagyunk, nem?

Ez már nem játék. Vagy nagyon jó játék. Tréfára vettem a dolgot:

— Vigye ördög. Csináljunk inkább vígjátékot.

— Csináljunk — mondta Frankie minden lelkesedés nélkül. — Az a baj, hogy megint berúgtam.

Ici homlokon csókolta szegény barátunkat:

— Részeg vagy, kisfiú, és olyan sápadt, mint a fehér tulipán. Feküdj le, mi megyünk.

— A temetést holnapra rendelem meg. Szép legyen, és mindenki sírjon. Poéta — fordult felém —, te tartod majd a búcsúdumát — mondta, és kinyitotta előttünk az ajtót. Már az utcán járva még látuk, ahogy visszaült az ablakhoz és tovább hallgatta a madarakat.

*

Alaposan beleizzadtam a beszédbe. Gyalázatos ez a mód, ahogy elbántunk a fiúval. Tisztelességtelen és felelőtlen tett, szörnyen ötletdús voltam. Gratulálók!

Kifogytam a szóból. Mindenki hallgatott. Itt volt a színház csaknem valamennyi ifjú színésze, produkálja magát más is. Lehajoltam, és kezdtem kiszedegetni harisnyámból a bogácsokat.

A kockás asztalterítő megmozdult:

— Nincs több?

Az ég felé pillantottam, és még kinyögtem néhány mondatot:

— Itt nyugszik tehát egy ócska színész. Meghalt anélkül, hogy egyetlenegy patkányt is bedugott volna az esernyőbe. Ámen.

Most már mindenki röhögött. Kinyújtottam a kezem, és segítettem Frankie barátomnak, hogy kikászálódjon a koporsóból.

— Nem volt megható — nyöszörögte. — Nem sírt senki.

— Mert mindenki irigyel, Frankie — súgtam bizalmasan.

Kló és Ici helyeslően bólogattak.

— Igazán? — csillant fel a szeme, majd kedvetlenül folytatta: — Sajnálom, hogy a darabból nem lesz semmi. Hogy fejezed be a harmadik felvonást?

— Majd csak lesz valahogy... — vigasztaltam. — Tudod mit? Előveszünk egy Shakespeare-darabot. Eljátszatom veled a dán királyfit. Neki sem volt nője!

— A fene egye meg — fordult a többiekhez szegény barátom —, annyi akadály van a szerelemnek...

Novellapályázatunk második díjas írása.

CSUKA ZOLTÁN

KÉT KORSZERŰ KÖNYÖRGÉS

BÉKESSÉGÉRT

A kontinensek fölött szanaszéjjel
szuperszonikus sárkányok
békét mennydörögnek,
versenyre kelnek a szónokokkal,
percenként hasítják szét az eget kárpitját,
bíborló tüzes farkukat húzzák maguk után,
kettérepesztik a dobhártyákat,
az iszonyat vonóját csattogtatják végig
az idegpályákon,
s diribdarabra zúzzák
a békés pihenésre vágyó dolgozók álmát.
Meghágják a föllegek kancáit,
s tűzokádó farkukkal
élet helyett halált nemzenek.
Rettentő dőrejjel szökellnek át
a hanghatárokon.
Szavukra nyálát csorgatva
fut hozzám kutyám,
egész testében remeg,
beszélni nem tud,
mégis tudtomra adja
véleményét a homo sapiensről
és középkori boszorkánykonyhájáról.
Szemből a tébolyos égbolt tükröződik,
amelyen szennyé válik
az emberi tudás.
Reszketve simul hozzám
a szegény állat,
de kihez simuljak én,
akinek tudatosan szétroncsolt idegrendszerében
Vörösmarty jajszava
csap fel újra a csillagokra:
»Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog, mint malom a pokolban? . . .«
Nincsen remény hát, csak a halott Holdban?
De hol az ész, az Ember fia hol van?

TISZTASÁGÉRT

Növekvő szenny az égen,
növekvő szenny a földön
indul, hogy öldököljön
folyók, tavak vizében,
tengerek mélységében,
lassanként már hiába
fecskek villanó szárnya,
halak gyors surranása,
a szenny csak nő, növekszik,
tajtékzik, ránk telepszik,
széjjelburjánzik hullazölden,
és tovaterjed vízben, földben,
mint rák a megtámadott testben,
tébolyult, bagzó gerjedelemben
fojtogat mindent, ami élő,
ami csak tiszta s messze fénylő,
életet, mozgást, fényt igénylő.
Egyetlen harcod van, ember,
szállj bátran harcba a szennyel,
nem fegyverrel, de türelemmel,
kitartó és nagy szeretettel.
S minden előtt, ne feledjed,
magadban győzd le a szennyet,
a tengersok, szörnyű hazugságot,
míg el nem önti egész világot,
ne más szemében keresd a szálkát,
inkább szemedben a gerendát.
Jöjjön a tűz hát, amely tisztítson,
de ne gyilkoljon és ne romboljon,
nem az atomé, a lélek tüze jöjjön,
elmét tisztítson, s ne milliókat öljön,
a Nap tüze jöjjön, mely életet támaszt,
az adott eddig is egyetlen támaszt
a felfelé törő emberiségnek,
a ki nem hunyó tiszta fénynek,
a reménynek.

UTASI MÁRIA

CANTIO

*Elszoruló szívvel gondolok
a hazai tájra
vadlúd-suhogású
vizek tündérvilágára*

*Az elmúlás borongó lehelete
rontás szelleme bánt
csörényesbe öreg kocsiszínbe
emlékező csönd jár*

*Bánatra hajoló széllel
a Kovácsék néptelen udvarán
zsombékos hűvös estékkel
ritkult zsoltár szava száll*

*Valaki virraszt az őszben
nádi királyfim az
hűséggel gyönyörű szívében
őrzi a szerelmet*

*fut az aranyszőrű bárány
nagy hegyen innen nagy hegyen túl
sötét égmezőbe fut*

*galambomnak kicsi háza
ezüst folyón innen ezüst folyón túl
áll sír egymagában*

*megállj aranyszőrű bárány
el ne fuss
szép kertembe sose jutsz*

*üres a szín
csikordul zára
a bárány nem lel hazdra*

SUSOGÓ HÁRSÁK AZ ABLAK ELŐTT

Öreg Závodszy fehér vesszőből font karosszékében ült a vén, csatorna menti ház előtt, s csontpókos ujjait összekulcsolva, vörös szemhéjú, szürkékék szemével tűnődve nézett maga elé. Ha nem tiltotta volna asztmája, szájából ott lógott volna kedvenc pipája, hogy társasága legyen magánosságában, hitvese szemlélésében. De az életet sokszor megbékítő barát rég nyugalomba került, s más kiszolgált füstölők társaságában, megbecsülten, kitisztítva, kifényesítve, a barna pipatóriumban bóbiskolt, mint muzeális emléke egy tovatűnt életnek.

Az öreg házsor előtt, egészen a magasabb csatornapartig, egy gizgagos, hepehupás, elhanyagolt térség húzódott. Kopárságát csak a csatornaparton túlról áttekintő, szelíd vonalú Telecska enyhítette. Závodszy, amint elnézte a soha meg nem unt tájat, fönn, a dombtetőn, a csatornaépítő Kiss József emlékguláját, azokra az időkre gondolt, mikor a partig terjedő földsávot még szép, lombos erdő borította, kedvenc tanyája, megpihenője volt sok-sok vonuló vagy ott telelő madárnak: sasnak, sólyomnak, bagolynak, gémnak, fakopáncsnak. Terebélyes tölgyfán kívül cser, vérbükk, juhar, magasba kapaszkodó éger és ezüst levelű rezgőnyárfa tarkította a csendesen susogó vagy viharban orgona-szerűen fölzúgó erdőséget. De az öregedő fákat esztendőik során kiirtották, s akácot ültettek helyébe — szerszámfának. Azt később, mikor a vézna csemeték szálas törzsekké izmosodtak, újra kivágták, hogy piroscserepes barnadeszkás raktárházakat gurítsanak helyükre. Az akáccsal együtt halálra ítélték a majd százötven esztendő csatornai szerszám-épületet is, régi tanúját azoknak az időeknek, mikor még külön csatornai ácsok gondoskodtak a zsilipek, partok, épületek karbantartásáról, s régi német ácsdalok dünnögő vagy pattogó kísérete mellett pilótát vertek. De a második világháború után a raktárak is eltűntek. Először tetejüket cibálták szét, majd az oldalfalakat rakták kocsikra, végül a téglalapot kezdték fölszaggatni. De ezt már nem fejezték be, s a raktárak helyei, mint roppant, föltépett sebek, még ott éktelenkedtek. Závodszy, aki valamikor gyűlölte őket, mert elvették tőle az akácost, gerlebúgásával, mindent elárasztó, édes, májusi illatával, a mulandóságon keresztül most már őket is sajnálta. Esztendőik során mindent szét-dúltak, ami egykori életére emlékeztette, csak a vén, csatorna menti jegenyék álltak még őrt, kitartóan. S a házak előtti öreg hársak. De már azok se soká. Néhány hét múlva azokat is kivágják. Így határozták odabenn, a városban — hozta egyik nap fia örömmel a hírt.

— Végre mi is hozzájutunk napfényhez, világossághoz.

Még tovább beszélt arról, hogy milyen egészségtelenek az ilyen lakások, mennyire melegágvai penésznek. dohnak

— Te is egészségesebb lennél, apa, ha lakásunk nem volna ilyen. Majd meglátod, milyen szép lesz, ha délelőttönként besüt a nap.

— Lehet, hogy igazad van — válaszolta Závodszy —, de én mégis sajnálom a hársfákat.

Most már nem fognak többé susogni az ablak előtt, sem őszel felzúgni, ha beléjük kap a szélvész — gondolta. S úgy érezte, hogyha kivágják őket, az ő gyökereit vágják ki, s ha elnémulnak, elnémul velük az élet, mely előtte volt, s mely a lombok zúgásán keresztül üzent az idők messzeségéből.

Nem tudta megvigasztalni, hogy a kocsúton túl a gödröket betömik, a szűrös, gizgazos növényzetet kiirtják, az egész területet kiegyenlítik, tavaszra beparkosítják és begyepesítik. Idegenül hallgatta, mikor fia arról beszélt, hogy többé nem lesznek isten háta mögötti fészek, az ő területük is belekapcsolódik a városba, kirándulóhelye lesz fölnőttnek, fiatalnak, és százados megállottságát fölváltja a fejlődés. Csak arra gondolt, hogy kedvenc fái eltűnnek, illatukat már nem fogja tavasszal érezni, szorgalmas méhek már nem döngicsélik körül koronájukat, s a táj csendjét kirándulók vidám kiáltozása veri föl. Még az ablak elé is restell majd kiülni, mert penészes, pókhálós öregségében úgy fest majd karosszékében, mint aki dohzagú kriptából merészkedett világozosságra.

De akár kedvére volt, akár nem, mindezen nem változtathatott. Tudomásul kellett vennie, hogy ideje lejárt, a feltörekvő fák elnyomják a korhadtakat, ahogy valamikor ő is maga mögött hagyta a kiöregedő hajóácsokat. De hol vannak már azok az idők, mikor a Duna megáradt vize a csatornában is partot szaggatott, s ők pilótát verve, vesszősövényt rakva és sárgaföldet döngetve, derékig álltak az ostromló, mocskos, hideg vízben, hogy megmentsék a búzamezőket? Vagy hol a régi kerekes hajó, mely nehéz őszi éjszakákon oly társkeresőn dudált a sűrű, gyapjas ködben, s hol vannak a hatalmas testű dunai uszályok, melyeknek roppant törzse, mint kísérteties szörnyalak rémlett föl pillanatra, hogy utána nesztelen suhanással húzzon tova a ködben? S hol az egykori hajósnépség, mely örök vízhez kötött nyomorúságát időnként csapra vert, duhaj jókedvvel igyekezett feledtetni? Sötét éjszakákon valamennyiüket lezsilipelték az évek, de olyankor nem gyulladtak föl magas oszlopaikon a villanylámpák, s nem csikorogtak a fogaskerekek, a néma kormányos fekete zászlóval tisztelgett, mikor a nehéz zsilipkapukat becsukták. Az ő fekete bárkája is ott horgonyoz már valamelyik rejtett öbölben, és sohase tudhatja, melyik éjszaka veri meg ablakát a néma hajós, hogy jöjjön, mert hajója indulásra kész.

De erre nem szeretett gondolni, s mégis egyre inkább áthatotta az érzés, hogy felesleges, az emberek még életében elfeledték. Ugyan ki tudja még, ki volt valamikor Závodszy? A felmérők, akik nemrég jártak arra, meg is kérdezték:

— Ki az az öregember?

— Hát nem tudják? — válaszolta az egyik munkás. — A fiatal Závodszy édesapja.

— A fiatal Závodszyké... — csodálkoztak.

Igen, a fiát ismerték, őt azonban már nem. Pedig még nem is oly rég, hogy irigyelték. Fogalom volt: Závodszy. Az erős, keménykezü, akire mindent rábízhattak. De hol van már ő? Talán fiában éledt föl újra? Nem, fia egészen más, rugalmasabb, hajlékonyabb, beszédesebb. Nem elemekkel harcol, nem fejszével, fúróval, vésővel, nehéz kalapáccsal. Lágyabb, puhább, megbízhatatlanabb anyaggal: emberekkel. Fia társadalomszervező. Öreg Závodszy nem szerette ezt a foglalkozást. Az ő szívéhez azok az emberek álltak közel, akik ellenálló anyaggal, lázadó elemekkel harcoltak. Ezeket a kemény, nyers, darabos, szűkszavú embereket kedvelte. De hát életükkel munkájuk is feledésbe vészett. S így volt ez rendjén. Az élet elvégre örök változás. Máskor nem is akadt volna föl ilyesmin. De hogy kiléte után érdeklődtek, s csak fia neve szerzett neki becsületet, ez fájt. Legalább a neve maradt volna meg emlékeztető sírkőnek. Arra az arasznyi időre, míg a földet tapossa, s a lehűvösödött estéken a vándorútra csoportosuló s egymást szölongató bakcsókat nézi.

Az elkövetkező hétre gondolt, mikor kötéllel, fejszével, ásóval, vonófürésszel munkások jelennek meg, s nekiesnek a hársfáknak. S maga előtt látta őket, amint kidöntve fekűsnek — törzseik, ágaik földarabolva, gyökereik kiszaggatva, mindegyik helyén egy tátongó lyuk, mint egy sárga sírgödör. Gondolatai egyszerre összekapcsolódtak a homályos szobafalon lógó festménymásolattal, agglegény tanítóbátyja hagyatékával, melyen egy ősz hajú öregember tovairamló patak vizébe bámul. S visszaemlékezett fivére képmagyarázó, mélycsengésű szavaira: minden elmúlik. De gondolatait nem folytathatta tovább, menyé, mint mindennap, alkonyattájban behívta.

— Késő van, hűvös is, jöjjön be, apa, megfázik. Az éjjel is, hogy köhögött.

•

A fákat kivágták, a földarabolt törzseket és ágakat elhordták, a tátongó gödröket betemették. A csöppet kiemelkedő sárga agyagdombok olyanok voltak, mint megannyi friss sírhant. Utána nekiláttak a csatornapartig húzódó terület megtisztításának és kiegyenlítésének, hogy tavasszal beparkosítsák és begyepesítsék.

Öreg Závodszy, botjára támaszkodva, eleinte kiállt a ház elé zöld lódenruhájában, és elnézte, milyen lassan, kényelmesen dolgoznak. Fölébredt benne a szakember érdeklődése, mert valamikor, ha szükség volt rá, maga is vágatott ki csatornai célokra fákat, de jóval öregebbeket. Hiába, ezt ők valahogy ügyesebben, gyorsabban, hozzáértőbben csinálták. Talán mert benne volt a vérükben. De mikor az első hársfa ott feküdt elnyúlva a földön, elfordult, s a csatorna felé indult. Több kidöntést nem akart látni. A csatornaparton valamennyire megnyugodott. Ott még sértetlenül álltak az öreg jegenyék, s fölöttük éles kiáltózással lebegtek egy helyben a vércsék. Azóta napközben ott sétálgatott, vagy leült egy hajókötéltartó tönkre, s elnézett a sárguló nádsor mentén a messzeségbe, vagy belerévedt a tisztulni kezdő, moszatzöld vízbe. Nem törődve, hogy az október végi napok már erősen lehűvösödtek, s az asztmás köhögés is többször annyira elővette, hogy petyhüden lógó arca egészen belekékült.

Menye hiába figyelmeztette:

— Így megbetegszik, apa, pedig tudja, hogy milyen nehezen túri az ágyat. Ilyen időben maradjon inkább itthon.

De mióta üressé vált a házelő, Závodszkynak nem volt nyugta. Csak ki a szabadba, a csatornapartra. Mintha érezte volna, hogy már úgysem járhat ott sokáig. Így történt, hogy egy hidegesős október végi napon átázott, nagyon meghűlt és ágnak esett.

Másnap este a hőmérő 39,8 fokra szökött fel. Závodszky annyira rosszul volt, hogy orvosért küldtek.

— Csak nincs tüdőgyulladás? — kérdezték aggódva.

— Nincs — válaszolta az orvos. — Erős hörghurut s régi baja, az asztma.

— S mit gondol, doktor úr? — faggatta a fiatal Závodszky, mikor átmentek a másik szobába.

— Ha nem volna ilyen asztmás s a szervezete fiatalabb — válaszolta az. — Két-három nap múlva többet mondhatok — tette hozzá.

Negyednap estére még följebb szökött a láz, a hőmérő 40,3 fokot mutatott, s a kínzó köhögés ugatásszerűvé erősödött.

— Itt már nincs segítség — állapította meg újabb vizsgálat után az orvos. — Holnap-holnapután...

Többet nem mondott. Becsukva műszertáskáját elkészönt.

Závodszkyék nem feküdtek le, gondtelt arccal figyelték az öntudatlanságban nyugtalanul hánykolódó öregembert.

Sose hallgatott reájuk — sopánkodtak. S beszélni kezdtek nyugtalanságáról, mely az utolsó hetekben elfogta.

— Talán közeledő halálát érezte — vélte a menyé.

— Lehet, vagy ki tudja? — tünődött el az ura.

A szobára telepedett hirtelen csendet a nagybeteg motyogása zavarta meg.

— Mit mondott? — kérdezték egymástól, De egyikük se értette.

— Hallod? — tette mutatóujját ajkára Závodszkyné. — Most megint mond valamit.

— Igen — válaszolta az ura. — Hallgasd csak!

— A hársfák — mondta az öregember lázas rávületében. — Hallod: újra susognak az ablak előtt.

Majd hirtelen fölült, s rekedten kiáltotta:

— Hallod, hogy zúgnak!

Utána visszaesett. Többé nem beszélt.

Még másfél napig feküdt súlyos öntudatlanságban. Hetednap éjszaka eljött érte a néma hajós, és megzörgette az ablakot.

Závodszky engedelmesen követte.

URBÁN JÁNOS

FÖLFEDEZÉS

*Unokája a szépnek
nekünk cseperedik,
szép időt megélhet,
jár, látja az ösvényt
erdőn, mezőn által,
föl a csillagokig.*

*Kölyök lesz, vad, konok,
kinövi az álmélgodást,
átmeséli meséinket,
látomással jövőt mázol,
a volt és a jelen közé
zuhogó pörölyvel ver
mezsgyét mutató éket.*

*Karmester beinti majd
a disszonáns hangokat,
újra pengeti a ritmust,
a földgömb hangverseny,
az összhang szárnyalása
pásztorsípval, kürtökkel
követek nélkül indult.*

*Izmaiban a véső éles,
formál tömör sejtetést,
nem azonos, mégis mindenki
benné érzi kőben, fában
a feloldó találkozást,
a fém játéka bújocskázva
meztelen szívünkre talált.*

*Ne szóljatok rá, nem vétett,
s lezuhan a magasból . . .
diapozitívra fényt lobbant,
láttatni tudja, merre jár,
ne lopjátok meg játékait,
tűnődni kezd, megtorpan,
visszanéz, megtántorodik.*

*Jajra tátott szátokból
hiába röpül csókotok,
meg hiába simogatnák
rémült, riadt tekintetek,
ki ismerné majd meg
a csontjatört gyereket,
Európa koromszín utain
inge alatt, szíve fölött
kisgalambot melenget.*

MÉRLEG

*Árad a perc megint:
eltemettünk
magunk közül valakit,
tekintetünk
mélyén foszló vakhit,
sóhajtásunk ízében
bú, keserűség lapít.*

*Csak semmi rettenet,
semmi borzadály,
kissé metsző lehelet:
— választott a halál —,
az idő topog veled,
állsz nyílt sorompónál.*

*Míg éles a tekintet,
míg jól hallod,
jeladás hívott, intett,
még ökölbe tarthatod
bánatod, dühöd, szíved
lator perce elkopott.*

*Láthatod, hisz érzed:
jeltelen sorrend,
fakón fájnak, kik élnek,
elment, univerzum lett,
ránk maradt a mérleg:
kegyeletlenszta tekintet.*

NATURÁLIS KÍVÁNSÁGOK

Ne legy kerékkötőm
Úgysem sütünk már
[homokpogácsát

a Tisza partján
a napokban a fűzfák ágai is
lekopaszodtak
és az új zöld már másoknak fakad

Egyszer talán rózsafűzérszemeket
faragok mondataidból
és újra megtanulok imádkozni
De az is lehet hogy magamévá
[teszem

önkényes magyarázataidat
és bennem fogannak meg
a nagyvilágnak szánt gondolataid

Ölemben ringatom a magányomat
és a cur?-okra
és quo modo?-ra sehogy sem
találok magyarázatot
csak a többi ötre van válaszom
Mégse legyél a kerékkötőm
Tökéletességemtől elszörnyednék
mert befejezett lenne
minden erjedni vágyódó gondolat

ITT LESZEK

Ittam poharadból.
Csobogó tiszta víz leszek a poharadban,
hogy enyhítsem szomjúságodat.

Ettem kenyeredből.
Kenyérré dagasztott búzaszem leszek,
hogy enyhítsem éhségedet.
Muzsikádnak a ritmusa leszek,
hogy felkavarjam a lelkedet.

Itt leszek.

Ágyadon én leszek a takaró,
a vászon, a párna,
a toll, a lepedő —
s ahogy végignyúlik rajtam
fáradt tested,
én leszek a simogató, meleg szerető.

BALOGH ISTVÁN

MAGAM EMBERSÉGE

*Színes üvegen át nézem az eget,
fények törése sikít az űrön,
életem nyíllal sebezve űzöm,
s mindenki csodál engemet.*

*Szertebomlik a szivárvány lassan,
tavaszi nap kése hasítja ketté,
tüzes nyugattá, dobbantó keletté,
s én újra csak köztük maradtam.*

*A fény is menekül tőlem, csodál,
mintha ember lenne, fegyvere szó,
sötétség-világban csöndes lobogó.
Színtelen, a szél se fújja már.*

*Üvegszemem szűrős szilánkokra mállott,
csak fénylik, s nem látszik az ég,
talán melegít, talán süt a nap még,
mint itt tán, a világ olyan már ott,*

*s fenn az Úr ül megmerevedetten,
körötte jégből angyalok,
imájuk halk szóval én vagyok,
tisztítótüzben nevetve sül lelkem.*

KÉZFOGÁSOK

PAVLE UGRINOV

LUGAS

A dús szőlőlomb közt egész nap észrevétlenül megbújó nagy kék fürtre egyszer csak rávetődött az alkonyi napsugár, a fény, amely már nem volt az a perzselő délutáni, sem a kúbirhatatlanul átható déli, de nem is az a metsző, ostromló napfény, hanem valami új, azokat legyőző, felváltó, nyájas és meghitt, a tárgyak tulajdonságait felfedő és kiemelő, a karcsú lugasoszlopokra felfutott tőke legvastagabb ágán termett szőlőfürtöt is beragyogó napesti világosság, amelyet a lugas vesszőből font fehér asztala mellől, karosszékéből figyelt, látva a hirtelen érkező világosságot, amely a gyümölcsös kellős közepébe a meghitt kerti sarok új látványát varázsolja, az egész fürtöt és külön-külön a szőlőbogyókat is bevilágítja, pedig azok szorosan egymás mellett duzzadoznak, és világosságot hint a megvastagodott kocsányokra, amelyek közt többsoros rejtékhálókat szőnek az apró pókok vagy a pillék, ráragyog a minden egyes szemet és a kocsányokat is hamvassá varázsoló tiszta, leheletvékony porrétegre, amely kissé elhomályosítja a sajátosságokat, tompítja a színeket, a kék és a zöld árnyalatait, ugyanakkor védi a szenge héjat; a rézsút eső, mélyreható sugarakkal érkező porszemek először a szőlőlevelekre telepedtek, körülszálldosták a tőkét, majd ellepték a szemek puha hamvát, rátapadtak, tétováztak a felszínen, lebegtek, sodródtak a fény valamiféle érzéketlen örvényében, a szőlőbogyókon maradtak vagy tovaszállingóztak az újonnan érkezők rajával; ám ez a világosság, a reggeli, délelőtti és kora délutáni ragyogáshoz oly kevésbé hasonló különös sugárzás valójában nem is igazi világosság, hanem inkább valami megtört fény volt, mindig ugyanazon saját színében élő, de belső ragyogás nélküli, bizonyos barnássárgavörös derengés, majdnem mesterséges, lángot nem lobbantó, még csak nem is melegítő, nem átható, hideget vagy kánikulát, esőt ígérő füledt meleget sem kísérő, csak éppen világosságot adó, hosszan terjedő sötét árnyékokat képező, lényegében semmit meg nem változtató fény volt; amihez ért, elővillantotta színeit, önmagából, saját halvány derengéséből is hozzáadván

egy keveset, és a természet visszanyerte színeit, amelyeket kegyetlenül száműzött, semlegesített, eltörölt az az igazi fény, a délelőtti és a kora délutáni világosság, amely önmagáért és a világ éji sötétből ébredéséért mindent megfosztott tulajdonságaitól, színétől, valódi külsőjétől, arcától; de a kora esti, mondhatni élettelen fény mindezt visszaadta a világnak; visszaadta a pázsit zöldjét, s egy kis feketeséget is hozzávárszolt, visszaadta az öreg körtefa durva kérgének fehéres szürkességét, a szintén szürke, csupasz ágak és a ritka lomb közül most már elővilanó nagy körték pirját és sárga ragyogását, a puszpáng levéllékének sötétzöldjét, a rózsza bíborpirját és mézaranyát, az irisz kékjét, a téglarőt színét és külön a lugas oszlopainak és boltozatának fehérségét, amelyek alatt üdögélt a szemlélő, a fonott asztal, az asztalt körülvevő karosszékek fehérségét és végül a folyondárlevelek és a szőlőtöke zöldjét; de nemcsak hogy visszavarázsolta a növények és tárgyak színét, formáját, nemcsak hogy szép nyájasan beragyogta s így kiélezte a világot s vonalait, kihangsúlyozta a határokat, hanem egyben ismét megajándékozta a világot azzal az erőszakkal eltörölt jogával, hogy kedvére, sőt korlátlanul lombosodjék, viragozzék, terjedjék és feloldódván a kegyetlen, jellegtelen nappali fény hatalmas és kibírhatatlan súlya alól, szabadon formálja külsőjét, mert az a perzselő fény egész nap kíméletlenül áradt a növényekre és élőlényekre, fákra és rejtekekre, a lugastól távol álló házra és magára a lugasra, amelyben megrekedt a szellőnyi friss levegő mélküli fülledt hőség, s így a lugas mindaddig túlságosan erős fényárban és ragyogásban úszott, s ezért oszlopai alatt nem lehetett üdögélni, hangok keverékével telt meg, amelyek a fényárban ragyogó lugasba, mint valami oázisba, minden oldalról érkeztek, itt összeütköztek, véget értek vagy kellemetlen zenebonát alkottak a tető alatt fészkelő néhány galamb unalmas turbékolásával, majd a forróság elől az árnyékos sarkokban menedéket kereső bundáskutya egyenletes lihegésével, a lugas falának alját kívül-belül burkoló puha és korhadt deszkák pattogásával és roppanásával; s a barnássárgavörös furcsa napesti világosság mindezeket nemcsak hogy felszabadította a durva fény tűrhetetlen hatása alól, hanem káprázatos könnyedséggel eltüntette és megsemmisítette, az égaján jelentkező sötétség torkába úzte azt a kegyetlen fényt; a növények, fák és tárgyak fellélegeztek, illatuk, leheletük felszállt, a fű, a rózsza, az öreg körtefa, az irisz és a porhanyós föld lehelete, a kert, a deszkák és a téglák lehelete, a lugas deszkái és az azokat bevonó fehér olajfesték lehelete, a házfalakról, a repedezett mészfelületről málló por és a szőlőtöke meg a zsenge örökzöld illata, és a folyóparti fűz fiatal lombjának és törzsének, virágjának illata, a folyó, a szelíd, lusta víz, és az est első harmatának lehelete, ezek az egybegyűlt és egymással keveredett illatok mind, ez az egész világillat szétáradt a kertben, és a lugasra tódult, egészen elborította, majd az oszlopok és a levelek közé fészkelte magát; és a fényességgel, a felszabadult és mérhetetlen illatgomollyal kitöltött lugas egyszerűen természetellenes külsőt öltött, s a felélénkült alkonyati színek, a súlyosbodó illatok pihenőjévé, a természet változásainak székhelyévé lett; és nemcsak hogy tisztán látszottak a fehérre festett tartópillérek és oldal-

deszkák, a festékek kevert ragyogó lakkba, a barnássárgavörös fényben enyhén hullámszerű látszó felületre ragadt porszemek, hanem, mi több, a lugas falán és gerendáin, a puha fenyődeszkákon láthatóvá váltak a hajszálvékony párhuzamos ecsetnyomok is, a haránt elfűrészelt csomók érdekessége mindinkább átütött a homályon és az éles árnyékoknak köszönhetőleg kivehetőbbé vált, azok az árnyékok pedig a kidomborodó részecskék mellett jelentkeztek, és észrevétlenül nőttek, úgyhogy a fehérre festett deszkák felszíne már nemcsak töretlenségéből, fényéből veszített, hanem fehérsége is tünedezni kezdett, szürkévé vagy valamilyen sápadt csillámlássá változott, majd vele együtt eltűnt a csalóka világosságot kísérte barnássárga-rózsaszínű visszfény is; és az imént még olyan tisztán látható fürt, az áttetsző szemek, a bennük sejlő magok kis csoportjai és a héjat lepő por, az oly egészségesnek és érettnék látszó szőlőfürt, amely a saját csodás világosságában önnön termése, szaporodása örökkévalóságát jelezte, már majdnem árnyékban, ön-maga árnyékában volt; a szőlőbogyók sötét fele mintha egybeolvadt volna, mindinkább növelvén az árnyékot, a fényes felületek csak egy-egy ragyogó gyűrűvé vagy ponttá zsugorodtak, s az egész fürt egyetlen folyton terjedő, sötétlő hűvös folttá változott; és minden más: a pázsit, az iriszbokor, a rózsza, amit csak láthatott, a kis szőlőskert és az öreg körtefa is elveszítette színét, legszebb külsőjét, sajátosságát, teljességét, pedig azok örökösnek tűntek; minden fényehagyottá, csak önmaga árnyékává változott, minthogy az a bűvöletes világosság is csak élettelen, minden ragyogását, erejét veszítette, elhasznált fény sugar volt már, gyorsan fogyasztották a minden oldalról érkező árnyak, mintha annak a régen eltűnt, de egykor perzselő világosságnak a kihunytt visszfényei lettek volna, sőt, mintha maga az a világosság tért volna vissza, vagy annak visszája, árnyvilága ismét földre szállván érintkezett volna a zölddel és a tárgyakkal, amelyek akkor, úgy látszott, megfosztották ragyogásától és megajándékozták sötétségükkel, és amelyeken most az a kijátszott fény, az a sötétség bosszút áll a vereségért, fény és árnyék egymást oltják, szürkületbe, jellegtelenség homályába hullanak, a semmibe, amely lassan, de biztosan mindent utolér, mindent elnyel, azt a lugast is, karcsú oszlopait, pilléreit, szőlőtökéjét, folyondárját, egy kis ideig még csak e csodák kitartó szemtanúját, a fehérülő fonott asztalt és az azt körülvevő három fehér karosszékét kímélvén, és a negyediket, amelyben a szemlélő ült, és talán magát a szemlélőt is.

Vasagyi Mária fordítása

AVATÓ

KOPECZKY CSABA

A FIÚ NÉGY NAPJA

Örült, hogy egyedül van. Magán kívül nem ismert senkit, akivel beszélgetni tudott volna. Arra gondolt, milyen jó volna elmenni oda, ahova a madarak szállnak, meghalni...

Érezte magában a tengert. A víz nekicsapódott arcának, a fény összetört a zuhogó cseppeken, s a sugárszilánkok egyenként fúródtak pupillájába.

A madarak fenn lebegtek az ég felett... Majd az egyik összecsuksa szárnyát. Érezte a levegő érintésének érces erotikáját. Zuhanás csábító forgataga... Vágyta madártestének becsapódását a homokos, bordás fővényre. Ez a pillanat a lét és a megsemmisülés határán, ez a pillanat átformálta a valóság egyértelmű nyugalmát a robbanó mozgásban.

Ott feküdt a parton. Madarak. Tollak, Vércsepp az albatrosz gótikus ívelésű nyakán...

Vége az első napnak.

A FIÚ ÉS A LÁNY

Hazafelé bandukoltak. Nedves, ködös éjszaka volt.

— Hány óra?

— Fél...

— Korán van még!

— Korán...

— Te, képzeld mi volt! Ismerted azt a fekete fiút? Tudod, olyan magas, van egy vörös húga, szóval azt mondta nekem, hogy te hülye vagy, s én, egy ilyen jó csaj, jobbat érdelek nálad. Hát én megmondtam neki, hogy én téged...

— Szevasz.
— Hova mész?
— Aludni . . .
— De hiszen azt mondtad, korán van.
— Neked igazán KORÁN van.
— Na jó, ne legyél olyan mufurc. Mikor látlak?
— Unalmas vagy, cicám. Mondhatnám: unalmasak vagytok ti, cicák.

— Mi van veled? Nem értem . . .

— Nem érted . . . Igen, nem érted, miért jó, ha éjszaka a szél bele-
túr a hajadba, s a fények vimnyogva menekülnek előled s a dübörgő
sebesség elől. Nem érted, miért jó a hóesés. Nem érted, mi a végtelen,
s mi vagy te. Nem érted, mi a lüktetés, mi a fetregő öntudat tánca.
Nem érted, miért jó fuldokolva röhögni. Nem érted, honnan jön a nap.
Nem érted . . . s nem is érdekel. Nem értitek, s nem is érdekel benne-
teket. Elveszték a hétköznapi körömlakkos, pletykaszagú kódében.
Cincogó szürkeegerek öntudatos falkája. Frigidaire-életcél, rózsaszín,
vizenyős nyavalygás, feltörő cérnaszálérzelmek.

Fásultan, fáradtan beszélt.

A lány maga elé nézett.

A fiú az éjszaka vízfényeit figyelte.

— Látom, ezt sem érted. Jobb, ha megyünk. Te is. Én is.

— De én téged . . .

— Ccc . . . No ne butáskodj . . . Látod, a sors olyan, mint ez az
ákom-bákom az aszfalton. Szeszélyes, kacskaringós. A vonalak hol össze-
találkoznak, hol elválnak. Jön az egyenes, megérinti pontszemedet, s
elszáguld. Te itt maradsz. Ti mindig itt maradtok . . . Senki sem foghat
meg közületek. Senki . . . Egy pillanatra részévé váltál egy végtelennek,
amelyet valóságának hívnak . . .

A fiú elment. Megeredt az eső.

A betonra, a firka mellé egy gyerekkéz ezt írta:

MIT NÉZEL, TE HÜLYE?!

Az esőcseppek feloldották a kék neonfényt.

Hajnalodott . . .

Vége a második napnak.

AZ ÖREGEK

— Szervusz, kisleány. Hogy vagy? Mi volt az iskolában?

— —

— Ugye, ki volt az a kis barna tegnap?!

— —

— Kisleány, megnyiratkozhatnál!

Az öregek szemében huhogó majomszeretet s »nevelő« tekintély gubbasztott. Szegények...

— Ne igyál sokat, kisfiam, társaságban. Jó?

— —

— Tegnap későn jöttél haza. Hallod?

— Igen, nektek KÉSŐN, nagyon későn...

Becsukta maga mögött az ajtót.

A szoba üres volt. A tárgyak értelmetlensége kiürítette.

— Családi fészek. Megfolyt puha lanyhatagával.

Belenézett a tükörbe, de nem látott senkit.

Esteledett.

Langyos félhomály. A kályha duruzsol. Mosolygó, jóságos falak. Áldott nyugalom. Csöpp... Csöpp...

Acél magzatburok.

Vége a harmadik napnak.

A FIÚ ÉS A SRÁCOK

Ültek a régi helyen. Mindannyian... A srácok.

Megfásultak a régi fények... Meghalt a tiszta nevetés... Az eszmék közhellyé züllöttek...

Nézték egymást, s nem tudták szégyelni magukat.

Egyedül álltak...

Eltörtek a tollak. Az ecset kikopott. A vászonról levedlettek a színek, s te másztál fel rá.

A tiszta papírt sároztad, tapostad te, az idő és a megszokás.

Szemük, melyben az élet élt, agyvelőcsápok, simák, sárgások, kocsonyások, a »végtelened« értelmetlen kocsánnyá aszalódott.

A gondolatok elrohadnak.

Búcsúznak.

Szevasztok.

Vége a negyedik napnak.

Ember lettem... és halott.

GELLÉR NELLI

TISZTASÁG

*A távol homályából kéksörényesen buggyannak elő a budai hegyek.
Az ég féltőn öleli át s ragadja magával,
mint téged a férfiérintetlenség pírja.
Az est ezernyi kacagó zajjal tör szobámba.
Egyedül fekszem ágyamon, s nézem a kopott falakat.
Otthon a gyermeki tisztaság vár.
Rád gondolok édes bolondságokat sejtve,
S szövögetem vágyaim ezerszínű fonalát.
Az est kacéran szökken a kitárulkozó magány fölé.
Eltakar a város leselkedő szemei elől.
S én szerelmesen iszom Pest ismeretlen illatát.
Kétmillió ember sokaságából Téged hívlak,
Ki megszólaltattad körültem az elhalványuló éveket.
Egy pillanatra beragyog a hold,
S hajadban megcsillan az elröppenő idő ezüst pókhálója.*

NOSZTALGIA

*elnézem hosszasan az elárvult
malter erotikus táncát amint
falamról csöndesen hull a földre
s beágyazom életem az apró porszemekbe
elrejttem énem hulló tárgyként
jajongva zuhan a puha kis halomra
delejes erővel vonz a föld s iszonyú
fájdalom nyilall tagjaimba
kapaszzkodnék fel a magasba de
csak a hulló malterig érek el*

ÉGTÁJ

Dr. HORVÁTH MÁTYÁS

A TÖBBNYELVŰ KÖRNYEZET HATÁSA A NYELVI KÉPZETTSÉG ALAKULÁSÁRA

AZ ÉSZLELESEN ALAPULÓ NÉZETEK. Soknemzetiségű környezetben elkerülhetetlen és természetszerű, hogy a különböző nyelvek kölcsönhatásban vannak egymással. Hogy az együtt élő népek nyelve közül melyik lesz nagyobb hatással a másikra, azt mindig az adott történelmi szituáció, a gazdasági és művelődési viszonyok határozzák meg. A magyar nyelvtörténet egész fejlődése példázza ezt a törvényszerűséget.

A vajdasági magyar és szláv népek évszázados együttélése is ilyen nyelvi kölcsönhatást idézett elő.

»A bácskai szerb nyelvjárásokban a č-t és đ-t nyilván magyar hatásra palatálisabban ejtik, mint a szerbhorvát nyelvterület egyéb részein... A bácskai bunyevácok nyelvének egy jellemző sajátossága a lj-nek j-s ejtése.«

Egyes források szerint »ebben a hangváltozásban a szerbhorvát nyelven beszélő magyarok ejtése jutott érvényre, akik ti. a ly-t j-vel helyettesítették, bár az sem teljesen lehetetlen, hogy az általános kétnyelvűség következtében az ly > j hangváltozás a bunyevácok és a bácskai magyarok nyelvjárásaiban egyidőben következett be.«¹⁾

»Csonoplyán sok beszélőnél a lj tiszta j hangba megy át: nedija (nedelja), kraj (kralj), dozvojeno (dozvoljeno), učitej (učitelj)« stb.²⁾

Vajdaság bizonyos részein a szerbhorvát nyelvű lakosság nyelvében a č-ć hangok felcserélődtek, illetve egybemosódtak. A magyar nyelv hatására »egy bunyevác nyelvjárásban sem ismeretes a č-ć hangok keverése.«³⁾

»Azok a vidékek, amelyek a magyar nyelv nagyobb hatása alatt állnak (Bajmok, Csantavér, Baja, Csikénia, Bácsstopolya), nem használják (a bunyevácok) a nyílt a (á) hangot... Pl. bačo, baba, Mate, Antun, Marko szavakban az a (á) hang átmenetet képez az o és a (á) között.«⁴⁾ Nyilván ez a hang a magyar a hang hatására alakult ki ezeken a területeken.

Ezzel ellentétben a szerbhorvát nyelv hatására újra aktivizálódik a ly ejtése a vajdasági magyar nyelvjárásokban. Ugyanakkor egyes területeken (Újvidék, Zombor) a magyar cs-ty hangok ejtésében is változás állt be. Láttuk, hogy a magyar hangok palatalizáló hatással voltak a bunyevác nyelvjárás č-ć hangjaira. A szerbhorvát nyelvjárások hibás č-ć ejtésének

¹⁾ Moór Elemér: A nyelvtudomány mint az ós- és néptörténet forrástudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.

²⁾ Dr Popović, Ivan: O bačkim bunjevačkim govorima. Novi Sad, é.n.

³⁾ Sekulić, Ante: Govor bačkih bunjevaca

⁴⁾ Közvetve használt irodalom

hatására az említett városok magyar lakossága a cs-ty hangokat összevonja egy cs-féle velárisabb mássalhangzóvá. Szinte általánossá vált az ottani magyar lakosság körében, hogy a ty hang helyett megfelelő hangsorban mindenütt az említett cs-féle hangot használják. Pl. kucsá (kutya), haccsú (hattyú), Macsi (Matyi), becsár (betyár) stb.

Szintén a vajdasági szerbhorvát nyelvjárásokban figyelhető meg, hogy a \bar{d} -dz hangok is kiegyenlítődnek a folyó beszédben. A \bar{d} hangok helyett ezeken a területeken általában mindenütt dz hangot ejtenek. A hangváltozás hatására az előbb említett városokban a magyar nyelvben is érződik az a törekvés, hogy a gy hang helyett a dzs hangot használják. Így keletkeznek aztán a következő hangsorok: madzsar (magyar), medzs (megy), nadzs (nagy) stb.

Eltérnénk kibűzött célunktól, ha ezt a kérdést tüzetesebben vizsgálat alá vetnénk. Az említett esetekkel illusztrálni szeretnénk volna, hogy a két nyelv hatása kölcsönösen érződik mind a szerbhorvát, mind a magyar nyelven. Természetes, hogy a szerbhorvát nyelv hatása 1918 után növekedett. Hatását azonban csak körvonalazni tudjuk, érdemleges kutatás azonban csak az elmúlt években indult ezen a téren.

Adatok hiányában a legdurvább észlelések alapján az a nézet alakult ki, hogy a magyar nyelv erős szerbhorvát befolyás alatt áll. A nemzetiségi oktatással kapcsolatos tanácskozásokon rendszerint érintik is ezt a kérdést. Nem ritkán szinte a vészharangot kongatják egyesek a magyar nyelv »mentése« érdekében. Az 1969/70. tanév végén általános felmérést végeztünk Vajdaság magyar tannyelvű általános iskoláinak felső tagozatán. Felmérésünket szeretnénk volna alkalmosszerűen felhasználni arra is, hogy megállapítsuk, milyen hatással van a többnyelvű környezet a magyar nyelvi képzés szintjére.

A STATISZTIKAI ADATOK ELEMZÉSE. Nem kis fejtörést okozott, hogy milyen kategóriákba soroljuk az egyes iskolákat a nyelvi környezetet illetően. Általában ugyanis az a helyzet, hogy a magyar lakosság vegyes nemzetiségű településeken él. A települések nemzetiségi összetétele két-pólusú: vagy elenyésző számban élnek magyarok vagy más nemzetiségű lakosság. A két pólus között az átmeneti kategóriák széles skálája fedezhető fel. Ezért a településeket a lakosság nemzetiségi megoszlása szerint két főtípusra: vegyes nemzetiségű és homogén magyar lakosságú kategóriára osztottuk. A két főkategórián belül a vegyes nemzetiségű településeket ismét megosztottuk. Az első csoportot azok az iskolák (települések) képezik, ahol a lakosság fele vagy többsége magyar, a másik csoportban pedig azok találhatók, ahol a lakosság zöme szerbhorvát anyanyelvű. A (viszonylag) homogén magyar településeknél három csoportot állapítottunk meg aszerint, milyen hatás érheti a másik nyelv részéről. Így kaptuk a magyar települések csoportját szláv környezetbe ágyazva, a magyar településeket viszonylag (részben) magyar települések között, és a magyar településeket, amelyek távolabbi környezete is magyar lakosságú. Az egyes csoportokon belül a tanulók teljesítményátlagai magyar nyelvi képzésből a következőképpen alakultak:

NYELVI KÖRNYEZET	\bar{X}	S	$\pm \Delta$
I.	62,8%	14,2 (22,6%)	0,9 (1,5%)
II.	58,9%	10,3 (17,3%)	0,7 (1,1%)
III.	57,6%	11,9 (20,7%)	0,9 (1,6%)
IV.	48,2%	9,7 (20,2%)	1,9 (3,9%)
V.	60,9%	8,4 (13,7%)	1,3 (2,1%)

MAGYARÁZAT: \bar{X} — tanulmányi átlag, S — szórás, $\pm \Delta$ — konfidencia intervallum

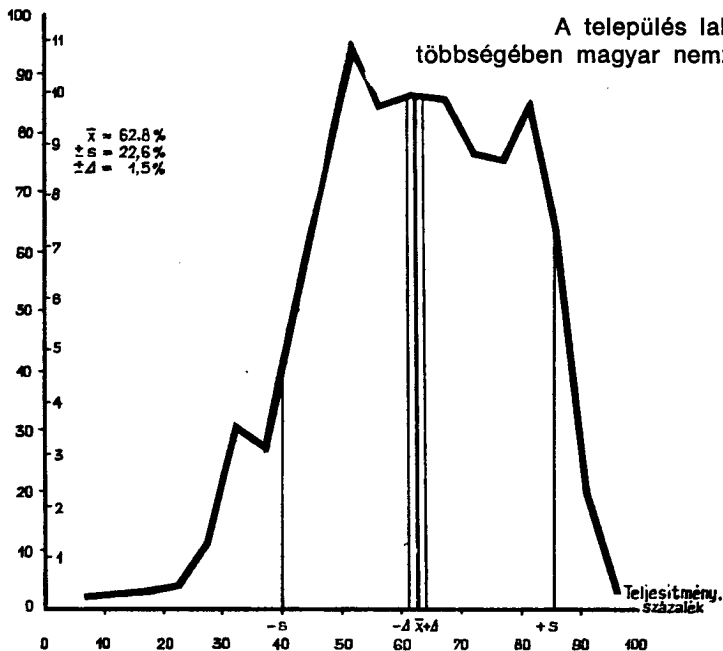
A nyelvi környezet fenti vektora tükrében megállapíthatjuk, hogy a változók közül a konfidencia intervallumok alapján el kell fogadnunk a tanulmányi átlagok 95 %-nyi pontosságát. Ha ezt tényként fogadjuk el, abban az esetben hipotézisünk, hogy a környezet másik nyelve jelentősen befolyásolja a nyelvi képzés szintjét, alaptalan!

Az első két kategória tanulmányi átlaga közti különbséget reálisnak tekintjük. Ezt bizonyítják a szóródási együttthatók is: a két átlag közti különbség szignifikáns, nem lehet véletlenszerű. Ez a különbség következik a környezet nemzetiségi összetételéből: az olyan többnyelvű településeken, ahol a magyar lakosság kisebb számarányban él, a másik nyelv hatással van a tanulók anyanyelvi képzettségére. Olyan iskolán kívüli hatások érik a tanulót, amelyek csökkentik az iskolai nyelvi képzés hatékonyságát.

Tanulók száma Százalék

I. VEGYES NYELVI KÖRZET

A település lakossága többségében magyar nemzetiségű

A feltevessel ellentétben azonban ez a hatás nem tekinthető olyan nagynak, hogy veszélyesen befolyásolhatná a nyelvi képzés színvonalát. Mindkét kategórián belül a közepes szórás azt bizonyítja, hogy szolid, megalapozott közepes ismeretekkel rendelkeznek a tanulók. A bimodális görbék (I—II. ábra) arra utalnak, hogy nem a többnyelvű környezet, hanem más tényezők teszik heterogénné a minta összetételét.

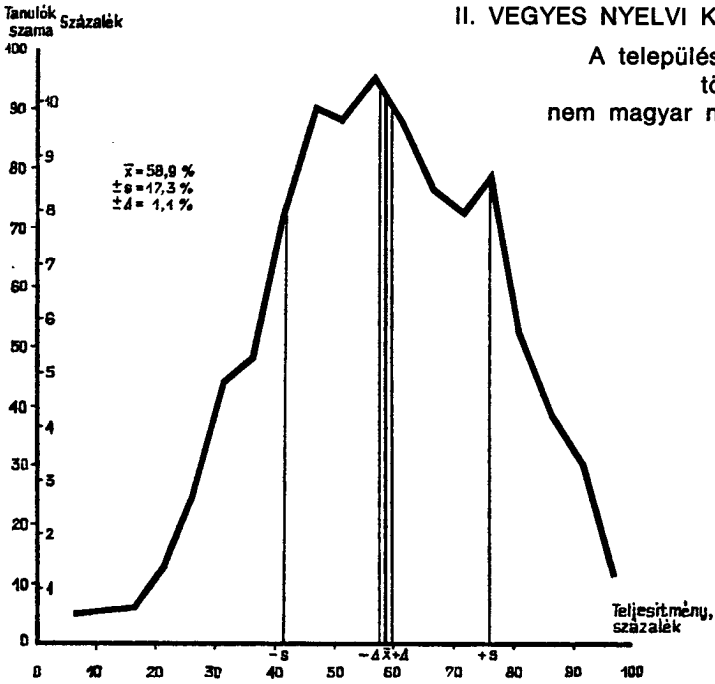
A II. és III. csoport tanulmányi átlaga közti különbség nem szignifikáns, tehát lehet véletlenszerű is. A III. csoport nemzetiségi összetétele a feltevések szerint az előző csoportnál jobb tanulmányi átlagot kellett volna, hogy eredményezzen. A feltevessel ellentétben az eredmény követte a csökkenő tendenciát.

Ha alapul vesszük azt a tényt, hogy a két átlag közti különbség nem szignifikáns, abból is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az eredménynek magasabbnak kellene lennie az előző csoport eredményénél.

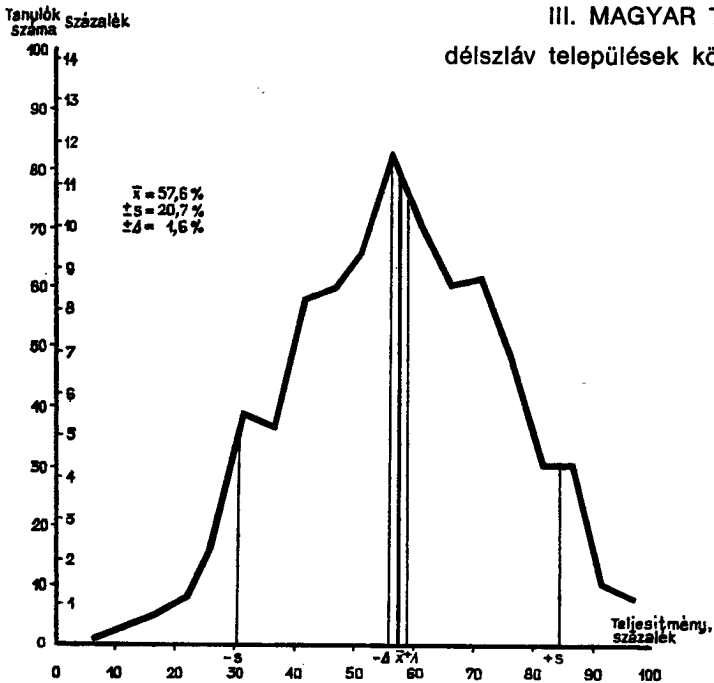
A Gauss-görbe szinte szabályos harang alakot nyert a III. csoportnál. Kivételesen homogén csoportunk van tehát ebben a mintában. Ez érthetővé

II. VEGYES NYELVI KÖRNYEZET

A település lakossága
többségében
nem magyar nemzetiségű

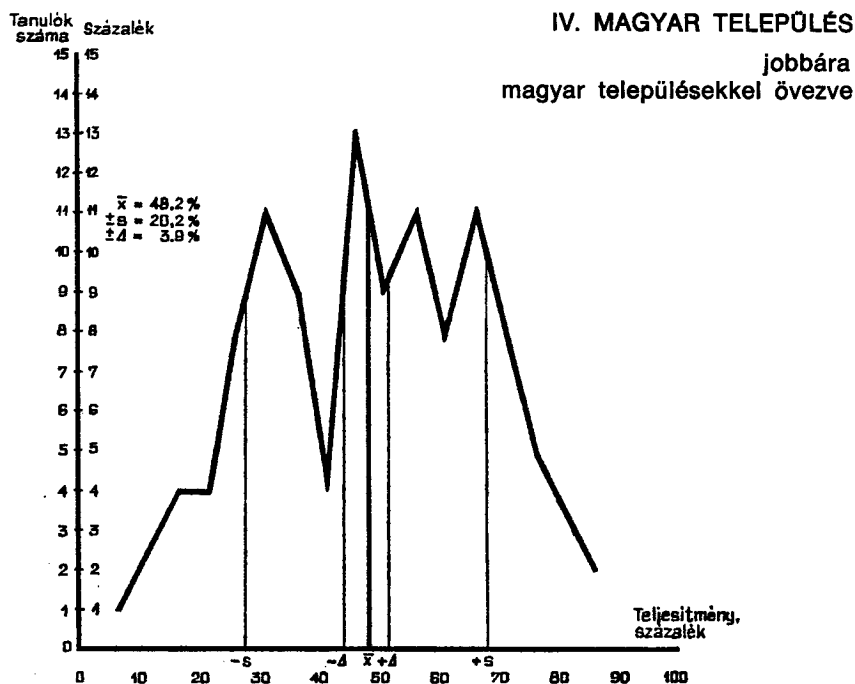

III. MAGYAR TELEPÜLÉS délsláv települések közé ágyazva

válak, ha megvizsgáljuk a csoportba tartozó iskolákat településföldrajzi hovatartozásuk szerint. Kivétel nélkül minden iskola nagyközségi vagy községi, ami egyben a tanulók szociális hovatartozását is rögzíti.

A IV. csoport átlaga folytatja a teljesítmény csökkenő tendenciáját, annak ellenére, hogy a homogén környezethez pozitív tényként hozzácsatolhatjuk azt is, hogy nem elszigetelt magyar településekről van szó, hanem olyan nemzetiségi környezetről, ahol a településen kívül is hasonló nyelvi közeg található. A minta szignifikáns ugyan az előző csoporttal, a szóródás ideges, multimodális görbéje azonban (IV. ábra) kétségessé teszi a teljesítmény hitelességét. A szóródási görbének kell hinnünk, mert a csoportba csak egy iskola tartozik. Lényegében egy gyenge iskola került a mintába, mely a tartományi ranglistán a 28. helyre került.

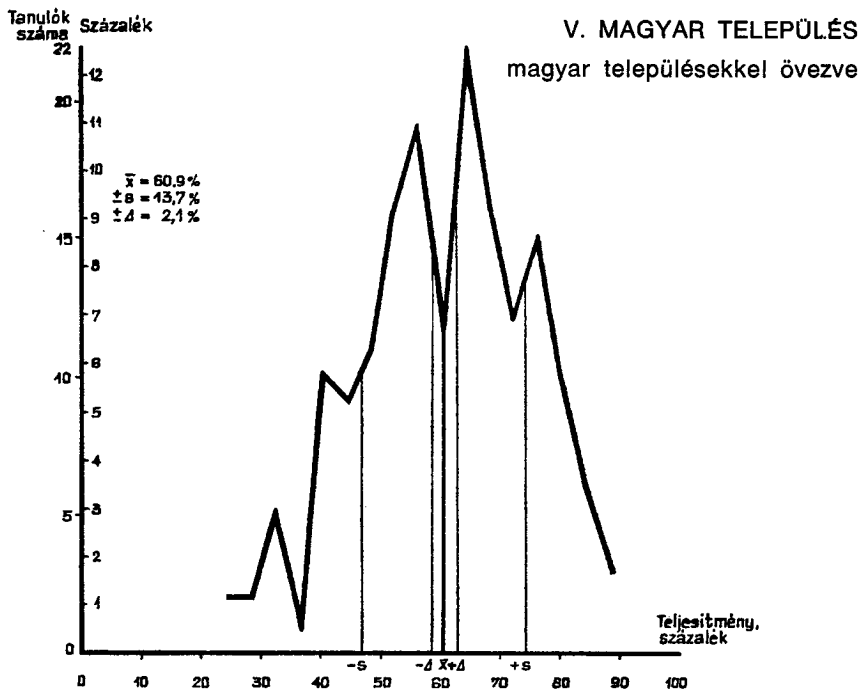

Hasonló a helyzet az utolsó csoport teljesítményével kapcsolatban is. Átlaga csak a III—IV. csoport átlagaival szignifikáns, tehát a homogén magyar települések teljesítményeivel. A vegyes környezetben működő iskolák (I—II. csoport) teljesítményeivel összehasonlítva az utolsó csoport teljesítménye nem szignifikáns, a minta megválasztása nem megfelelő. A mintában szereplő mindkét iskola településformák szerint a tanyai iskolákhoz tartozik. A multimodális Gauss-görbe is arra utal, hogy a minta nem felel meg a kitűzött célnak.

KÖVETKEZTETÉSEK. Az átlagok elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a többnyelvű környezetben működő iskolákban a magyar nyelvi képzés szintje jobb, mint a homogén magyar településeken működő iskoláké. Kivételt képeznek az olyan iskolák, melyek nagyobb területen összefüggő, kompakt egységet alkotó magyar környezetben működnek.

Nem szabad azonban csak az izolált adatokat szemlélünk, mert azok alapján könnyen téves következtetésekhez juthatnánk. A szóródási görbék világosan mutatják, hogy nem egy tényező hatott a mintán belül. Ezek közé

a tényezők közé tartozik a településforma is. A többnyelvű környezetben működő iskolák 63%-a városi iskola, tehát a vegyes nyelvi környezet ellenhatását hatástalanítja jelentős mértékben a városi lakosság kedvezőbb szociális és műveltségi összetétele, a kedvező kulturális környezet. Az utóbbi tényezőnél megemlítenénk a szervezett nyelvművelést, a tömegkommunikációs eszközök fokozottabb hatását.

Le kell szögeznünk azt is, hogy a pozitív környezeti tényezők ellenére, az olyan vegyes nemzetiségű településeken, ahol kisebb a magyar lakosság számaránya, a környezet másik nyelve bizonyos mértékben (kimutathatóan) csökkenti a nyelvi képzés hatékonyságát. *A másik nyelv hatása azonban közel sem olyan jelentős, mint ahogyan az eddigi feltevések alapján várható volt!*

A homogén nyelvi környezetben működő iskolák alacsonyabb teljesítményátlaga a fejlettebb környezeti tényezőkkel (szociális, kulturális) magyarázható. Lényegében ezekben az iskolákban az ösztönös nyelvhasználaton, a nyelvjárásiasság szintjén megrekedt anyanyelvi műveltséggel találkozunk, melyen a szervezett iskolai nyelvi képzés ugyan alakít, de a környezet nem segíti az iskola törekvéseit. Másrészt viszont számolnunk kell azzal is, hogy a fejletlen környezetben nem szerzheti meg az egyed a másik nyelv hatásával szembeni immunitását. Éppen a fejletlen szociális összetételű, de különben homogén magyar nyelvi környezetben élő egyedeknél figyelhetjük meg a másik nyelv legdurvább hatását. Nem a hangtanban és mondattanban bekövetkezett változások azok, amelyek leggyorsabban terjednek ezeken a településeken, hanem a szókincsben bekövetkezett változások.

A fiatalságnál a divattal, az idősebbeknél a nyelvi képzetlenséggel magyarázható a szerbhorvát kifejezések kritikátlan és tömeges átvétele. Különösen az ifjúság nyelve vonzza az idegen szavakat: környezetük beszélt nyelvénél »előkelőbbnek» tűnik számukra, ha beszédüket szerbhorvát kifejezésekkel vegyítik.

Elszomorító, hogy ezek az egyedek az adott fogalmak magyar megfelelőit a legtöbb esetben nem is ismerik, csak a szerbhorvát kifejezéseket.

Nem állítjuk, hogy a városi munkásság és értelmiség nyelvében nem tapasztalható ez a jelenség, a szerbhorvát szavak használata a folyó beszédben. Ezek a szociális rétegek azonban a legtöbb esetben ismerik a fogalmak magyar hangsorát is. Ha olyan helyzetbe kerülnek, hogy igényesebben kell magukat magyarul kifejezniük, tudatosan kerülnek a nyelvvegyítésnek ezt a formáját, ritkábban tapasztalunk durvább nyelvhelyességi hibákat. A nyelvvegyítés durvább eseteit akkor tapasztaljuk, ha az adott szituáció megengedi a nyelvi elernyedést, lazaságot. Ezek pedig a munkahelyi vagy a családi környezet társalgási nyelvéből adódó szituációk.

Le kell szögeznünk tehát, hogy a többnyelvű környezet hatással van ugyan a magyar nyelvi képzés teljesítményére, de sokkal nagyobb hatású a szociális környezet. Annak megváltoztatása azonban meghaladja a közoktatás hatáskörét. Szociális átrétegződéssel, a tartományi közgazdaság szerkezeti átrendeződésével várhatók a tudati tényezőkben beálló változások is, tehát általában az oktatásra kedvezőbb feltételek bekövetkezése, ezen belül pedig a magyar nyelvi képzés teljesítményátlagának növekedése is.

Felmérésünkkor azt tapasztaltuk, hogy a szubjektív faktor, a pedagógus hozzáállása mellett a tanulók szociális körülményei azok, melyek döntő módon befolyásolják — pozitív vagy negatív értelemben — az oktatás eredményességét.

ADATOK A „ZRÍNYI-BIRODALOM” GAZDASÁGI ALAPJAIHOZ

Ha a rijekai gyors elhagyja az ősi-modern Karlovacot és valamelyik hegyormon hirtelen feltűnik Ozalj vára (a karlováci modern paloták és gyárak után), az utasok valamelyike bizonyára megszólal a fülkében: Beléptünk a Zrinskiek—Frankopanok (Zrínyiek—Frangepánok) birodalmába (»u carstvo Zrinsko—Frankopansko«). Valóban egész birodalom volt ez a terület — és sokkal inkább, mint ellenfelüknek, az Erdődyeknek a területe —, még a Zrínyiek idejében is, ha nem is képezett már külön államot az államban, mint valamikor, a XIV. században, a Šubićok korszakában. Mert ez a terület, ha megszakításokkal is, de Karlovac—Ozalj vidékétől lehúzódott egészen az Adriáig. Felölelte az ogulini vidéket, a Gorski Kotar hatalmas fenyveseit Skradal, Delnicével, Lučicével, Čabarral, a Kupa menti Bróddal (ahol Tánocsics Mihály rejtőzködött 1847-ben, letartóztatása előtt), valamint a tenger mellék városait és várait is: Trsatot (v. ö. gróf Therszaki—Frangepán) és Hrelint, Vinodolt, Bribirt (Bribiri hercegei), Senjt és Modrušt vagy Krk szigetét és Bakart várával és börtönével, kastélyával és templomával, amelyek a dombos részen feküdtek és uralkodtak a család kikötője fölött (ahová hozták a čabari manufaktúrák termékeit), ott az öböl, jól védett helyén... Idetartozott egykor a baranyai Sziget, a Szigetvár, majd később a muravidéki Csáktornya (Čakovec) vidéke is... Valóban birodalom volt ez a hatalmas terület, ha már nem is Mladen Šubić állama és országa (urasága), aki Dalmácia uraként és Bosznia bánjaként szerepel még a Laszowski gyűjtötte kései XVI—XVIII. századbeli okmányokban is.¹⁾

Ebben az okmánytárban Szigetvár és szigetvári Zrínyi Miklós vagy Mladen Šubić már csak itt-ott, ritkán szerepel a levelek, iratok szövegében, de Ozalj és Božjakovina, Kanizsa és Csáktornya, Čabar és Bakar (a manufaktúrák meg a kikötő és raktárak székhelyei), Hrelin, Lučice és Delnice, Skrad meg Ogulin és sok más vár és városka — amely szerepet játszott a Zrínyiek életében — a levelek, iratok keltezésének részét is képezi, jelezve, hogy a Zrínyiek is várból várba költöztek, akár a középkori uralkodók, és a XVI. században, a XVII. század elején is hivatkoznak még — gazdasági tevékenységük közben is — a törökverő szigetvári Zrínyi Miklósrá és az örökhatyó akaratará vagy a neki tett hűséges, hűbéri szolgálatokra.

Mert erről van főleg szó a Laszowski—Mirković-féle okmánytárban s Mirković előszavában is.²⁾

Témakör szerint így oszthatnók csoportokba ezeket az iratokat, ha némi rendszert igyekeznénk belevinni az anyagba, amely különben, természetesen, csupán az időrendi folytonosságot tartja szem előtt.

Az első csoport tisztára feudális állapotokra vet világot, valamint arra, hogy a Zrínyiek bizonyos fokú szuverenitást képviseltek még a XVII. században is, amennyiben — az anyag tanúsága szerint — sohasem kaptak birtokokat hűbéri adományképpen, hanem, ellenkezőleg, mindegyre ők maguk szerepelnek az iratokban mint adományozók, miközben esetleg a szigetvári Zrínyi Miklósrá vagy talán még Mladen Šubićra is, de sohasem a Habsburgokra, hivatkoznak! Ebben a csoportban tehát főleg birtokadományozásról van szó. Ilyen iratot, forma szerint magánlevelet, igen számosat találunk az okmányok között, akkor is, ha eltekintünk a kisebb számú Frangepán-levelektől, amelyeket itt nem is szándékozunk feldolgozni.

Az első levelek egyikében³⁾ »comes Georgius de Zrinio« »Bakar városunkban« Piero Dentónak házakat adományoz, mert ő már »boldogult apánkat is szolgálta«. Számos más helyen is hivatkoznak a levélíró utódok, mint már említettem, a szigetvári hősré, így például ugyanez a »Georgius comes de Zrinio« másutt is⁴⁾ azzal adományoz némas Mihály Dešićnek, »tengerparti városunk kapitányának«, »Grobnik városunkban« házat, földet, szőlőt, halászati jogot, malmot stb., hogy M. D-nek már »boldogult apánk« is adományozott házhelyet és kertet Grobnikban és Zrínyi György ezt az apja adta adományt is elismeri most — nemesi szabad joggon. Hasonlóképpen a szigetvári Zrínyi Miklós tevékenységére hivatkozik gróf Zrínyi György⁵⁾ akkor is, amikor már nem feudális adományozásról, hanem polgári ügyletről, Piero Dento özvegyének adósságelengedéséről van szó. György ugyanis az özvegy adósságát azért engedi el, mert P. D. már »boldogult apja-ura« életében birtokolta a tenger melléki Grobnikot, Bakart és Hrelint mint e várak kapitánya, és híven szolgálta Zrínyi Miklóst, rendszeresen és hűségesen elszámolt mindenkor, számot adva (gazdasági) tevékenységéről, amiért is György most a még ki nem egyenlített számlák kiegyenlítésétől és általában követeléseitől eláll. Persze ez a levél tulajdonképpen már a második témakörnek azok közé a levelei közé tartozik, amelyekben az ügyletek mind feudális, mind polgári természetűek is egyúttal és új hűbérurakat teremtenek ugyan, de olyan hűbérurakat, akik egyszersmind a pénz- és uszortóke képviselői is. Valószínű, hogy a szigetvári Zrínyi Miklós zsebébe tett legendás 100 arany is — valamilyen polgári kölcsön — és hitelügylet eredménye volt, mert ilyen kölcsön- és hitelügylettel igen gyakran fogunk hamarosan találkozni a második csoport anyagában.

Erdekes feudális tevékenységre vet világot »Nicolaus comes Zrinio« levele is,⁶⁾ amelyben Zrínyi Miklós visszaszolgáltatja Marko Oršić kapitánynak azokat a birtokrészeket, amelyeket Božjalkovinának nevéhez már itt is, és amelyekről (valószínűleg nem saját kezdeményezésére) megállapította, hogy a családi levéltár iratainak tanúbizonyossága szerint még »Mladin«, a dalmát úr és bosnyák bán (Mladen Šubić) sajátított el jogtalanul Oršić elődeitől. Ezért is kötelezi magát a birtok visszaszolgáltatására, mihelyt Magyarországról visszatér. (»Kako iz vugerskoga orsaga dojdem«.)

Az adományozások mégis egyre gyérülnek, évről évre gyakrabban engedik át helyüket a kölcsön- és zálogügyleteknek. Azért még a XVII. század elején, sőt első felében is akadnak olyan adománylevelek, amelyekben, legalább is kifejezetten, nincs szó zálogjogról, hitelügyletről is egyúttal. Néhányat felemlítünk ezek közül is: »Miklous Zriniski« kaszálot adományoz Ozaljban Vicko Batistićnek⁷⁾; »Nocolaus comes Zrinio«⁸⁾ (újra) visszaszolgáltatja Oršićnak a Mladen (Šubić) által jogtalanul elvett birtokot.

Már inkább polgári mint feudális jellemű a Vicko Dešićnek Zrínyi Miklós által nyújtott birtokadomány.⁹⁾ Ebben az iratban ugyanis számunkra furcsán, de akkor természetesen, keverednek el az adományozás, a kölcsönügylet és a kereskedelem ismérvei; mégis, de csupán azért sorolom az adományok közé is ezt az ügyletet, mert arról is szó van a levélben, hogy Dešić családja mindenkor hűséges volt a Zrínyiekhez, és már Z. M. őseitől is kapott birtokot, amit most Z. M. maga is újból megerősít. Viszont egy másik levél nem említ fel semminemű pénzügyletet, s így (ha valószínűleg mégis közrejátszott ebben az ügyletben is azért a pénz), legalább is látszatra, tisztára feudális jellegű ügyet képvisel: ebben ugyanis¹⁰⁾ »Comes Nicolaus et Petrus a Zrin« megerősíti Octavianus Corini nemességét.

Egyre fogynak, egyre ritkábbá válnak az ilyen tisztára feudális jogügyletek. Gróf Zrínyi Péter (Petar néven)¹¹⁾ még elrendeli, hogy szolgáltatásuk vissza az elrabolt birtokot, Pogančecet, Margareta Kasnamak, visszavéve azt a bitortó Nikola Stulačtól, aminthogy hasonlóképpen szolgált igazságot gróf Vuk Therszaki¹²⁾ is, aki szintén elrendeli Klasnić vajdának, hogy — az ogulini vár porkolábjának és embereinek segítségével — vegye és szolgáltsa vissza Pera vajdának azokat a kincseket, amelyeket a Perusić Imro Mudrić harambasa csapata rabolt el tőle. Itt mindenesetre kissé homályban marad, mennyire feudális, általában jogi vagy esetleg tisztára hadi ténykedésről szól a parancs. De hiszen egy időben a kettő között nemigen tettek különbséget. Ez a frangepáni levél lenne időrendben az utolsó ebben

a csoportban, ha nem volna feudális jellegű a »Maria Soffia Löbl Witibe Gräfin von Zrini« levele is,¹³⁾ amelyben jóváhagyja Mikušević benősülését egy Zrínyi birtokrészbe.

A második csoport irataiban némileg keveredik a feudális adományozási és a polgári tőkés hitelügyi jelleg. Jellemző erre a csoportra, hogy nem tartalmaz oly iratot, amelyben valamely kölcsön visszafizetéséről vagy akár csak kamatfizetésről is lenne szó. Így kénytelenek vagyunk egyelőre feltételezni — tekintve, hogy a hitelműjtást egy-egy birtok adományozásával, elzálogosításával viszonyozzák a Zrínyiek (vagy Frangepánok), — hogy ezek az eladományozott birtokok sohasem kerültek vissza a grófi család uradalmi közé, »a Zrínyi—Frangepán birodalomba«, és ez is lett így valószínűleg egyik fő oka a »birodalom« széthullásának, már jóval az 1671-es kivégzések és birtokelkobzások előtt is.

Ilyen zálog- és hitelügyeletet számos levél tartalmaz, és ezek az ügyek szerepelnek a XVIII. században is, mert kevert jellegüknél fogva megfelelnek ez átmeneti időszaknak: a tőkés rendszer kifejlődésének a feudális keretek között. Az első ilyen természetű ügy már alig egynéhány évvel Szigetvár eleste után lép meg egy levélben.¹⁴⁾ Ebben Zrínyi György és Kristóf-Bert Gereciusnak adományoz birtokot »Rybnik városunkban«, annak minden jövedelmével együtt a kapott 200 magyar dukát kölcsön fejében — zálogjogon. Ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerül. Az első kérdésre; (a »birodalom« széthullása, a feudalizmus hanyatlása: a birtokszétforgácsolódás folytán) már próbáltunk választ találni.

A második kérdés a kamat kérdése volna. Ezek a levelek arról tanúskodnak, hogy a hitelező — természetesen, de az iratokban kifejezetten is — megkapja a birtokok jövedelmét, haszonélvezetét is, esetleg a malom-, a halászati s más regalia minorra jogokat is — amit busás kamatnak kell tekinteni, hiszen felöleli a feudális birtok összjövedelmét, nem pedig annak csupán egy részét — mint a már kifejlődött polgári társadalom kamata: így százsázalékos uszorakamatnak felel meg!

A harmadik kérdés a hitelező jogi és társadalmi-gazdasági (valóságos) helyzetére keres feleletet. Ezek a hitelezők ugyanis többnyire alárendeltjei (tisztviselői, jószágigazgatói stb.) voltak a Zrínyieknek. Együttal azonban — mint a pénz- és uszortatóke képviselői, mint hitelezők — természetesen följöbe is kerekedtek adósaiknak. Habár még feudális alárendeltjei is a feudális szuverénnek [sőt némileg szuverénnek is], egyúttal olyan polgári egzisztenciákká is válnak, akikről függenek is a hűbérurak — mint adósok —, hiszen nélkülük — akár egy bécsi utat sem tudnak megtenni. Így a Zrínyiek: 1) maguk is — további hűbérúri létük ellenére — polgárokká is válnak. 2) Oly új osztály kialakulásához járulnak hozzá, amelynek többé-kevésbé maguk is alárendeltjeivé lesznek. Észrevétlenül bár: egy új, polgári, világ fejlődik tehát ki a feudális keretek között.

A többi csoport iratai még több bizonyítékot szolgáltatnak majd e feltevésünk, hipotézisünk hihetőbbé, valószínűbbé tételére, ha azután ezek a tételek, tézisek — inkább feltevések, hipotézisek — természetesen még komoly kutatásokra és újabb bizonyítékokra szorulnak is.

Itt egyelőre csupán e csoport további leveleit ismertetjük: Így például »Mi Juraj knez vekovečni od Zrinja« [Mi, György Zrinj örökös hercege] a Dobra menti Novi [vár] porkolábjának, nemes Ivan Karinčićnak adományozunk hét falut [portát?!] jobbágyostul — a 300 kölcsönadott magyar aranyért.¹⁵⁾ Vagy ugyancsak Zrínyi György ugyancsak Csáktornyan („vu Chakovom Turnu”) zálogba adja Juraj Zebichnek (Zebić) a zákányi birtokot „Rybnik városunkban” viszonzásul a készpénzben és posztóban (!) egy ízben 642, más alkalommal¹⁶⁾ pedig 158, majd legújabban 800 kölcsönadott arany fejében.

Egy bonyolult, kuszált hitel- és pénzügyelet újra visszavarázsol bennünket a szigetvári napokba.¹⁷⁾ Juraj Zebićről szól újra ez az irat is, aki ekkor már bíró — Zrínyi György szolgálatában; tekintve, hogy annak parancsára kell ítélnie egy olyan birtokpörben, amely az egykori szigetvári Farkašićokkal van kapcsolatban. A kérdéses birtokot ugyanis még Petar Farkašić zálogosította el »arany- és ezüstmarháért«, mert — az irat

szerint — már Petar megboldogult apja, Grgur (Gergely) is sok pénz, arany, ezüst és egyéb úri marhának azokat meg is szerző tulajdonosa volt és mit még a megboldogult kegyelmes öreg Zrínyi írta: Farkašić igaz végrendeletéről van itt szó, amely szerint szerzett marhái felől még Szigeten rendelkezett; »utolsó ágyán«, ha azután ezeket a marhákat [amelyek itt föl vannak sorolva: dukátok, arany- és ezüstitárgyak, bársonyok stb.] erőszak vitte és el, holott Vuk elásta őket; ugyanaz a Vuk, aki Farkašićtyal együtt volt akkoron. Ebből az elásott kincsből magának Zrínyinek is járt 250 dukát, de a török ezt is elvitte ... stb.

Egy másik ügyirat szerint, Juraj, azaz György a nemes Tadiolovićtól vesz át 1500 magyar aranyat, ennek fejében pedig adományozza neki Novak birtokát Bródban (bizonyára a Kupa menti Bródban!), a kastéllyal, robottal és egyéb jövedelmekkel egyetemben, azonban — az ozalji kereskedelem országos jövedelme nélkül!¹⁸⁾

Vuk Lovrinčić és Juraj Klasnić is a 300 kölcsönadott arany fejében válik nemesi birtokossá, hogy később azután vagy ők maguk, vagy utódaik uradalmak jószágigazgatóivá váljanak, de egyúttal az akkori uzsoratóke nemesi birtokosi képviselőivé is.¹⁹⁾

Zrínyi »Miklovus« is hírül adja jószágkormányzójának, P. Baliardićnak, hogy még 1605-ben »Grgur knez« útján átengedte »knez Čikulin«-nak a (valószínűleg tengermelléki birtokok) borjövendelmét, mindazt amit ezekről a birtokokról a jobbágyok részükre beszolgáltattak. Most azonban szolgáltatassák ezt a jövedelmet vissza (talán a visszaszolgáltattott kölcsön, esetleg a megfizetett kamat ellenében, amely törlesztést azonban Zrínyi Miklós csak úgy tud teljesíteni, hogy újabb kölcsönt vesz föl ugyancsak Čikulintól, amint ezt a levél a továbbiakban sejteti). Már apja átengedte Čikulinnak, folytatja levélét Zrínyi Miklós, a császári szolgálatot, mi pedig neki adományozzuk Oberh kastélyát Ribnik területén jobbágyostul a kapott 2000 dukát ellenében.²⁰⁾ Persze ezek a kölcsönök is csupán ideig-óráig elégségesek. Čikulin hamarosan újabb 2000 aranyat juttat »comes de Zrinio«-nak,²¹⁾ sőt Muškovec-Milašinčić is egy birtok fejében nyújtja Zrínyi Miklósnak az egyelőre igényelt 100 magyar arany hitelt,²²⁾ hogy »Comes Nicolsus perpetuus de Zrinio« már néhány hónap múlva 2400 dukátot igényeljen újabb hitelezőjétől, Juraj Dovolićtól, aki ennek fejében a Zrínyiek egyik ozalji birtokát kapja, zálogjogon, robotostul, jövedelmestül.²³⁾

Néhány év múlva »Miklovs Zrinski« Tadiolović Kristófnak adja a megbízást, hogy vegyen számára 200 aranyért lovakat, amiért egy ozalji birtokot és novaki kastélyát kapja cserébe.²⁴⁾ Már másfél év múlva ugyancsak »Miklovus« Zrínyi a boldogult Ivan Janković özvegyének, Zerémy Sárának adja el egyik birtokát (örökáron, vagy valószínűleg zálogba, egy kölcsön fejében?!) az 1600 magyar aranyért, amit neki Bodor János adott át. A pénzre azért van szüksége, mert Prágába kell utaznia, ahol is át fogja venni Zrínyi János marháit, ami — százezer arany értékben — jár neki a nagybácsitól. Sajnos, nem értesülünk róla, felvette-e Miklós ezt a horribilis kincset — és főleg: rendezte-e általa kölcsönügyeit, visszanyerve esetleg elzálogosított birtokait és jövedelmeit?! Ebben nemigen hiszünk, habár lehetségesnek tartjuk is ezt, sőt azt is, hogy most már a Zrínyi család maga lépett fel mint hitelező és a pénzsűzora és kereskedelmi tőke főúri képviselője. Mégis, kevéssé hiszünk e fordulatban, mert ilyenmő okmányok helyett már néhány hónap múlva is újabb kölcsönökről, újabb eladósodásról kapjuk a hírt.²⁵⁾

Számos ügyirat értesít ugyanis további kölcsönfelvételekről, többek között Marko Oršićtól is, aki Gerdun birtokát kapja a szolgáltatott 400 aranyért, amelynek egy részét, 100 aranyat készpénzben, más részét borban és egy lóban juttatott Zrínyi Miklósnak.²⁶⁾ Hogy csak egynéhány ügyet ragadjak ki a többi közül: 1617. VII. 19-én a Vojnovićok (Gaspar, Petar) kapják zálogba a Zrínyiek egyik birtokát, hogy 1621. III. 27-én Ivan Kasnić kapjon két crkvenicai pusztát — amelyet ő azután halban viszonzoz »da ga nima niedan bantovat od naših ljudi« — senki se bántsá, zavarja meg a birtokban a mieink közül).²⁷⁾

Petar Zrinskinek is, kifejezetten is, pénzre van szüksége (»krunto« »summa pinez«, azaz »kegyetlen« szüksége van a »pénzösszegre«), amiért

hitelező szolgájának, Petar Budetićnak birtokot adományoz, hogy azután »Nicolsus és Petrus comes a Zrin« a delnicei és lučicei jobbágyságok hegyi legelőit engedje át a hitelező tengeremlékieknek 1000 jávovevező fejében.²⁹)

Itt azonban már valószínűleg fordulat előtt állunk. Mindaddig — talán, sőt valószínűleg — fogyasztási hitelekrol volt szó, most azonban — újból csak igen valószínű feltevésről van szó! — hihetőleg egy kereskedelmi (esetleg hadi-) flotta felszerelését teszik a Zrínyiek az ügylettel lehetővé — a tengerparti halászközhöz, mesterekhez fordulva, nekik adva ki ezt az ipari megrendelést, tekintve, hogy — legalább egyelőre — nem rendelkeznek saját kézművesipar, saját hajóépítő manufaktúra fölött. Más forrásokból tudunk szövőipari és nehézipari manufaktúráikról (Čabarban vagy más főúri családban — Samoborban), de hajóépítő, vagy akár evezőkészítő kézműiparról nem láttunk még XVI—XVII. századbeli okmányokat. Mégis a kisemberek összefogása egy nagyobb ipari munka, ipari rendelés lebonyolítására feltétlenül a manufaktúra alsó fokára, vagyis a »Verlagsistem« kezdetekre vet fényt a hűbérurak mint megbízók szervezésében.

•

Az ötvenes években itt-ott még rábukkanunk hitel- és zálogügyletekre³⁰) — mégis az ilyen fajtájú keveredése a hűbéri és polgári szerződésnek egyre ritkábbá válik már a XVII. század második felében.³¹)

Helyenként azért még az összeesküvés leleplezése és Petar Zrínski meg Frankopan stb. kivégzése után is akadnak ily kölcsönügyletiratok az okmányok között. Így a klarissa-rendfőnöknő, »Judith Petronila a Zrin, abbatisa indigna ordinis s. Clarae«, Petar lánya mint apáca-fejedelemasszony is még a szinte már leltári tárgyhoz, a családi Čikulinhöz fordul, ha megszorul ő maga vagy a kolostor. Érdekes, hogy ugyanakkor politikai információt is általa szerzi be, amikor például afelől érdeklődik: Mit tud Čikulín Thökölyről vagy testvéréről, Zrínyi Ilonáról. Az 1680—1690. évek kölcsönügyei már elvesztik feudális-polgári kevert jellegüket, és teljesen polgári hitel természetét öltik magukra, esetleg kamatoztatják már a Zrínyiek saját, leltébe helyezett pénzüket is, amelyből azután esetrel felvesznek egy-egy éppen szükséges összeget. Lehet ugyan, hogy ez inkább az egyházi kölcsönügyek jellegzetessége. Mégis, a feudalizmus így is, úgy is valóban hanyatlóban van, legalább is egyházi szerzetesi és főúri körökben, mint a gyűjtemény egyes iratai tanúsítják.³²)

•

A pénz- és uzoratóke mellett megjelenik ebben a korban a kereskedelmi tőke is, a Zrínyiek birtokain talán mégis valamivel későbbi fokon az uzoratóke kifejlődésénél. Ha egy-két oly esettől eltekintünk, amelyekből csupán következtethetünk bizonyos fokú kereskedelemre a Zrínyi-radalmakon, világosan és egyértelműen erre inkább csak a XVII. században írott levelek mutatnak, amelyeknek már kevés közülük és közösségük van és lehetett a szigetvári hőssel. Mégis a XVI. század vége felé is két levélből is vonhatunk le bizonyos következtetéseket egy meglevő fejlődőben levő kereskedelem csíráira. Az egyikben: »Mi Zrínyi Miklós úr« nem egy birtokát, hanem a favágás jogát adományozza Nikola Supannak,³³) a másikban,³⁴) amely különben adománylevél és záloglevél, Zrínyi György azzal határolja el adományozását, hogy az átengedett jövedelmek közé nem érhető Ozalj kereskedelmének országos jövedelme is. Ez a levél világosan utal a kereskedelemre az ozalji Zrínyi-birtokon. Az elsőből viszont csupán következtetni lehet az egykori bakari tengerparti erdők kitermelésére a kapott jog alapján (helyükön ma karsztos sziklák vannak) valamint a kitermelt fa kikötőbe és valószínűleg Olaszországba, Veneziába szállítására.

Az első levél, amelyben határozottan kereskedelemről, egyes kereskedelmi ügyletekről, üzletről van szó — szintén Bakart említi és a bakari kereskedőket.³⁵) Újra a már jól ismert Čikulín kap benne megbízást arra vonatkozólag (Baliardić, másik jó ismerősünk kell, hogy átadja a megbízást), hogy a Bakarban megmaradt posztó ügyében intézkedjék, elégítse ki vele a

biztosokat (talán Ferdinánd megbízottait?!), de fizetése meg egyúttal a Ferdinándnak juttatott puskaport (amelyet valószínűleg Zrínyiek, Baliar-diéék használtak fel az uskokok ellen, de az uralkodó nevében).

A következő kereskedelmi tárgyú levélben már a kereskedelmi erkölcsről — annak a főurak közötti hiányos, még ki nem fejlődött voltáról — is szó esik,³⁴⁾ amennyiben, a levél szerint, gróf Frangepán György (azaz Juraj) nem szállította le, legalábbis nem időre, a Juraj Zrínyinek szerződésileg lekötött juhokat.

A fa- és állatkereskedelem mellett, hamarosan kifejlődött a posztó-, szövet- és általában szőtteskereskedelem is. A már említett (vesztegetésre használt?!) bakari posztóról szóló levél után, az első ilyen iratban »Zrini Miklous« intézkedik Cikulin útján: küldjön bársonyt, posztót stb. Petar Peranski címére.³⁵⁾ Ezt a levelet azután számos hasonló vagy azonos tárgyú rendelkezésközvetítés követi. Így például Zrínyi Miklós neje, Nadasdy Anna is Cikulinhoz közvetíti Sécitković Farkas szövetrendelését Bakarba,³⁶⁾ majd hamarosan Milovec Miklós fog rendelni skarlátot,³⁷⁾ Darabos István szövetet, azzal, hogy — ha itt nem volna — hozassa meg az árut Velencéből. Majd Juraj Babonici ruhaanyagot rendel stb. Számos egyéb megrendelést is közvetítenek ezek a bakari Cikulinnek szóló megbízások. Maga Cikulin és helyettese, Martin Sandrić — kinőve a Zrínyiek keze alól — kezdenek már a maguk szakállára is kereskedni. Akadunk emiatt olyan levelekre is, amelyek ennek elébe szeretnének vágni.³⁸⁾ Zrínyi Miklós például arról értesíti I. Cikulint, hogy a velencei kalmár már több ízben kérte Cikulin adósságának megtérítését. Azért szigorúan meghagyja neki és Sandrićnak, hogy soha senki rendeletére se küldjön árut (marhát), kivéve mindig és egyenesen az ő (Zrínyi) saját kezűleg aláírt rendeletére.

A rendelőlevelek egyre szaporodnak.³⁹⁾ Az egyik szerint mind Nadasdy Anna, mind Vogronovački neje is megkapta a küldött szőtteket. A kitűzött terminusra fizetni is fognak. Nadasdy Anna (talán) átvette férjétől a kereskedelem irányítását, mert az egyik levélben arról ír Cikulinnak, hogy a jószág nem pusztul el, míg a megbízott meg nem érkezik, hogy Bakarban és Grobnikban átvegye az állatokat.

A Frangepánok, ha itt róluk természetesen nemigen történik is említés, szintén folytatnak kereskedelmet, amint azt például Frangepán György egyik levele is bizonyítja, amelyre — érdekessége miatt, s mert a Zrínyiek bizonyára hasonló módon jártak el — itt legalább is utalunk.⁴⁰⁾ Bármilyen árurol lett legyen is szó, rendeli el a főúr, azt csakis az ő váraiban, városában adhatják el, különbeni lefoglalás, elkobzás terhe mellett, mert minden másutt eladott árut csempészának fog tekinteni és 200 dukát pénzbírsággal fogja az ilyen kihágást sújtani.(!)

A kolostorok is kereskedtek, és ha az ügyletek intézését magát másokra bízták is, annak hasznosságát biztosítani igyekeztek a maguk részére. Így a már említett Zrínyi Petronilla, mint a klarissák abbatisája maga is intézkedett kereskedelmi ügyekben, azzal, hogy megelőgszik a vételár egy részével, 1000 arannyal is, a kolostor számára.⁴¹⁾

*

A kereskedelmi és hitelügyletek nem csupán egy bizonyos »magán-tisztviselői« réteg, gazdasági hivatalnoki kar kialakulását feltételezik, hanem egy olyan megbízott, bizományos réteg kifejlődését is, amely egyúttal a gazdatiszti, jószágkormányzói feladatkörben is tevékenykedett, de hovatovább teljesen a hitel- és kereskedelem felé fordult, és csíráját alkotta az újnemesi, újbirtokosi rétegnek, amely egyúttal az uzsora- és kereskedelmi tőke kezdeteire és a tőke első képviselőinek megjelenésére is rámutat. Ez a réteg, amint ezt már láttuk, hovatovább önállóul és függetlenül magát a Zrínyi—Frangepánok (Ungnádok—Erdődyek stb.) főúri osztályrétegétől, amely perze szintén »újnemesi«, polgárosodott feudális réteget képvisel már (akár a Thökölyek, Rákócziak, Nadasdyak is, akikkel különben valószínűleg rokoni, politikai és gazdasági kapcsolatban áll is!)

E »hivatalnoki«, azaz »tőkés«, újnemesi réteg kialakulását a Zrínyi-birtokokon már az eddigi anyag is láttatta. Inkább csak emlékeztetni kívánok

itt a már tárgyalt levelekre, s esetleges újabb adatokra hívnám fel egyúttal a figyelmet. Szó volt például eddig is Mihalj Dešićről, »tengerparti városaink kapitányáról«, aki Grobnikban a tengerparti városkában kapott házat, malmot stb., s aki már a szigetvári hóstól is részesült adományokban hú szolgálataiért,⁴²) akárcsak Piero Dento is, akit a szigeti Zrínyi Miklós tett meg Grobnik, Hrelin és Bakar kapitányának, és ottani birtokossá is egyúttal, de aki elszámolások pénzügyi viszonyban is állott Szigetvár urával. Halálakor özvegyének elengedték a fennmaradt, elszámolások viszonyból eredő adósságot, és ez a pénz az özvegy és utódai kezén valószínűleg bizonyos tőkeképződést eredményezett, akárcsak már az elszámolások viszonyban levő kapitány kezén is. Ugyancsak ismert már előttünk a Čikulin család tevékenysége. A Čikulínok (Chicolino?) a tengerpart menti birtokok jószágigazgatói, egyúttal azonban részt vesznek a kereskedelmi és hitelügyletekben is és pedig több nemzedéken át! Azon vannak, hogy — a tilalom ellenére is — a maguk szakállára is kereskedjenek. Čikulín bokros teendői annyira elágazodnak és megsokasodnak, hogy már 1610. március 21-én megbízást kap egyik családtagjuk (éppen azzal, amikor az ujjára koppintanak, mert önállóan kereskedett!) arra is, hogy mint helyettesét szerződtesse rendes fizetésért M. Sandrićot, és bizza meg a kölcsönüzletek és a számlák, faktúrák intézésével. Sandrić e napig grobniki porkoláb volt, most új hivatalában természetesen fizetésemeléssel kezd meg működését.

Már másnap⁴³) újabb levelet kap J. Čikulín. Ebben megbízója elismeri a Bakar, Hrelin, Drivenik, Grisan, Brbir, Grobnik városokra vonatkozó elszámolását. Viszont⁴⁴) egy későbbi levél szerint Sandrić elszámolásába Čikulinnal »tévedések« csuszta bele. E »tévedések« alighanem szándékosak lehettek, és bizonyára nemcsak Sandrićnak, de Čikulinnak javát is szolgálták, mert⁴⁵) Čikulín hamarosan azzal lesz kénytelen mentgetni magát, hogy mindenkor hűséges szolgája volt a Zrínyieknek, ha az emberek, persze, sok mindent beszélnek is róla, de ezek csupán kitalált híresztelések, például arról, hogy ő talán drágábban árusítja, számítja az árut a megszabott árnál, vagy talán drágábban adja azt, mint a velencei kalmárok. A szóbeszéd ellenében ő okmányokat ajánl fel és tud felmutatni mentségére. A végleges elszámolásra mégis új terminust kér, felhozva azt is, hogy ellenségei tönkretesznek, mert valóban komoly kára származna abból, ha ezentúl (büntetésből!?) nem utazhatna többé a latin országba.

Körülbelül ugyanebben az időben hallatnak magukról újra a már ismert Dešićek is⁴⁶) akik már Zrínyi Miklós ősétől megszülettek birtokadományban 1570 dukát kölcsön fejében. A pénzt azonban akkoriban nem közvetlen a Zrínyieknek, hanem egyes kereskedőknek fizették ki, akik azután különböző »marhákat«: prémet, posztót szállítottak. Most — talán a kereskedelem útján jutva készpénzhez — visszaváltanák a Zrínyiek a birtokot 2000 dukát nyújtásával.

Egyként érdekelheti mind a horvát és vajdasági, mind pedig a magyarországi tudományt »Bachyan Ferenač« (Bačan, Batthyány) és a Zrínyiek viszonya is.⁴⁷) Mint a Zrínyiek egyik jószágigazgatója, ő osztja fel ugyanis a Janković-hagyatékot s válik maga is főúrrá, olyan főúrrá, aki szerepet játszik Horvátország és Bácska hitéletében is a XVIII. században. Hasonló szerepük van a Klasnicoknak is, akikről már szintén megemlékeztünk.

Frangepán, mint tudjuk, adott már Klasnicnak megbízást oly kincsek visszaszolgáltatására, amelyeket a Perušići Imro Mudrić harambasa csapata rabolt el.⁴⁸) Újabb levelében gróf Thersazki a Dobra menti Novigrad ügyében elrendeli Klasnicnak, hogy fizesse ki Vuk adósságait, állítson be azonkívül a malomba új malomkövet oly módon, hogy a malom jövedelme ezáltal ne csökkenjék. Tartsa egyúttal készen számára a hídpenzket és egyéb jövedelmeket is.

Dešićek a XVII. század folyamán továbbfejlődtek mint az uzoratók képviselői.⁴⁹) Így gróf Zrínyi Katalin is megerősíti az egyik Dešićet birtokában az 1000 rajnai forint fejében, amit Dešić bécsi útjára kölcsönzött. Ugyanígy teremtettek a Čikulínok is oly tőkés dinasztiát, amely a XVII. század végén is kereskedelmi és hitelügyleti kapcsolatban állott »Petronila a Zrin abbatisa«-val, a klarissa rend főnöknőjével.⁵⁰)

1666-ban a Frangepánok, Zrínyiek még maguk intézkedhetnek, így például a Dobra menti Novigrad építésének ügyében — egyes meghatalmazottak útján — elrendelve például a mesterek készpénzben való fizetését is;⁵¹⁾ a volt katori »matróz«, Mata Buharin már a császári megbízotthoz fordul, tőle kér raktárhelyiséget a tengerparton, hogy ott szabadon kereskedhessen a fizetendő császári adó fejében.⁵²⁾ 1671 után már csak Zrínyi Petronillának, az apácáfőnöknőnek van arra lehetősége, hogy — kolostora élén — kereskedelmi és hitelügyleteket bonyolítson le.

*

Mindezek a polgári- gazdasági, pénz- is hitelügyletek, a pénz- és áruviszonyok kialakulása a feudális birtokokon természetesen kihat az elnyomottak osztályharcára, a Gubec Máté tüzes trónra ültetése és tüzes koronával való megkoronázása meg a XVIII. század parasztfelkelései közötti időszakban is, és nemcsak az örök ellenfelek (Zrínyiek és Erdődyek) közti konkurenciális, feudális egymás elleni áskálódások és harcok folyománya-képpen (amelyek talán nem is voltak csupán és tisztára hűbéri, de némileg polgári jellegűek is!)? Ebbe itt persze nem bocsátkozhatunk, mert még jó-részt terra incognitát képez.)

Az első parasztmozgólódásról a mi időszakunkban és területünkön (Matija Gubec felkelését az egykorú levelek nem említik, mert a Tahy-Gregorijanec-Henning birtokokon dúló harc valószínűleg nem érdekelte Zrínyiéket.) csupán 1636-ban kapunk híreket.⁵³⁾ Itt sem kimondottan a lázadó parasztokról van szó, inkább csak az ellentáborról, amely annyira elnyomja a parasztokat, úgy erőszakoskodik velük Ozaljban és környékén, valamint a tengermelléken is, hogy számítani lehet az elégedetlenség elemi kitörésével. Lovrinčić például erőszakkal kisajátította a Frangepánok egyes birtokrészeit és jobbágyait, a Draganićiak viszont már panaszkodtak is az ozalji hivatalnokok ellen — mint a »Communitas Draganichiensis« tagjai — mert azok erőszakoskodnak velük érdeikben (talán a fakitermelés és fakivitel előmozdítása céljából!?)

Az 1650-es években azután valóban kitör az elégedetlenség. A Zrínyiek-Frangepánok (az Erdődyekkel ellentétes módon is, de ezzel sokszor éppen az Erdődyek ellen fordulva) a maguk némileg leszerelő, konciliánsabb módszerével fognak ekkor már a lázadás leszereléséhez.⁵⁴⁾ Egyik levelében gróf Frangepán György elrendeli a brežicei Lipskieknek: engeszteljék ki a népet, szolgáltassanak neki igazságot, és csillapítsák le ezzel a lázadókat. Egy év múlva Zrínyi Miklós horvát bán fejezi ki csodálkozását levelében afölött, hogy a sisaki parasztok nem törődnek saját javukkal, és lázadásban keresik a kiutat, megtagadva mind a robotszolgáltatást, mind pedig az egyéb szolgáltatásokat is természetben vagy pénzben (»nego zo vseme skoro slobodni hočete biti« — »hanem hamarosan teljesen szabadok kívántok lenni«), s ezáltal egyesek életét is veszélyeztetik. Éppen ezért engedelmességre szólítja fel a parasztokat, mert különben (s ez már nem mutat a konciliáns, leszerelő családi politikára!) »rettenetes törvénnyel fogja őket alázatossá tenni.«

Ugyanebben az évben Vuk Frangepan parancsára, embere és megbízottja, Daniel Porubski új telepeseket csábít Bosiljevo területére (ahonnan a jobbágyság valószínűleg »eluskočiztak«, azaz elbujdostak, kóborrá váltak a lázadás idején), és pedig »Krajinc«-okat és »Vlah«-okat, azaz szlovéneket és szabad szerbeket (szerb hajdú- és grancicsarabem) igyekezve egyúttal eleget tenni ura és megbízója ama rendeletének is, hogy felírja őket az úrbérlistára mint jobbágyságot, valószínűleg megadva azért legalább az ilyenkor szokásos könnyítéseket is a jobbágysorba tört, szabad parasztoknak.

Az ötvenes évek intézkedései valószínűleg nem bizonyultak elég hatásosaknak, mert 1661-ben már újabb parasztmozgalmakról kapunk hírt, ezúttal a Božjakovina falvaiból. Petar Zrinski kénytelen újra rendezni a jobbági szolgáltatásokat, hogy ezúton leszerelje a nyugtalanságot; mégis legföljebb is kis könnyítésekről lehetett szó, mert a levél egyúttal arra is felszólítja a parasztokat, hogy ne tagadják meg a robotot és egyéb szolgáltatásokat.⁵⁵⁾ A feudális terhek tehát megmaradnak.

Azért vigasztalóbbat is mondhatunk a költőtestvérpárt adó Zrínyiekről a korábbi időszakokból is (természetesen Miklósról és Petarra gondolok itt, akiket így nevezek — magyarul és horvátul —, mert Miklós magyarnak tartotta magát, és főként magyarul írt: míg Petar mint horvát író Miklós írásait horvátra fordította). Habár igen kevés levélre akadunk a tisztára horvát nyelvű gazdasági iratok között, amelyek könyvrendelést is tartalmaznának, mégis úgy érzem, kötelességem felhívni a figyelmet erre a néhány levélre is. Az egyikben gróf Zrínyi Miklós »Bakar s többi tengeremelléki városunk« jószágkormányzóját, Julio Chikolinot, jól ismert Čikulinunkat azzal bízta meg, szerezze meg és küldje el számára Bakarból Csáktornyára Dominko-Dinko Zlatarić legújabb könyvét.

Az itt ismertetett levelek megadják a lehetőséget annak a hipotézisnek, amelyre persze csupán a jövő kutatómunkája fogja a teljes (?) bizonyító anyagot szolgáltatni. Ezt a hipotézist körülbelül így fogalmazhatnók meg: A Zrínyieket—Frangepánokat (Tahyakat, de főleg Grubarokat, Ungnádot, Erdődyeket) körülölelő XVI—XVII. század már a feudalizmus hanyatlásának korszaka, és átmenetet képez a kapitalizmusba, annak kialakulását segíti elő a feudális keretek között, amint ezt már Mijo Mirković is látta és jelezte. Az itt érintett ügyletek is erre mutatnak, és erre mutatnak az itt fel nem ölelt adásvételi szerződések, kötelezvények, záloglevelek, jobbágyfelszabadítások, árurendelések, ármegeállapítások stb. is, ugyanúgy, mint a fokozódó árukivitel és árubehozatal, általában a külkereskedelem Bakar és Venezia, a két kikötő között. Ezekre a polgári ügyletekre, az egész ügyvitelre oly alkalmazotti, (pénzben) fizetett, de feudális mód is jutalmazott (lényegében polgári, formájában még sokban feudális) tisztviselőkar alakul ki a főúri »birodalomban«, uradalmakban (a birtokokon, manufaktúrákban, kikötőkben), amelynek minden lehetősége megvan arra, hogy az új, polgári osztály csírájává fejlődjen s a régi főúrrakkal, de abban az időben már »újnemesekkel«, együtt alkossa meg — ha megadják nekik a további lehetőségeket is a fejlődésre (ami persze ritkán fordult elő, de ami különösen nem válhatott valósággá a hamarosan tönkretett, sőt jórészt kiirtott Zrínyieknél és Frangepánoknál) — az új tőkés osztályt, esetleg új társadalmi rendszert is a jelzett vidéken.

Cabar és Bakar, Ozalj és Csáktornya (akár Samobor is) a hűbérurak, várurak környezetében kifejlődő kereskedelmi és uzsoratóke, sőt manufaktúrális tőke, ipari tőke fejlődésének, színhelyei az angol értelemben vett »újnemesi« érdekkör kialakulásának színhelyei.

Bizonyos — ha az ez ideai politikai irányvonal is érdekelne bennünket, legalább annyira mint Judith Petronilla Zrínyit —, hogy ez az új irányú fejlődés előbb-utóbb a központi hatalom és a polgárság érdekközösségére vezet, azaz kialakítja az állami központosítást, a centralizációt — esetleg az abszolutizmust — rendszerét. Hogy ez a rendszer hol alakul ki, az a mindenkori helyzettől függ. Kialakulhatott volna a centralizált állam (más körülmények között, amelyeknek elemzése azonban nem lehet itt és a mi feladatunk) a Zrínyi—Frangepán »birodalomban« is, nem csupán a Habsburgok körül. Bizonyos, hogy, mondjuk, Zrínyi Miklós, a költő európai politikát folytató a nagy nyelvtudását egyebek között arra is felhasználta, hogy Machiavellit és Milont is eredetiben olvassa. Ennek bizonyára megvolt a maga oka és célja, célzatossága is. A Habsburgok nyugati országaiban a polgárság azonban sokkal erősebb volt, számosabb volt, magasabb fejlődési fokon állott. Mindez, valamint a Habsburgok szempontjából győzedelmes török háborúk a centralizáció központját Bécsbe tették át.

A Zrínyiek (Frangepánok, Ungnádok, Erdődyek, Thökölyek, Rákócziak) körül még csak az új osztály és új rendszer csírája alakulhatott ki. Ezáltal helyzetük provinciálissá vált. Ez volt az oka, egyik oka, de fő oka annak, hogy lázongásaikat — és némileg joggal! — feudális természetűnek, jellegűnek tartja mind a horvát, mind pedig a magyar történetírás jó része.

Mégis, az itt ismertetett iratok is arra mutatnak, hogy ez a társadalom már átmenetet képezett (ha még első csirájában is csupán) a tőkés rendszer, a polgári társadalom felé, habár természetesen még a feudális muskeretei között is, amikor még nincs tulajdonképpeni polgári osztály, amikor a fejlődés főhordozói valóban még a főurak és azok tisztikara, tisztviselő-kara. Így is egészen biztosra vehető, hogy a Zrínyiek (s a többiek) harca a Habsburgok ellen nem csupán feudális alapokon nyugodott, hanem polgári elemeket is hordott már méhében. A polgári konkurencia is megnyilvánult a politikai harcokban, akárcsak a feudális versengés és feudális önállóság, önállósulási törekvés is.

Még egy, eddig be nem bizonyított szempontra, de lehetséges szempont-ra felhívnám itt a figyelmet. Alakulóban, fejlődőben volt ebben az időben a nemzeti érzés és öntudat is, ha persze ugyanúgy még csupán csirájára akadhatunk is ennek az érzésnek és öntudatnak (horvát és magyar reformáció, Zrínyi Miklós és Petar Zrinski írásai stb.). Bizonyos, hogy az abszolutizmus ebben a korban a haladást képviselte a feudális visszatartó tendenciák ellenében. Mégis meg kell különböztetni — mondjuk — XIV. Lajos (tisztára francia) abszolutizmusát — amely csupán társadalmi alapokon nyugodott — a Habsburgok abszolutizmusától, amelynek ellenében (mert több nemzetet, persze még csupán csirájában meglevő nemzetet fogott egybe egy közös, de csupán német abszolutizmus alatt) egyes más abszolutisztikus — helyesebben talán: centralisztikus és centralizáló — központok kifejlődése is elképzelhető, ha ezt a helyzet úgy hozta volna magával, ha ezt a gazdasági-társadalmi fejlődés a tárgyalt területen lehetővé tette volna. A Habsburg-abszolutizmus — minden társadalmi haladó volta ellenére — negatív, visszatartó elemeket is hord magában. Ami más szóval azt jelenti, hogy a Zrínyiek harca (s a többiek harca) a Habsburgok ellen szintén átmeneti jellegű, főleg még feudális, de egyrészt (sőt jórészt) már polgári meghatározottságú, s ezzel (társadalmilag és nacionálisan) haladó jellegű is, minden visszatartó tendenciája ellenére is.

Ilyes gondolatokat ébreszt az itt is ismertetett okmánytár a kutatóban. Ezek a gondolatok persze még csupán oly hipotézist képeznek, amelyet a későbbi kutatás van hivatva esetleg hipotézisből tézissé emelni.

Bizonyos, hogy igaza van Mijo Mirkovićnak, amikor azt a tételt állítja fel, hogy a kelő polgári viszonyok kétféle politikát tettek lehetségessé: Habsburgi és Habsburg-ellenes (kuruc és labanc) politikát. Mégis: mindkét politika — az abszolutizmus felé is vezethetett (mindig a centralizáció értelmében), persze különböző központok kialakulását eredményezve — tehetjük mi hozzá Mirković véleményéhez. De mindezt még nem tudnók, tudjuk be is bizonyítani!

Mindezt csupán egy intézményes jugoszláv—magyar közös szervezésű kutatómunka bizonyíthatná be vagy dönthetné meg.

J E G Y Z E T E K

1) Emil Laszowski: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI i XVII stoljeću*. Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana. [Okmányok (szó szerint: anyag) Horvátország XVI. és XVII. századbéli gazdasági történetéhez. A Zrínyiek és Frangepánok nagy feudumainak válogatott okmányai.] *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. I* (Horvátország gazdasági történeti okmánytára, I. kötet.) Szerkesztette Mijo Mirković akadémikus. JAZU (Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umetnosti = Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia), Zágráb, 1951.

2) Mijo Mirković itt kihangsúlyozza, hogy Laszowski — a gazdasági történetírás számára nyújtva anyagot — sem feledkezett meg a nationális kritériumról sem, mely az anyagválogatásban vezette. Tulajdonképpen azt akarta bizonyítani, hogy a horvát tengerpart már a Zrínyi—Frangepán hagyományok értelmében sem lehet olasz, csakis horvát. Ez okból csupán a horvát nyelvű iratokat, főleg a két család gazdasági tárgyú magánleveleit iktatta be okmánytárába. Ezeknek nyelve régies, népies (kajkavština) horvát nyelv, itt-ott néhány latin, magyar vagy német szóval tarkítva. Meg kell jegyezni: a magánlevelek is azt bizonyítják, hogy a XVI—XVII. században a feudalizmus hanyatlóban volt s megintult — keretei között — a kapitalizmus fejlődése. Ebben is van a gyűjtemény jelentősége. Világos, hogy a modern, marxista történetírás ezzel nem érheti be, és kötelessége átkutatni a *Zágrábi Állami Levéltár (Državni arhiv Zagreba, DAZ)* Zrínyi-fondját, amely sok, eddig még hiába feltett kérdésre fog válaszolni. Vonatkozik ez a válaszadás mind a gazdasági és politikai, mind pedig az irodalomtörténet és filológia kutatóinak kérdéseire is. A Zágrábi szerb-horvát és más nyelvű anyag közelebb hozhatja a Zrínyi-kutatást céljához, miközben nem hanyagolhatja el a magyarországi kutatómunkát sem. Mindez azonban — mint sok más közös kérdés is — feltételezi a két ország tudományos munkásainak intézményes, intézményesített együttműködését, a tudományos intézmények egymás elől való elzárkózásának megszüntetését. Nem lehet feladatom kitérni itt e közös kérdésekre, csak annyit kívánok megjegyezni, hogy az 1918—1921-es pécs—baranyai megszállás történetének kutatását is csak az új intézményes együttműködés teheti eredményessé.

Különben a Laszowski-féle gyűjtemény az 1493—1691. éveket öleli fel, sajnos, a XVI. századból csupán 16 irat közül.

3) 1567. X. 31-ről keletve. Az aláírások szinte levélről levélre változnak: Hol *de Zrino*, *de Zrin*, hol a *Zrinio*, a *Zrini*, *Zrinyi*, hol *Zrinskinek* írják magukat alá a család egyes tagjai, s a keresztnévek írásmódjában is nagy a változatosság. Így például a számos Zrínyi Miklós hol Nicolausként, hol pedig mint Miklovus, Miklovs, Miklovs vagy már Miklósként írja magát alá. Mindezzel, s a levelekben horvátosan írt magyar szavakkal (lovas, orság stb.) sem kívánok foglalkozni. Rábízom ezt nyelvészeinkre, akik — ha e célra magyar sajtót kapnak — nagy örömmel hajlandók feldolgozni ezt az anyagot. (Mindezt még 1964-ben írtam. L. P.)

Bakar, a Rijeka (Fiume) melletti kis kikötőváros, (olasz nevén egykor Buccari).

- 4) — 1570. XI. 14-ről, Ozaljból keletve.
- 5) — 1575. III. 24., Kanizsán írt levél.
- 6) — 1570. XII. 25., Ozalj.
- 7) — 1585. III. 3.
- 8) — 1707. XII. 25.
- 9) — 1624. X. 19.
- 10) — 1630. V. 17., Csáktornya.
- 11) — 1648. IX. 2.
- 12) — 1650. III. 15. Thersazki=Trsat-ski gróf, azaz Frangepán.
- 13) — 1673. V. 15., szóval már az összeesküvők kivégzése után kelt levél.
- 14) — 1659. VIII. 15., Ozalj.
- 15) — 1574. II. 1., Csáktornya.
- 16) — 1575. VII. 27.
- 17) — 1577. XII. 15., Ozaljból keletvezt ügyirat, amely bizonyította annak, hogy már a szigeti időkben is szerepet játszott a pénz, s hogy a Zrínyiek már akkor is bizonyos közös pénzügyletek útján is kapcsolódtak például a Farnkašićokhoz. Ezeknek az ügyleteknek szétbogozását az utódok azután saját embereikre bízták, akiktől mint hitelzőktől függtek is.
- 18) — 1598. XI. 16., Csáktornya.
- 19) — 1604. III. 14.
- 20) — 1600. III. 29., Csáktornya. Ballardic jóságkormányzó neve is szerepel egyes hitelügyletekben, amint a Cikulinok is jóságkormányzói lesznek a Zrínyieknek a tenger melléken, valamint kereskedelmi ügynökei és társai is egyúttal. Ezek a levelek mutatják leginkább az újnemesek és új, tőkés osztály csírázását.
- 21) — 1609. V. 22., Csáktornya.
- 22) — 1609. XI. 13.
- 23) — 1610. II. 22.
- 24) — 1613. XI. 6.
- 25) — 1615. IV. 3.
- 26) — 1615. I. 10.
- 27) — »senki se bántsa (zavarja birtokában) embereink közül«. Itt is egy élfhorvátosodott magyar szót használ Zrínyi Miklós a horvát szövegben.

- 28) — 1637. X. 24., Ozalj és 1639. VI. 12., Bakar.
- 29) — 1653. III. 6., Ozaliban Comos Petrus a Zrin zálogosít el egy birtokot Hranilovičnak és nejének. Ana Vojnovičnak 2200 rajnai forintért. 1670. VI. 13-án Csáktornyán gróf Zrínyi Katalin erősíti meg Juraj Dešičet egy zágrábi birtokában (ami arra mutat, hogy a Zrínyiek nem adták vissza a Dešičeknek a régi kölcsönt!) az újonnan hitelezett 1000 rajnai forintért, amire azért volt szüksége Katalin grófnőnek, hogy (1669-ben) lányát, Rákóczi Iionát meglátogathassa. »Senki sem zavarhatja őt meg e birtoklásban« — teszi hozzá gróf Zrínyi Katalin, Rákóczi Iiona anyja.
- 30) — 1685-ben, majd 1688-ban már kamatra és elismervény ellenében tisztára polgári ügylet útján jut hitelhez a kolostor részére, annak pecsétjét is ráútve az iratra, akár az 1690-es kölcsön felvételekor is. Viszont 1694. II. 6-án Zágrábban gróf Rátkay Zsigmondtól vesz fel — nem kölcsön! — saját pénzéből, ami a grófnál van kamatra elhelyezve 1693 terminussal. Ilyen irat több is található ebből az időből.
- 31) — 1585. IV. 6., Bakarban, a kikötőben.
- 32) — 1598. XI. 16., Csáktornya. E levélben hitelügyletről is van szó, így hát már hivatkoztunk rá egy ízben.
- 33) — 1600. XI. 30. Itt először említik a »senji uskok«-okat (bujdosó, kőborszerd, majd Senjben, a tengerparton megtelepedett oly elemről van itt szó, amely megvetette a lábát Senjben, kalózkodásra adta magát, harcolt a főurak ellen, de ugyanúgy, mint fegyveres kőbor hadsereg, felhasználhatta magát a főurak vagy a Habsburgok által is — a felkelő jobbágyok ellenében, akár a hasonló kozákelem vagy egyes hajdú és kuruc alakulatok is), akik ellen védekezésre szólít fel és arra, hogy küldjenek értesítést mozgólódásaiukról Ferdinándnak is. Csak azután tér ki a levél a kereskedelmi ügyletre.
- 34) — 1601. III. 4.
- 35) — 1608. XI. 8., Pozsony.
- 36) — Már másnap, 1608. XI. 9-én még Pozsonyból írja ezt a levelet Nádasdy Anna.
- 37) — 1609. IX. 2., 1609. X. 8., 1609. X. 17., 1610. I. 17.
- 38) — 1610. III. 21.
- 39) — 1610. VII. 14., 1611. IX. 12., 1611. X. 12., 1612. I. 23., 1613. I. 20. stb.
- 40) — 1653. VIII. 27., Bosiljevo.
- 41) — 1688-ból származó irat. Máskor pénzt vagy vaját kér, és hírvl adja azt is, hogy most jó alkalom van vaj- és gabonavásárlásra.
- 42) — 1570. XI. 14., 1575. III. 24., 1610. III. 21.
- 43) — 1610. III. 22.
- 44) — 1622. IX. 4.
- 45) — 1622. XI. 20.
- 46) — 1624. X. 19., Zrínyi Miklós levele, Vicko Dešičhez.
- 47) — 1628. III. 11., Ozalj. A XVIII. század folyamán Batthyány Ádám Bácskában szerepel mint hitelező és bírtokos.
- 48) — 1650. III. 15., V. Thersazki levele, majd ugyanennek a Frangepán grófnak levele Klasničhoz 1650. XII. 4-ről keltezve.
- 49) — 1670. VI. 13., Csáktornya.
- 50) — 1685-ből származó levél.
- 51) — 1666, ezek a frangepáni számlák a kor árait és béreire is fényt vetnek a frangepáni »birodalomban«. A Dobra a Gorski Kotarban zúg el Karlovac felé.
- 52) — 1672-ből szóló levél. Zrínyi Pétert stb. 1671-ben végezték ki.
- 53) — 1636. III. 3., 1636. IV. 29.
- 54) — 1653. XII. 16., Frangepán levele, 1654. IX. 21., Zrínyi Miklós bán levele. 1654. X. 9. újabb Frangepán-levél. Jaroslav Šidak is írt erről a viszonyról az összeesküvés idejéből. A Zrínyiek és Frangepánok parasztot megnyerni és őt Bécs ellen vezetni kíváló politikája nem annyira világos, mint Rákóczi hasonló politikája.
- 55) — 1681. III. 12.

OLVASÓNAPLÓ

HÉZAGPÓTLÓ KÉZIKÖNYV

KÁNTOR LAJOS — LÁNG GUSZTÁV:

Romániai magyar irodalom 1945—1970.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

Szakszerű cím, s így nem provokál föltétlen figyelmet, de az avatottak tudják, hogy a maga nemében egyelőre egyedül áll a porondon ez a kézikönyv, amely a romániai magyar irodalom 1945 utáni történetének rendszerezett és teljes képét vázolja föl. Hasonló vállalkozás ugyan történt már, például nálunk Bori Imrée, de az ő irodalomtörténetének súlypontját az 1945 előtti nemzedékek és irányzatok alkották, napjainkig nem kísérté el a folyamatot. Czine Mihálynak a romániai magyar irodalomról írt áttekintő, szuggesztív tanulmánya már a mai jelenségekre is kiterjed, de szűkös keretei miatt annyira vázlatosan, hogy egy kézikönyv szempontjából inkább szemlélete és találó megállapításai, mint módszere az, amire támaszkodni lehet. Közvetlen előzménynek így csak Sőni Pál 1969-ben Bukarestben megjelent könyvét (*A romániai magyar irodalom története*) lehetne tekinteni, ha szemléleti és szakmai gyöngeségei kisebbek volnának. Az új kézikönyv szerzői — Kántor Lajos és Láng Gusztáv — tehát önállóan alapoztak s lényegében szuverén munkát alkottak. Nem a semmiből, hanem a vonatkozó irodalom hasznosításával, de művük a kollektív munkával készülő kézikönyveknél mégis önállóbbra sikerült.

Teljesítményük értékelése előtt azonban hadd mondjam el azokat a benyomásokat, amelyeket maga a könyvük által ábrázolt kép keltett. Mindenekelőtt azt, hogy a romániai magyar irodalomnak ez a képe egy teljes és szerves irodalmat mutat. Megvan itt minden, ami a különlétezéshez kell: filológia, verstan, irodalomtörténet, kritika, gazdag hagyomány, folyóiratok, könyvtárak és természetesen minden műfaj. És az egymást követő nemzedékek is a szerves fejlődés erőteljes voltára vallanak. Az öregek között Áprily Lajos-, Jékely Zoltán-, Kós Károly-, Gaál Gábor-, Szabédi László-szerű alkotók jelezhetik az érték fokát s a tekintélyt, melynek jelenlétében a következő nemzedékeknek szándékaikért s tehetségükért helyt kellett állniuk. Sütő Andrásnak Tamási Áron, Asztalos István után s az utóbbi jelenlétében kellett új csapást törnie, s bár később alábbszáll a mérték: erős kontrollal még a Forrás első nemzedékének is számolnia kellett, a második és harmadik pedig már egy igen erős mezőnyben és korszerű mérték szerint kell, hogy helyt álljon. Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza, akik ma törzsét alkotják ennek az irodalomnak, az átmenetileg leromlott színvonal s lejáratos eszmények ellenére verekedhették ki új törekvéseik hitelét, ám akik utánuk jönnek, Palocsay Zsigmond, Király László, Farkas Árpád és mások, már egy ereje teljében levő »érvényes« nemzedék színe előtt vizsgáznak. Támogatva attól, de megfosztva a »szabad a vásár« állapot kétes előnyeitől. El kell tehát hinnünk a szerzőknek, hogy a romániai magyar irodalom valóban a teljesedés előtti pillanatait éli.

S hogy ez a teljesedés valóságos esély, a hagyomány és a modernség kapcsolatából is látszik. Hogy a romániai magyar próza legszebb teljesít-

ménye, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című naplója Tamási és Illyés vívmányait asszimilálva jött létre, lehetne kivételnek, utolsó szerencsének is tekinteni. Hogy Kányádi Sándor épülő szintézisében a népköltészet s az illyési hagyomány fontos szerepet tölt be, szintén lehetne elszigetelt siker. De az már nem lehet véletlen, hogy a modern szkepszissel átjárt Székely János költészetében olyan eleven a *Nyugat* műves hagyománya, s kötése olyan szoros az erdélyi nagyokkal, Bolyaival, Dózsával. Még kevésbé lehet véletlen, hogy ennek az irodalomnak talán legmerészebb újítója, az abszurditást s a groteszket Beckettig és Ionescóiig végigbetűző Páskándi Géza sokszor csokonais ízekkel lep meg, s a népköltészet archaikus elemeivel és rusztikus realitásaival ad súlyt szürrealista jellegű technikájának. Lászlóffy Aladár, aki szintén kihívó modernségével keltett figyelmet, mire beérett, a folytonosság s a történetiség egyik legmeggyőzőbb képviselője lett. Csak ámulni lehet az olyan avantgarde költőn is, akiről — mint például Szilágyi Domokosról — joggal írhatja kritikusa, hogy »babitsi módon ismeri a mesterséget«. S ezek után már meg sem lepődünk, ha a legifjabbak: Király László, Farkas Árpád, Magyarai Lajos mernek és tudnak bensőséges, mesét, balladát, realitást egybeszővő, meglepetésekkel ható, de tiszta, zárt, harmonikus műveket alkotni. S a prózában is hasonló jelenségek tanúi lehetünk.

Nemzedékek, irányzatok, egyéniségek szerint sokféle árnyalat lehetséges s bizonyára létezik is a romániai magyar irodalomban; de azt az orientáló erőt, amely a mértéket s az akusztikát alakítja, melyet nálunk a *Új Symposion* képvisel, a romániai magyar irodalomban olyan eszmény hatja át, mely az előbb említett termékeny egyensúlynak magyarázata s egyben ösztönzője is. Ezt az eszményt a szóban forgó könyv szerzői így jellemzik: »...nem tagadja a társadalmi elkötelezettséget, de nem hajlandó művészi értéként elfogadni a pusztá tematikai időszerűséget; formai igényeik is túlmutatnak a klasszikus realizmuson, felfedezik a maguk számára a század eleji izmusok nálunk már-már elfelejtett vívmányait, ami egyikük-másikuk írásaiban olykor divatjelenségek túlértékelésével jár együtt. (...) gyökeresség és kozmopolitizmus mesterségesen felszított vitájában (...) állást foglalnak honiság és európaiság mellett, nem kizárólagosságot, hanem kölcsönös feltételezettséget látva az ellentétárban.« (48.)

Ezt a jellemzést a Forrás első nemzedékének kritikusairól írták a szerzők, tehát magukról is. Jogosan. Természetes tehát, hogy könyvüket e szemlélet jegyében alkották meg. Volt rá más képesítésük is. Kántor Lajos a modern magyar próza lírai jellegű példáit tanulmányozta alaposan, Láng Gusztáv egyebek között egy Dsida-monográfia részleteivel igazolta irodalomtörténeti horizontjának szélességét s módszerének hatékonyságát. Ennél azonban fontosabb, hogy könyvüket nem egy elhatározás parancsára írták, hanem egy évtizedes kritikai munka eredményei alapján. Vele nőttek maguk is a folyamattal, amelynek most krónikásai s elemzői lettek. Illetékesek tehát, s ennek tudatában vállalják akár azt is, hogy véleményük »különvéleménynek« minősül. Egy percre se higgye azonban az olvasó, hogy a könyv ítéletei, csoportosításai valamilyen extrém álláspontot érvényesítenek. A szerzők gondos, tartózkodó jellemzéssel s megfontolt ítélettel adják tudtul véleményüket. Törekszenek arra, hogy minden érték megkapja azt, amit érdemel: helyben, terjedelemben, minősítésben egyaránt. Tartják tehát magukat ahhoz, amit föladatuk természete rájuk ró, vagyis ahhoz, hogy nem az általuk legtöbbször becsült alkotók, hanem irodalmuk egészének történetét adják.

Ennek keretein belül azonban elég határozottan érvényesítik a saját mértéküket: az arányokban s az értékelésben is. Mindenekelőtt abban, hogy az idősebb nemzedékek képviselőinek, például Horváth Imrének, Méliusz Józsefnek, Asztalos Istvánnak, Nagy Istvánnak és Szabédi Lászlónak, az ifjabbak közül Majtényi Eriknek és Sütő Andrásnak megadják a nekik kijáró helyet, figyelmet, tehát azt, ami irodalomtörténeti szerepük révén megilleti őket. Áttekintik a pályát, ismertetnek, jellemeznek minden fontosabb művet. De már nem azzal a kegyes tapintattal, amellyel az irodalomtörténeti kézikönyvek e tekintélyes alkotók gyöngéit kezelik. Különösen a sematizmus tüneteinek megnevezésében bizonyulnak határozottnak. S ez nem kis bátorságot kívánt. Igaz ugyan, hogy a sematizmusból kinőtt írók

mai műveiről szóló bírálatok már fesztelenül visszautalhatnak arra, hogy milyen gyöngye volt ez vagy az a korábbi mű, de irodalomtörténeti összefoglalást, amely ezeket a gyöngéségeket s a bennük működő törvényeket következetesen föltárta volna, eddig nem olvastunk. Kántorék se hatolnak a jelenség gyökeréig, mivel az események társadalmi-politikai alapjainak vizsgálatáról lemondanak. De a pályák rajzán belül, mikor a sematizmus tényeire bukkannak, melegük ezt nyomban jelzi is. Az olvasó, ha nem élt benne ebben az irodalomban, s csak jelentékenyebb képviselőit és azok jóhírét ismeri, bizony ámulhat, hogy a kor általános sodrása, pressziói, sugalmi, őszinte és nem őszinte buzgalmai milyen erős tehetséget kényszerítettek redukcióra. Megtudjuk például, hogy a legendás *Korunk* gárdájából való Méliusz József »makacs elszántsággal« kisebbített reális esztétikai értékeket, »ha azok nem kapcsolódtak a szocialista örökséghez.« Egyik, Dsida Jenőt elmarasztaló polemikus cikkének már a címe is ilyen beszédes: *Vigyázat! Hamis angyal*. Asztalos István örökségének megbecsülő méltatása előtt ilyen summázat olvasható: »...írói tragédiája, hogy akkor esik ki kezéből a toll, amikor már-már sikerül megszabadulnia a sematizmus szorításából, s visszatalálnia régebbi novelláinak hangvételéhez, színvonalához.« (157.)

Ez a néhány sor nemcsak a szerzők bátorságát példázza, de azt is, hogy bírálatuk nem gépies. Nemcsak azért jelzik a tételesség, a szimplaság, az aoptimizmus tényeit, mert beleütköznek, hanem az író jobb lehetőségeinek, alkata termékenyebb hajlamainak a sérelme miatt is. Szabédi például lírája intellektuális értékeit, bonyolult dialektikáját adja föl a közérthetőségért. Horváth Imre műves szigorát, játékosságát, költészetének bensőséges melegét veszítette el az epikus hőmpölygésre készítő agitáció közepette. Sütő Andrásnak pedig egész prózája elapadni látszott a retusálás, a tényeket bagatellizáló anekdotázgatás közepette. Nem apadt el. S erre a szerzők mindenütt érzékenyen figyelnek. Hogy a regenerálódás, az új kibontakozás eredményei el ne sikkadjanak. Sőt még egy-egy változásos periódusban belül, a sematizmus jegyeivel terhelt művek közül is kiemelik azt, amiben vonzó, többé-kevésbé hiteles vonások rejlenek. Így van ez Horváth Imre, Nagy István, Szemlér Ferenc és sokak esetében. S még azt is jelezni tudják: milyen más, ha a sematizmus dívatja egy kiforrott író készlet természetete föladására, s milyen más, ha egy kezdő költő hajlamai fedezetével illeszkedik a sodrásba, mint annak idején például Kányádi Sándor.

A szemlélet és mérték, amelyről beszéltünk, nemcsak a sematizmus és a hagyományos realizmus jegyében írott szimplaságok bírálatában, hanem az eszményt megközelítő művek jellemzésében is érvényesül. Természetes ez. De az már érdem, hogy sehol sem a priori dicséretképpen, hanem az elemzésbe ágyazva, az érték megbecsülésének részeként, s végig higgadtan, inkább akadémikus hűvösséggel, mint élményszerűen. Am a figyelem élessége, az elmélyülés foka s az értéktudatosítás nyomatékos gesztusai világosan tükrözik, hogy itt téma és szerző kapcsolata szoros. Különösen vonatkozik ez a Kányádi Sándorról, Székely Jánosról, Lászlóffy Aladárról, Páskándi Gézáról, Szilágyi Domokosról, Bálint Tiborról írt portrékra, amelyekben az a legérdekesebb, hogy nemcsak egyetlen nemzedék vagy irányzat iránt mutatja a szerzőket fogékonyaknak. Ez a vonzódás nem azt jelenti, hogy a fősorolt portrék mind egyenértékűek. A Kányádíró, Székely Jánosról szólók például sokkal közelebb visznek a jelenség természetéhez, elmélyültebben elemeznek, szerkezetük szervezesebb, mint például a Lászlóffyról szóló alfejezeté. De abban valamennyi megegyezik, hogy egy nagyobb, törések nélküli, gátaikon át kibontakozó, korszerű, nagy jelentőségű törekvés ívét rajzolják meg. Imponáló íveket, szemben az idősebbek szűkségszerűen töredékes pályát kirajzoló portréival.

Ennek a vonzalomnak létjogosultságát igazságtartalma adja. S ha a romániai magyar irodalmon belül adódó értékviszonyokat vesszük alapul, a szerzők által létesített hierarchiát hitelesnek tekinthetjük. Utószavuk szerint, ha a romániai magyar irodalom teljes ötven esztendejének történetét kellett volna megírniuk, mások lettek volna az arányok. Am ők az 1945 utáni fejlemények történetét írták meg, így joguk volt a mégoly jelentős, de

korábbiól való művekről, pályákról, melyeknek súlypontja 1945 előttre esik, tömören, utalásszerűen beszélni. S nagyobb teret adni a fiatalabb íróknak.

Az esztétikai érték azonban, melynek érdekére a szerzők láthatóan sokat adnak, nem erdélyi s nem vajdasági kategória. Bori Imre irodalomtörténetének utószavában jelzi is a gondot, ami ebből ered: »Munkája sok tekintetben a földrajzi íróhoz volt hasonlatos, aki arra vállalkozik, hogy Vajdaság földrajzát írja meg, s azt kényszerül leírni, hogy Vajdaság legmagasabb csúcsa a Čot — ám ebben a tudatban, hogy az ország legmagasabb csúcsa a Triglav és Európáé a Mont Blanc.« (A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1968. 272—273.)

Igaz, Bori Imre is nyomban hozzát teszi, hogy »Irodalmunk domborzati térképe nem abszolút, és nem lehet abszolút, mint ahogy egy nép irodalomtörténete sem az«, de hogy abszolút mértéket is elbírjon — ezt már mi mondjuk —, annak létfeltétele, hogy a Čot értékelése közben ne felejtse el a Mont Blancot. S bizony az egyetemes érvényű mérték érvényesítésében Kántor Lajos és Láng Gusztáv sem lépi túl a kisebbségi irodalmakban kialakuló belterjesség kereteit. Nem, nem szorgalmazzuk, hogy lépten-nyomon jelezzék, hogy ez a dráma messze van Az ügyök halálától, ez a vers a Menyegzőtől stb., de ha valakiről azt írják, hogy a romániai magyar irodalom egyik legjelentősebb költője, vagy valamely műről, hogy a romániai magyar irodalom egyik legjobb regénye, jó volna tudni, hogy ez körülbelül mit jelent egy szélesebb skálán. El kell ismerni, hogy a jellemzés gondos és arnyalt mozzanatai sokszor tudják éreztetni a jelenség arányait (például a Kányádi-portré vagy a Bálint Tiborról szóló), de már a színbén igen szépen megírt Székely János-arckép több pontján is azt kell hinnünk, másodlagos jelenség az, amit a szerző annyira tisztel, s értéke akkor tűnne ki hitelesen, ha az adott költőiség funkcióját is fölfedné. S ebben az esetben az esztétikai és a történeti érték el is válna annyira, amennyire ez szükséges és lehetséges.

De van itt kürivőbb példa is a belterjességre. Palocsay Zsigmondról — egyebek között — ez olvasható: »A természet ezért nem szépségforrás Palocsay verseiben, hanem elsősorban intő, az emberi integritás őrzésére mozgósító példa.« (141.) S aztán ennek illusztrálásaképpen következik egy versrészlet, mely teljesen híjával van annak a 'költői erőnek, amely az integritás védelmére mozgósíthatna:

... nem lettünk többek,
se kevesebbek,
mi csak születünk kérdezetlen,
meghalunk neveletlen,
az erdő nem gyümölcsös.

Ez a részlet A fákról című versből való, de az utána következő terjedelmes idézet Palocsay Hét búkklevél című verséből épp ilyen ügyetlen. Annak, amit előljáróban szerzőink erről a költőről mondanak —, hogy »egészen egyéni költői nyelvet alakított ki« —, épp az ellenkezőjét tanúsítják ezek az idézetek. S bár jól tudjuk, s jelzik a méltatott könyv írói is, hogy Palocsay szélső eset, tartunk attól, hogy meggyőzőbb tehetségnél is nővument értékelnék másodlagos jelenségeket. Újszerű gondolati líráról, »legjelentősebb« eredményről beszélnek, ahol »az asszociációláncok pontos egymásba illesztésével megteremtett, természetesen áradó szabadvers« a vívmány, (127.) Hát olyan bátor és új dolog volna ez? És közben ilyen idézetekkel szemléltetik állításait: »mégsem én vagyok az egész eddigi történelem /végpontja, mit olyan büszkén gondoltam/ a mélyseges pillanatban...« S etikai, esztétikai újdonságként ilyen versekre hivatkoznak:

Kiszállok menetközben a kortársi liftből,
velük egyazon üvegből ne töltsenek nekem levegőt.
Ezek a fiúk sem bécstnak indultak, aki más fiút
fejét csóválva korhol, s nem izének, aki lapulva
vet ágyat egy kitüntetés összkomfortos
bársonydobozában, de hát
sokan rohadnak el húsz és harminc között ...

Meg kell itt jegyeznünk: az idézeteket nem egy versantológiánál kötelező szempontok szerint, hanem a pálya, a magatartás, a gondolkodás alakulását állusztrálándó választották ki, de még ez sem mentheti, hogy idézeteikben a szürkeség, a bőbeszédűség, a közhelyszerűség olyan mérvű, hogy kétségeket támaszt a valóban tehetséges költő tehetségét illetően is. A tehetség arányát illetőleg pedig bizonyosan. Az persze lehet, hogy a romániai magyar líra folyamatában ez a nonkomformizmus és ez a szabadvers nívóum s funkciót teljesít, de akik a kihívás, a lázadás ismertebb példáival is számolnak. Lászlóffy temperálnak, szabadverseit pedig sok helyen prózáinak vélhetik.

Kántor Lajos és Láng Gusztáv — mint említettük — jól képzett szakemberek. Könyvük gyakran utal a román és a magyar irodalom rokonjelenségeire, ösztönző forrásaira, így például József Attilára. Azt a kínos vitát, mely néhány évvel ezelőtt a »kettős kötődés« fogalma körül zajlott, bátor és józan bölcsességgel intézik el hangsúlyozván irodalmuknak országuk társadalmi valóságából eredő meghatározottságát s ugyanígy az egyetemes magyar irodalomhoz és az anyanyelvhez fűződő kapcsolatait. Esetenként hivatkoznak Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra, Fejes Endrére mint párhuzamos vagy ösztönző jelenségekre, de az általuk ábrázolt folyamat egészeről szólva nemigen számolnak azzal, hogy e folyamat új jelenségei csak némi késéssel követték a magyarországi s a jugoszláviai magyar irodalom hasonló fejleményeit. Hogy Székely János Kosztolányitól tanul, Kányádi Illyéstől, Lászlóffy József Attilától, azt még természetesen veszik, de Király Lászlónál vagy Farkas Árpádnál már Lászlóffy a közvetlen ösztönző, s Kányádi a közeli rokon, mintha Kassák, Illyés, Nagy László csak távolról, közvetítés útján volna elérhető. Az ilyen belterjesség az önállóságot könnyen szűkítheti zárttsággá. Jóval fontosabb, hogy a romániai magyar irodalom fáziskésésének lehet haszna is: az őket megelőző kezdeményezésekből azt szűrhetik ki, ami időállóbb, s veszedelmű az, hogy újnak képzelhetnek másodlagos jelenségeket. Kántorékat kísérti az a veszély, hogy mindent, ami a szomszédban megtörtént, otthonukban is pártfogolni kell, s így az egyenlőtlen fejlődés előnyeit, a jobb egyensúly- s a gyorsabb szintézisalkotás, a jellegépítés érdekeit nem képviselhetik elég erőlyel s elég termékenyen. Ők, akik a hagyomány és a líraiság lehetőségeit olyan alaposan ismerik s őszintén becsülik, a gondolatok ismertetésére például sokszor több gondot fordítanak, még a költőkről szóló portrékban is, mint a líraiság természetének elemzésére. Sütő András *Anyám könnyű álmat* ígér című könyvét pedig líraiságának teljes mellőzésével méltatják, de arról nem feledkeznek meg, nagy érdemként említik, hogy már nemcsak nagyapáinak meséi, de Salvador Dalí művészete is belefér Sütő látászövegébe. Mondjuk, hogy ez a provincializmus? Nem mondjuk, mert a példa elszigetelt. Csak azt jelezzük, hogy Dalí és még sok kulturális elem jelenléte a mesék, a szociográfiai elemek mellett nem éppen a legszerencsésebb —, ebből még zagyva sznobság is születhetne. Az elemek vegyülése, az *átlényegítés* volna itt a fontos, de erről a könyv lírája nélkül nem lehet beszélni.

A belterjességnek nem a legjelentősebb, de a legkirívóbb példáját mégis a bibliográfia nyújtja. Réthy Andor állította össze, de elveit bizonyára nem ő, nem egyedül ő határozta meg. A könyv illetékes helyén az olvasható róla, hogy »Anyagunk könyvészeti adalék, és nem teljes bibliográfia. Vele részben irodalmunk utolsó huszonöt esztendejének gazdagságát és változatoságát kívántuk érzékeltetni«, részben megvetni egy teljesebb bibliográfia alapjait. (216.) Amennyire egy ilyen, sok adatot közlő munka innen, Szabadkáról megíthető, a bibliográfia így is igen értékes. Rendje világos, arányai szerencsések. Nagy és megbecsülésre érdemes munkát sejtet, s a maga nemében úttörő. De tessék elképzelni, hogy hiányzik belőle minden, ami Románián kívül jelent meg. Egy percg sem hisszük, hogy ezt a megoldást a belterjesség, a kolozsvári különmérték óvásának szándéka eszelte ki, de hogy oda vezethet, az bizonyos.

-Ez a könyv megérdemli a tisztes jóhiszeműséget. Nem forszírozzuk tehát egyik vagy másik életrajz adatainak a hiányát — még ha a művek magyarázatához szükségesek volnának is —, még azt sem, hogy egy fokföldi vagy braziliai magyar kolónia almanachja miért maradt ki ebből a

bibliográfiából. Hogy mit írnak — mondjuk — Sydneyben Sütőről, nem ártana tudni, de nem muszáj. Az viszont elemi tudományos érdek, hogy a *Kortárs*, az *Új Írás*, az *Élet és Irodalom*, a *Híd*, az *Irodalmi Szemle* és a többi hasonló fórum vonatkozó írásait számon tartsuk. Ebből a bibliográfiából nemcsak a külföldi magyar orgánumok, de a romániai román lapok ismertetői is kimaradtak. Így aztán az, aki arra kíváncsi, milyen a kapcsolat a romániai magyar és román nyelvű irodalom között, mi a tartalma a sokat emlegetett testvéri viszonyoknak, erre a bibliográfiára nem számíthat. Meglehet, hogy ezért nem a készítői felelősek, de akkor annál világosabban kell jeleznünk, hogy önmaga érvényességének határait kénytelen szűkíteni az a tudomány, amely az összehasonlításról, más eredmények, más szempontok, más szintű interpretálások megismeréséről lemond. A szerzők azzal vélik enyhíteni ezt a zártságot, hogy a maguk előadásában megbecsüléssel hivatkoznak egy-egy határon túli szerző találó fölismerésére, de ez nem pótolhatja a bibliográfia lehangoló hiányait.

Mindezt azért kellett szónoklennünk, mert a belterjesség inkább kényszerként vagy a divat beütéseként van jelen ebben a könyvben. A szerzők szemlélete nyitottságra, nagyvonalúságra vall. Arra, hogy nem óhajtják magukat elkötelezni semmilyen dogmatizmusnak. E tekintetben a két szerző által írt fejezetek eléggé egységesek. Árnyalatosság, mélység, pontosság dolgában azonban — mint említettük — a mű nem kiegyenlített. S a vállalt jelenségek interpretálásában az objektivitást át-átfúti az azonosulás heve. Aligha kétséges, hogy a könyvnek ezek a legértékesebb fejezetei. Más fejezetekben — a jelenség természetrajza, a gyöngeségben működő mélyebb erők fölfedezése, »élveboncolás« és ironia híján — sok a lélektelen ismeretelés. A nagyon kurta arcképvázlatokban pedig gépies adatközlésre kénytelenek szorítkozni a szerzők.

És ezzel a közérdekű kérdések köréből át is lépünk a szorosabban vett szakmai problémák körébe. A szerkezet! A marxista igénnyel készülő irodalomtörténeti munkák általában olyan szerkezetekben rendezik el anyagukat, amelyek követik a műveket meghatározó társadalmi folyamat alakulását. Kántor és Láng ezt az elvet anyaguk időrendi csoportosításával, a metszetek s az új tendenciák, szakaszok hangsúlyozásával vélik érvényesíteni. Egyetlen nagy korszakról lévén szó, a folyamatot mereven széttagolni nem is lett volna célszerű. Nagyobb probléma az, hogy a hatalmas anyagon belül adódó tömböket miként különítsék el. Hogy egyáltalán vannak-e tömbök, áramlatok, irányzatok, melyek ilyen tagolást lehetővé tennének. Bori Imre könyve eszerint csoportosítja anyagát, de közben a jugoszláviai magyar irodalom kialakulásának fokozatait is jelzi. Kántorék hasonlóképpen járnak el az 1945 előtti fejlemények rajzában. Az 1919-től 1945-ig terjedő korszakot négy kisebb szakaszra osztják: *Az irodalmi élet kezdetei* (1919—1924); *Allandó intézmények kora* (1924—1930); *A realizmus útján* (1930—1938); *A fasizmus és a világháború évei* (1938—1944). A címekből látható, hogy ez az áttekintés az irodalom életének fokozatait követi. Hogy ezen belül az intézmények és irányzatok alakulását is követnie kell, az természetes.

Merőben más helyzet áll elő 1945 s főleg 1948 után, amikor a szocialista szemlélet válik uralkodóvá. Ettől kezdve már az irányzatok szerint való csoportosítást az anyag nem teszi lehetővé. Fokozza a nehézséget, hogy az 1945 előtti fejleményeket csak vázlatosan kellett áttekinteni, az 1945 utáni viszont tüzetes elemzést kívánt. Ezt a nehézséget a szerzők úgy oldották meg, hogy *Az irodalom élete* címen adtak egy, a folyamat egészét áttekintő fejlődésvázlatot, s aztán műfajok szerint rendezték el az óriási anyagot. Kényelmes és kézenfekvő megoldás ez, és jobbat még nem látunk. Gyöngesége viszont, hogy a rengeteg portré olvasása közepette az irodalom egészének árama nagyon háttérbe kerül. S ezt a veszélyt Kántor és Láng nem is igyekszik elkerülni, sőt *Az irodalom élete* című nyitófejezet szűkszavúságával, a művelődéstörténeti és kortörténeti vonatkozások elhanyagolásával, valamint a forgácsnyi portrék sokaságával ki is hívják. Enyhíteni talán úgy lehetett volna a bajon, hogy egy-egy műfaj áttekintése előtt vagy után leszűrtek volna azokat az általános jellegzetességeket, melyeket így a portrékból kell kihámozni az olvasónak. S egy ilyen átte-

kintésen belül talán a különportréhoz nem jutó kisebb alkotók is megtalálhatták volna helyüket. A magyarországi folyóiratokban mintha ilyen rendeltetésű műfajátfogó tanulmányokat közölnének mostanában. A műfajok szerint alakult nagy fejezeteken belül portrék szerint haladni — ezt a szerzők is jól tudják — úgysem lehet következtetesen. A Páskándi-arckép például a lírán belül helyezkedik el, de drámáinak elemzésére a drámáról szóló nagy fejezetben kerül sor. Ami a költői jellem rajzára alapozva bizonyára teljesebb lehetne. Még pikánsabb a helyzet Szemlér Ferenc esetében, akinek drámáiról a drámafejezetben, regényeiről a portrén belül, tehát a lírafejezetben esik szó. Mindez azonban nem a következtelenséget, hanem a kényszerűségeket példázza, melyek egy műfajok szerint való csoportosításból szükségképpen adódnak.

Hasonló nehézségek adódnak a portrékon belül is. Az egyéniség és a mű lényegét sűrítve kifejező jellemzést a fejlődésrajzzal összeötvözni — ehhez jóval több idő, ihletettség és szuverenitás szükséges (Szerb Antal), mint az itt olvasható pályaképekhez, de gazdaságosabban lehet velük bánni, s markánsabbak, emlékezetesebbek lehetnek maguk a portrék is. Kántor és Láng mintha szándékosan tartózkodnának az életszerű megjelenítéstől. Feszélyezhette őket a kortársi közelség is, de az is lehet, hogy tudományuk komolyságát féltették személyiség és mű összefüggéseinek művészibb tükrözésétől. Elvégre kézikönyvet írtak, s azt nem ők találták ki, hogy a kézikönyv inkább szürke, száraz és fárasztó legyen, mint színes, szellemes, meglepetésekkel teljes.

E hiányokért a hasznos adatok bőségével, jól tájékoztató leírásokkal, tömör és meggyőző jellemzésekkel, a pályákon belüli szintek pontos jelzésével kárpótolják az olvasót. Szorgalmukat, okosságukat és lelkiismeretességüket csak az tudja igazán becsülni, aki ismeri az anyag irratlan nagyságát s a buktatók sűrűségét. És azok, akik nap mint nap majd föl-lapozzák ezt a könyvet, s megbízhatóságáról, hasznáról újra és újra megbizonyosodnak. Elsőrendű érdeme is ez: a megbízhatóság. És ez nemcsak tudományos érdem, hanem erkölcsi érték is.

DÉR ZOLTÁN

A HAGYOMÁNYOS LÍRA REVÍZIÓJA

BORI IMRE: *Az avantgarde apostolai.*
Forum, Újvidék, 1971.

Bori Imre irodalomesztétikai munkássága kétségtelenül olyan színeket és olyan új ízeket hozott bontakozó irodalmi életünkbe, hogy joggal érezhetjük, ez a kiterettségű vajdasági magyar irodalmi mozgalom Bori nélkül nem is válhatott volna azzá, amivé fejlődött az utóbbi egy-két évtizedben, Bori nélkül összehasonlíthatatlanul szegényebb volna, hiányoznának belőle a test csigolyái, az építményt tartó gerincoszlop. Mert hát — ezt ma már nyugodtan leszögezhetjük — Bori nem csupán az esztétikai állásfoglalás színét adta irodalmunknak, hanem ennél sokkal többet: magát az irodalom tényét is — egyrészt azzal, hogy hozzálátott irodalmi hagyományaink felméréséhez, ami egyáltalán nem kis és nem jelentéktelen munka, másrészt pedig azzal, hogy a maga részéről megkísérelte az irodalmi élet kanalizálását is.

Ebben, a határokon túl is ismertté vált irodalomesztétában egy olyan, ön maga előtt világos és tiszta képet kialakított alkotót ismertünk meg az eddigiekben, aki kezdetől fogva következetesen és harcosan építgeti, egyengeti azt az utat, amelyről úgy véli, hogy egyedül célravezető, egyedül üdvös. Minden bizonnyal nem kell bővebben magyaráznom, hogy az avantgarde irodalomról van szó, hiszen egyrészt Bori minden eddigi munkája, irodalmi értekezése, könyvrecenziója és egész kiállása is ezt tanúsítja, másrészt pedig külön hangsúlyt is adott ennek az utóbbi időben megjelent három kötet, amelyek közül ez a legutóbbi, *Az avantgarde apostolai* című, az eddigénél is konkrétabb szemléltetése Bori esztétikai hitvallásának.

A Jókai-szerű, fekete-fehér romantikus szemlélet azonban már rég elvesztette létjogosultságát. A mai világot az árnyalatok jellemzik. Az árnyalatok, amelyekben megtalálhatók a fehér és a fekete nyomai is. S ha valaki minden nekiállásával csak az egyiket keresi, csak az egyiket igyekszik kiboncolgatni, és külön összerakosgatni az egybefolyó képből, az magát a képet hamisítja meg. Eppen ez az a mozzanat, ahol az élenjárás esztétikáját fennen hirdető Bori végül akaratlanul is ellentmondásba kerül önmagával. S ez az ellentmondás nem egyszer felszínre lobbán legújabb kötetéből is.

Azt mondtam, hogy ez a kötet alaposabb, bővebb szemléltetője az előző két avantgarde-kötetnek, amelyek közül az egyik az avantgardizmusnak a szecessziótól a dadaig, azaz a dadaizmusig terjedő időszakát, a másik pedig a szürrealizmus idejének irodalmi művészetét tárgyalja. Erre a szemléltetésre kétségtelenül igen jól megfelel az avantgardizmus két olyan jeles irodalmi képviselője, mint Füst Milán és Kassák Lajos. Igaz, már előljáróban feltétlenül meg kell állapítani, hogy ez a két irodalmi nagyság semmi esetre sem állítható egymás mellé egyértelműen, és pedig nemcsak azért, mert Füst Milán a lírai objektívizációt igyekezett műveiben érvényesíteni, azaz egyszerűen külön valóságot hazudott saját magának is, azzal az érveléssel, hogy »nékem nem szabad jól megismerkednem azzal, amit művészetem tárgyául választok, mert a valóság ismerete megköti fantáziámat«, Kassák viszont főleg prózai műveiben, elsősorban pedig az *Egy ember életében* nagyon is előtérbe helyezi a valóságos »én«-t, hanem azért sem, mert Kassákban magában is kibékíthetetlen ellentmondások lobogtak, amelyeknek egy-egy időszaki túlsúlyba jutásáról éppen irodalmi korszakai tanúskodnak.

Eppen ez a Füst és Kassák közötti ellentmondás nagyon is érthetővé teszi, hogy maga Bori Imre sem tud ugyanolyan belső fűtöttséggel beszélni Kassák Lajosról, mint Füst Milánról. Már felületes első pillantásra is észrevehetjük, hogy Füst Milán, akinél minden irodalmi szempontonál előbbre helyezi, lényegesebbnek tartja a boldogtalanság-motívumot, a valóság-hazudást, a »változtatnod nem lehet« jellegű determináltság-érzetet, sokkal közelebb áll hozzá (talán nem is Borihoz, az esztétához, inkább Borihoz, az emberhez!), mint Kassák Lajos, a »fellázadt ember« költészeté, amelyvel semmiképpen sem tud annyira azonosulni, mint Füst Milán más dimenzióbeli valóságot teremtő költői lényével. Eppen ez a magyarázata annak, hogy a Kassák-tanulmány sokkal inkább magán viseli az irodalmi krónika, az egyszerű irodalmi ismertetés jegyeit, mint a Füst Milánról szóló rész, amely ugyan jóval terjedelmesebb, mégis nem annyira az ismeretetésre, sokkal inkább az elemzésre épül.

Ez a magyarázata annak, hogy Füst Milán esetében inkább a költő áll előtérben, Kassák Lajos esetében pedig inkább az ember, a »fellázadt ember« — a »fellázított emberrel« szemben, azaz Kassák forradalomszemléletét érzékelteti, azt a forradalmat, amely nem csupán a testet akarja felszabadítani, hanem a »lélek felszabadításáért« is küzd. És aztán — éppen ezzel a közvetítéssel közeledik csak Bori a füstí alkathoz, amikor a füstí valóság-hazudás mellé majdnem egyenrangú képzettársításként odaállít valami kassáki bizonytalant, megfoghatatlant: a szellemet és az emberi szubjektumot, az intellektuális forradalom-felfogás jellemző megnyilatkozását. S a párhuzamot tovább folytatva, ahogyan Füstnél a valóságot hazudó költőt állítja az előtérbe, ugyanúgy Kassákban is azt becsüli, azt a költőt, akinek »nem a „valóság” a biztos pontja«, hanem az emlék, amely tudva-

levően igen alkalmas arra, hogy szintén hazudja a valóságot. Az a Kassák áll tehát közel Borihoz, aki »a forradalmak idejét« »a jövő méhében szunynyadónak« látta, tehát nem hiszékeny, lobbanékony utópista, hanem éppen ellenkezőleg: a túlsó végletben álló és szemlélődő ember, de minthogy a végletek találkoznak, ez a túlsó oldalon állás sem egyéb végeredményben, mint ellenkező előjelű utópia. Kassák azonban — ezzel tartozunk az igazságnak — csupán az öntudatosodás késése miatt látta a jövő méhében szunynyadni »a forradalmak idejét«, ez az öntudatosodás-késés pedig nem valami állandó kizáró ok, csupán pillanatnyi, s ezt tanúsítja életregénye, az *Egy ember élete* is. Bori Imre azonban éppen ezt az ellenkező előjelű utópiát glorifikálja (a természetes magyarázat nélkül!), s ez érthető is, mert hiszen éppen ebből a forrásból fakadt Kassák avantgardista irányzata is.

Mert igaz ugyan, hogy Kassák nem tudta összeegyeztetni önmagában a politikai és művészeti lényegét, ebből azonban még egyáltalán nem következik az, hogy a »homo politicus« alacsonyabb rendű, mint a »költői éne« (amint hogy nem következik az ellenkezője sem!). A kettő békésen megférhet egymással, ha esetleg nem is mindig egyetlen ember természetébe ágyazva — éppen a világ változatoságának elve alapján is. Kassák írta — s ezt Bori is idézi, mintegy hangsúlyt kívánván adni ezzel annak, hogy Kassák új úton közeledik a világhoz—: »Kétségtelen, ha magában rendben lenne az ember, sokkal jobban megférne a világgal«. Amikor azonban Bori idéz, talán észre sem veszi, hogy éppen ez az idézet tulajdonképpen egy kicsit az fró életének egyes szakaszaiban felépített, de aztán otthagytott mindenféle izmus ellen is szól, amelyet éppen azért művel az ember, mert »magában nincs rendben«, és ezért keresi a hibát a világban, a környezetében, ezért menekül a valóság hazudásba, az emlékekbe, még akkor is, ha ez a hiba mélyen benne magában, az emberben rejlik.

A másik, Kassákban rejlő — és Bori által is átvett — ellentmondás az a megállapítás, hogy »Kassák legfőbb tapasztalata... az volt... hogy a megváltó ígét nem a művészet, hanem az élet mondja ki.« Bori is elismeri hát, hogy hiába állítjuk valami legfelső piederesztátra az irodalmat, függetlenítve környezetétől és az időtől, a megváltó ígét nem ez a függetlenített és piederesztátra állított irodalom mondja ki, hanem az *élet*, amelyet sokan nyomtalanul igyekeznek kiüzni az irodalomból, valami másodrendű függvényévé téve az anyagi világot és társadalmat a »szellemnek«.

Ez vonatkozik a Kassák-tanulmányra, amely ugyan — mint Bori rámutat erre a kötet végén közölt jegyzetben — csak az előző két kötettel együtt alkot egy teljes egészet, tekintve, hogy ez a könyv csak utal néhány fontos Kassák-alkotásra, amelyet részletesebben feldolgoz a két előző avantgarde-kötet.

Füst Milán esetében egészen másként érezzük és értjük a Bori leírta szavakat. Kassák értékelésekor a szavakból valóban érezzük a művekben elmélyülő, kutató, vizsgálódó embert, a tudóst, aki a maga készítette mérleglen méricsgéli a mondatokat, a képeket, elgondolkodik és megállapít. Amikor azonban Füst Milánról ír, mintha nem is a tudós professzor beszélne a tünetekről, a művet kiváltó belső okokról, hanem maga a vizsgálat alá vett alany tárulkozna ki: íme, ilyen vagyok. Ezért nem is lehet sokszor különválasztani, hogy melyik is Füst, melyik is Bori, a kettő mintha egészen egybeolvadna, a költő és az esztéta mintha azonosulna — nemcsak irodalmi nézetében, hanem a világról alkotott képzetében is. Kassákról írva, viszont fokozottabban érezhetővé válik a distancia: én vagyok az esztéta, aki megpróbál elemezni, az pedig ott Kassák, akiről véleményem van. Más szóval, úgy érzem, hogy a Füst Milánról írott rész egy kicsit önvallomás is, a Kassákról szóló tanulmány pedig irodalmi (és talán nem is csupán irodalmi!) elemzés.

És éppen a Füst-tanulmányt elolvasva, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Borival lehet nem egyetérteni, lehet vitába szállni látásmódjával, de nem lehet egyértelműen tagadni irodalmi világát, mint ahogy nem lehet tagadni magát az avantgarde irodalmat és az avantgarde törekvések létét és útkeresését sem, ha kétségbe vonjuk is kizárólagos igazságát és mindenekelőtt állóságát.

Amikor Bori esztétikai elemzést ad, Füst Milán esetében ennek az elemzésnek a gyújtópontjában mindig a vers áll — még akkor is, ha esetleg a drámáról, a kisregényekről, vagy a *Feleségem történetéről* beszél. Mintha a vers — mint irodalmi műfaj — sokkal, de sokkal közelebb állna az irodalomról, annak céljairól, a világban betöltött szerepéről alkotott képzeleteihez, mint az eleve sokkal tárgyilagosabb elbeszélés, dráma, vagy regény. S ha elmélyül ezekbe a versekbe, elemzése nyomán külön jelentést kapnak, külön-külön reflektorral világítanak a vers sorai, a vers szavai, s még az sem zavaró, ha a költő világába szorosan belesimul a borias érzés, a borias hangulat is, mert hát a költemény minden irodalmi műfaj közül legközelebb áll a muzsikához, lehet többféleképpen értelmezni, lehet többféleképpen érezni, miért ne fogadhatnánk el a versek, borias értelmezését. Elfogadjuk hát Boritól, hogy mondjuk a *Nyilas havában* végigvonuló zöld színárnyalatok egyszerűen csak az álomvilág kontrasztját jelzik, habár felmerülhet előttünk az a sokkal egyszerűbb magyarázat is, hogy nem csupán az ősz sivárságát kívánta-e ellensúlyozni a költő ezekkel az élénk zöld árnyalatokkal.

Ezt a többféle értelmezést elvégre maga Füst Milán is elősegíti akkor, amikor elmondja, hogy a »rigó« szó zamatjától megigézve, hogyan született egy egész verse. A szóból keletkezett vers így kezdődött:

»Epp egy rigó füttyült a téli fán ...

A rigó — folytatja Füst Milán — tudjuk, sohasem füttyül télen, már azért sem, mert vándormadár. De mit törődöm én ezzel ... Engem is boldoggá tett, ha sikerült olyat hazudnom, ami nekem tetszett.«

És aztán:

»Vagyishát: játszani akartam én. A havas utaknak nincs sárga tüze. De én énekelné akartam. Szilajul és szabadon, ahogy az indulataim vezetnek, úgy. Hadd áradjon, ami áradni akar ...«

Bori Imre éppen ebbe a füsti játékba merül bele, éppen ez a játékoság, ez a játékból hazudás ragadja meg emberi és esztétai képzetét, s ezzel a — mondhatnák: átvett — játékosággal állítja elének Füst Milán egész irodalmi alakját is: irodalmi mosolyát, irodalmi fintorát, vagy irodalmi játékosságát. Ha elmerülünk a borias langyos éterben, valóban plasztikusnak érezzük ezt a képet, talán annál is inkább, mert a költő alakja mellett ott érezzük Borit is, anélkül azonban, hogy ez zavaró volna, mert a két alak egybeolvad, együtt él, a költő és az esztéta egyetlen közös művel gazdagítja valóságunkat, tehát nem hazudott valóságunkat. És ezt az összhangot még az sem zavarja meg, ha netán a költő és az ember szétválását keresve, önkéntelenül is fölmerül előttünk a tolakodó kérdés, hogy a valóság hazudás ténye vajon csupán az alkotóra vonatkozik-e, avagy az egész emberre. Mert hát a determináltság-érzet minden bizonyos elsősorban emberi jellemvonás, és kevésbé költői, de ugyanakkor ezzel kapcsolatban paradoxszerűen jelentkezik egy másik kérdés is: ha már a költő az egész valóságot hazudja, nem hazudja-e vajon magát a determináltság-érzetet is, avagy nem hazudja-e vajon magát a hazugságot is.

Mindez az elmélkedés valóban nagyon érdekes játék. Játsszunk hát Füst Milánnal és Bori Imrével együtt. És ez a játék szép is, szórakoztató is mindaddig, míg a verseket elemző esztéta, a költővel együtt játszó esztéta mellett nem jelenik meg a professzor is, képzelt szemüveggel az orrán, képzelt nádpálccával a kezében — ftélni elevenek és holtak felett.

És tulajdonképpen nem is az a baj, hogy az esztéta vitába száll mondjuk Ungvári Tamással is Füst Milán írói arculatát illetően, még csak nem is az a baj, hogy a magyar irodalomnak a líráról alkotott egész hagyományos felfogását kívánja revízió alá venni, vagyis szembeszáll szinte az egész »hivatalos« magyar irodalomtörténettel. Erre a szembeszállásra joga van, és bizonyára még rokonszenves is bátor kiállása, újszerű érvelése. Van azonban valami, amire nincs joga az esztétának sem: a következtelenségre. Márpedig Bori Imre már indulásakor is következtelennek mutatkozik. Megállapítja ugyanis: »... a magyar irodalomban az egyoldalú szemlélet általános jelenség, s már-már törvényszerűvé váló tünet.« Ezek után az volna a logikus, hogy ő maga igyekszik ezen a téren is szembeszállni ezzel az

»egyoldalú szemlélet«-tel, és helyébe valami nagyobb látószögű szemléletet állítani. De nem ez történik. Amikor ugyanis letesszük a könyvet, valahogy az az érzésünk, hogy Bori a régi »egyoldalú szemlélet« helyett ugyan valóban valami újat, de megint csak egyoldalú szemléletet adott, egy dia-metrálisan ellenkező, másik »egyoldalú szemléletet«, és ezt igyekezik egyetemes érvényűvé tenni. A kiterjedés, a nagyobb látószög, a hazudott valóság mellett a valóságos valóság is az ő megítélése szerint tabu, vagyis egy egyszerű hátraarccal véli megoldani az »egyoldalú szemlélet« gyögyvitását: szimbolizmus helyett mondjuk expresszionizmus, vagy futurizmus, vagy dadaizmus, vagy nem tudom én, mi... Csak éppen nem együtt valamenynyí... Ennek a könyvnek minden örömmel üdvözölt és elkönyvelt értéke mellett megvan ez az árnyoldala, ez az ellentmondása is.

KOLOZSI TIBOR

DÉLKELET-EURÓPA POÉTÁJA

CSUKA ZOLTÁN: *Ellentmondás a halálnak.*

Magvető, Budapest, 1971.

A hetvenéves Csuka Zoltán, a költő, külön jubileumi kötetet érdemelt volna. Ha a műfordítót méltán mutatta be válogatott gyűjteménye, jugszláv lírai antológiája, a *Csillagpor*, ez a költőt reprezentáló könyv amannak párdarabja, ikertestvére lehetett volna. Mind terjedelmében, mind kiállításában. Ha tán a kiadó az 1966-ban megjelent válogatás (*Előretolt állásban*) óta eltelt időt túl közelinek tartotta, s ezért nem vállalkozott immár fél évszázad költői termésének ünnepi köntösű bemutatására, akkor is másként kellett volna gondoznia a jubiláló poéta még kiadatlan költői műveit.

A másfél száz lapnál alig valamivel több könyvecske most három önálló, együtt kissé vegyesnek ható ciklusból állt össze. Legheterogénebb az *Ezerízü élet* harmincegynehány verse: kötetben eddig meg nem jelent versek és új versek együtt. Rendező elvük sem világlik ki; csak elvéve találunk egy-egy vers alatt datálást, így többnyire a versek utalásaiból, még inkább hangulataiból kell kitalálnunk születésük időpontját. S bár természetesen nem filológiai szempontok a döntők, úgy hiszem, ez a szerkesztői eljárás a

verskedvelő olvasót is megfosztja egy-egy költői gondolat, üzenet tisztább értelmezésétől.

A formák tekintetében gazdag változatosságú, mégis egynemű a második ciklus: *Korok és tájak* címmel a költővel együtt bejárjuk Magyarországot, Erdély, Vajdaság, Isztria, Dalmácia, Bosznia, Macedónia, sőt egy villanásra Bulgária történelmi levegőjű vidékeit. Ez a ciklus kínálkozott volna a kiadónak, hogy a költőhöz méltó színvonalú grafikákkal ékesített albumot adjon ki belőlük Csuka Zoltán születésnapjára. Terjedelmes lista állítható össze a bejárt és emberi-költői élményt adó tájak földrajzi neveiből. Városok és községek: Berlin, Prága, Bécs; Pest, Pécs, Debrecen, Siklós, Tétény s természetesen mai lakóhelye, Erd; Szabadka, Kanizsa, Újvidék; Brassó, Kovászna, Hétfalu, Zágón, Fehéregyháza, Medgyes, Szamosújvár, Kolozsmonostor; Dubrovnik, Porecs, Perast, Jelsa, Stari Grad, Oszor, Trieszt, Ohrid — mind, mind jelent valamit Csuka érzékeny lelke és viaszfinomságú emlékezete számára.

A természet is ihletője. Verseiben egyként ott zúg a Tisza, a Sza-

mos, a Boszna meg a Vardar. Te-
kintetét vonzza a Cenk, a Badacsony,
a Biokovo meg a Gyulai havasok
távoli csúcsa. Az Adria meleg lehe-
letével, Hvar és Cres szigetek dél-
szaki flórájával, romjaival jelentést
hordoz, örök emberi tanulságot
nyújt. Balaton, Hévíz, Tapolca tavai
gyógyító, pihentető, újjászülő —
költői tájakká lesznek. S Palics sem
csupán természeti szépségével ra-
gadja meg őt, hanem akaratlan is
Kosztolányi emléket hozza elő, oly-
annyira, hogy még a formát is meg-
szabja, melyben az ihlet megnyilat-
kozik.

Rokon ezzel a hangulatos »sze-
relmes földrajzzal« a kötet harma-
dik ciklusa, a *Porrá törött élet*. El-
beszélő költemény ez hat fejezet-
ben, önéletrajz, így éppúgy tájak-
hoz, városokhoz kapcsolódik, mint
az iménti, amely fél száznaál is több
versével ugyancsak a költői önéle-
trajz mozaikjaát adja, talán költőib-
bet, líraibbat is, mint a szándékolt
önéletrajz, a harmadik ciklus. Ez
utóbbiban szintén vannak — főként
a gyermekkor, az ifjúság, a szere-
lem földidézésében — fölívelő stró-
fák, mégis inkább ismereteket közöl
velünk, mint elbűvöl bennünket.
Szabadkai diákoskodásának emlé-
keiből azonban érdemes idéznünk:

*Szabadka. Lomha, széles, hosszú
[utcák.*

*S az új csoda: torony, mely égit ér.
S akár a fárosz, szétvillantja fényét
A szállásoknak messzi tengerén.
Piros sugárral hirdeti az órát,
E zöld sugárral villant negyedét,
S a múltó idő játszi lüktetését
Tapsolva lesik mind a gyerekek.*

*Kerekre nyúló szemekkel csodálom
A büszke ménék pompás tramát,
De már az új kor új szépsége is vonz,
Ha elnézem egy mozdony vonalát.
S a villamosok víg csülingelése
Csengő szavával csábít, hívogat,
Es kattogásuk csendülő zenéje
Betölti legszebb gyermekálmomat.
(Gyermekévek)*

Az önéletrajz a fölszabadulásig
jut, addig bejárja a már ismert tá-
jakat, az ósók földjét is (»Ó, hány-
szor küldi el majd, sok év múltán,
A börtön mélyén felém sugarát«),
»szerelmét«: Pécsset, ahova egyéb-
ként a magyar fővárosból 1944 őszén
azért tért vissza, hogy mihamarabb
fölszabadult földre jusson (*Találko-
zás a Mecsek alatt*).

Csak most lapozok vissza a kötet
elejére, az első, időben, tárgyban,
formában olyannyira vegyes első
ciklus verseihez. A költői pályakez-
dés expresszionista öröksége itt már
lehiggadva kerül elénk. Van ugyan
még prózavers is (*Absztrakt fest-
mény ablakkeretben*), de a zöm rí-
mes vers, némelyik oly feszes, pon-
tos megfelelésekkel, oly játékos,
csengő-bongó hangokkal, ritmussal,
hogy újból Kosztolányira emlékeztet.

Mindezt nem megrovásként mon-
dom, sőt annak bizonyítására, hogy
Csuka Zoltán nemcsak mint műfor-
dító, de költőként is birtokában van
az egyetemes költészet minden for-
mai vívmányának, ahogy közhelye-
sen írni szokták a kritikusok: min-
den hangszeren egyaránt bravúrosan
játszik.

Csuka Zoltán rokonszenves lírai
életművét akár testamentumként
zárhatná le a címadó vers befejező
része:

*Még egyszer s talán utoljára
szembefordul a rémmel,
s ötven év óta
legalább ötvenedszer odaköltja:
Ne öljetek!
Ölöljétek!*

(Ellentmondás a halátnak)

Juhász Gyula Szikratáviratát idé-
zi elénk a költő, aki egy könyvtárra
való műfordításával, versével, ta-
nulmányával, prózai művével nagy-
szerű példát adott a Duna-medence
népeinek. Kívánjuk, hogy példája
elevenen álljon előttünk még sokáig,
új művekkel gazdagítson mindany-
nyunkat.

PÉTER LÁSZLÓ

VIHAROS ÉVEK TANÚJA

SCHWALB MIKLÓS: *A szén. (A mártír költő versei)*

Életjel Miniaturók 16. Szabadka, 1971.

Tájunk szellemi élete egy-két emberöltővel ezelőtt sokkal mozgalmassabb, eseménydúsabb volt, mint ahogy az ma a köztudatban él. A tevékenység minden vonalon annyira kiterelődött, hogy még napjaink jeles műveit is alig tudjuk követni: az élet üteme állandóan gyorsul, az emberi befogadóképesség lemarad mögötte. Itt nem a hivatásokra gondolok, hanem általában az olvasóra, aki alig győzi feltalálni magát az újabb és újabb termékek áradatában. Hát még ha a múltból van szó, mely töredékeivel is alkotórésze a jelennek?!

A viharos évek tanúi nem mentek el közülünk nyomtalanul. Szenvedésük, vergődésük, kitaró harcuk, alkotó munkájuk éppúgy belevésődött az időbe, mint ahogy a második világháború előtt a fekete készülődés, és utána a mechanizált halál véste karmait a városok falába, a falvak békés földjeibe, mezőseibe, ártatlanul meglapuló örök ismeretlen tanyáiba: az emberi lelkekbe.

Ennek a rengeteg tragikumot magában hordozó kornak volt mártír költője Schwalb Miklós, akinek életútja — ha sokrétűségében nyomon kísérjük hullámhegyeit és hullámvölgyeit — fejezetekbe rögzítve egy hiteles történelmi regény, még így, megíratlanul is. A deklasszált entellektüel lobogása és sokat ígérő lángjának embertelen kioltása. Szinte csodával határos, hogy majd mindvégig mosolygó arccal járta a kenyértelenek keserves útját, s talán kivételes lelkialkata és erős szíve tette oly rugalmasá ahhoz, hogy még a legsötétebb napokban is megjelje a fényt. És ha már — egy szürke padlásszobában — nem birtokolhatta, legalább megcsillogtatta azt a nehezen kicsiholt fényt azok előtt, akik vele együtt mindig erre a fényre vártak.

Emberöltőről szólunk. Most a mártírok emlékkövébe vésett nevébe egy emberöltő után akarunk éle-

tet lehelni, hogy megtudják az utána jövő nemzedékek: ki volt Ő!?... Nehéz a szó, megsokszorozódik a súlya, amikor a baráti emlékeket és az együttműködés egy-egy felvillanó képét a szó tömörségének törvényei szerint kell leszűkíteni és a kortárs hangján ma műveiről szólni. Ezért, ez nem is lehet kritika, csak egy halk remniszcencia.

Szinte szürkén hangzik a mondat: Schwalb Miklós mozgalmi ember volt. Fel kell tárni azt, ami e mondat mögött húzódik meg ma már mindegyre kevesebb ember emlékezetében. Ezekből az emlékekből bontakozik ki, hogy mándig fáradhatatlan szervező és segítő volt, akinek cselekedeteit a forradalom heve hatotta át; munkás, tisztviselő, újságíró, író, költő volt, mint akkor sokan közülük: minden es, aki a rohanást megszakító csöndes óráiban egy kicsit élt is! Élt, verseket, tárcákat, regényeket, kritikákat, cikkeket írt. Bármelyik írását is olvasuk ma, mindenik egy-egy kortársi üzenet azokból az időkben, a reménytelennek látszó esztendőkből, amikor az ember igazi szabadságának eljövételében csak a forradalmi lelkek és a faszmustól meg nem mételyezett tiszta szellemek: az újtársai hittek.

Az Életjel miniatúrsorozatában most megjelent kis könyv inkább egy visszapillantás, ezért teljességre nem tarthat igényt. De amit Dér Zoltán gondosan megmunkált tanulmányai felidéznek és amit a fáradhatatlan gyűjtő áldozatos munkájával az olvasó kezébe ad, több a pusztá visszaemlékezésnél, mert voltaképpen ez az első lépés ahhoz, hogy megmentjük a költő, az író hagyatékát a mindent elnyelő feledéstől. A tanulmányokból egy rendkívül izgalmas alak lép elénk s vele együtt egy nemzedék. A kilencszáz-tizek, akik az első világháború kukoricakenyerén éltek és fiatalpú cipőben jártak (még ebben is fel-

váltva, hogy minden másnap egy eljusson az iskolába). Később a már húsz-harminc évesek álmatlan éjszakákon át az édeskés kukoricamálétól megkeseredett szájjal várták a virradatot, a »kenyértelenségben« nem mindenről lemondó elnyedttünődéssel, hanem a merész és még merészebb vállalkozásoktól fűtött hévvel, mert érezték, hogy a helyzettel való megalkuvás, a lemondással egyenlő belenyugvást egyben pusztulást jelent.

A szén című versében szimbolikusan vall erről a belső vajudásról:

*Oserdők dühének vagyok a bőrtőne,
megkövült zúgás, korcs vihar.
Bennem paráznál a poklok tüze,
mely kitörni készül, és lobogni akar.*

*Duruzsolok, mint cikázó légy,
dohogok, és puffogok,
de robbanok és tépek,
ha támadok, ha lázadok!*

A fiatalokhoz, a munkásokhoz írt verseiből ez a hitvallás árad. Türelemtelenül lobogott a lelke, nyugtalansága nem hagyta tisztára csiszolni versorait; nála inkább a cél volt az elsődleges, s olykor szinte kiáltványyszerű erővel szólt, hogy minél messzebbre hallatsszon a szava, akár Majakovszkijé. Ahogy a szénbányászt megrajzolta, az megdöbbenően villogó fekete szobor és vész-tűzjelző intelem is. Az évszakokról írt szubjektív vallomásaiból is ezt érezzük. A fiatalokhoz írt köl-

teményében ifjú szívekhez szólva mozgósítani akar és — mozgósít is:

*Hol voltatok akkor, amikor a
[barikádon álltam?
Tűzvörösen égett a nap, és a
[zászló is...
mellettem, előttem, mögöttem
[dübörgött a föld...*

*Erettetek folyt a harc és apítottok
[olcsó vére,
talán nem céltalanul.
A ti jövőtök a harc bére.*

Nagyon szerette az embert, és még sokáig, tovább szerette volna szeretni: szinte kiáltva mondja ezt a *Várj még, halál!* című költeményében:

*Várj, várj!
Még ne táncoljam a táncod,
még ne zörgessem a láncot,
amelyet lelkemre fonsz.
Nem félek tőled, de várj,
még várj...
Hadd tegyek még,
hadd öntsek olajat a mécsre,
hogy a felcsapó lángok
fenykéléje átégesse
a legvastagabb koponyádat is.*

A Halál nem várt: a hóhérok keze által a legkegyetlenebb módon oltotta ki életét.

Versék vallanak róla most: az Ő versei, és strófái nyomán egy egész nemzedék kel életre: a magvetők nemzedéke, már vetésük minőségét természetének aratása idején.

LÉVAY ENDRE

SZÍNVÁZLAT EGY RENDHAGYÓ KÖNYVRŐL

IMRE ŠAFRANJ: *Na tragu.*
Osvit, Szabadka, 1971.

Már rég megbeszéltük: emberszabású alkotók vagyunk, s egy közös őstől: François Villontól származunk.

Ebben a kötetben csavargások, színtiszta líra, tragikum, barbár derű fonódik össze.

Farkas — Nagypáti — Vinkler tñiptichon... Tóth Jóska bácskai agyagból gyúrt torzója.

Négy íratlan testamentumot bogozva, egyszerre siratva a halhatatlanságba készülöket és kultúragyámolítóinkat, akik menetrendszerűen csak a temetésre érkeznek.

Magellan: a kubista élőkép partitúrája. Rítmusjáték három mondatdal a révülésig.

Még az agyonadminisztrált témát: a művésztelek lét-nemlétét feszegetve se tud toronyiránt közlekedni.

A festői (sajnálom, ez a jelző tolakodott ide) Njgoš csúcsra hágva fel, visszatekint a bácskai lapályra. Onnan egyidejűleg alternál bársonyba csomagolt konyhakést és segíteni kész izmos öklöt.

Nem lehet bele nem röhögni a zsíros éjszakába, mikor némely autoritások álmétkodásán álmétkodtat. Idézem idézetét: »Minek a képzőművészeti táborban angol vécé?«

Csakugyan. A barbizoniak se vizesésre kakiltak.

A pop-artot értően és rokonszenvvel boncolgatja. Sajnos úgy látszik, hogy időközben a páciens jobblétre szenderült. (Úszom a szubjektivitással.)

A Feri megkeresése a késleltető technika minden finesszével készült.

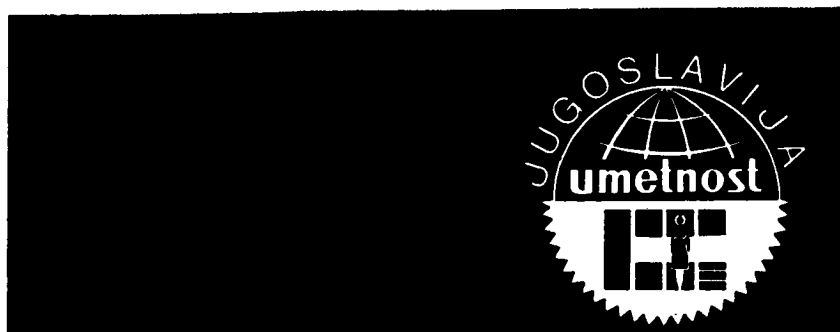
Ami légiessé teszi ezt az álturizmust, az az álmok beszövődése. Ezek az álmok a zsebpénz vékonyodásával és a hozott konzervek megfogyatkozásával egyre gyakrabban kísértenek a bácskai konyha chef-d'oeuvre-jeivel, a pillekönnyű fánkkal és társaival.

Az étel és a misztikussá simult figurák összjátéka balladai felhangot kölcsönöz az ártatlan sétának indult és forgataggyá szélesült, más-más sávokon lejátszódó nyomkövetésnek.

Nem annyira használható összefoglalásként, de olvasásgerjesztő mondattal nyitom érdeklődésüket:

...»Egy ateista ácsorog a Szent Péter-bazilika előtt és a pápa áldását várja...«

KOPECZKY LÁSZLÓ

az ország egyik legismertebb konyhabútorgyára

BÁCSTOPOLYA

Telefon: 72-340 (igazgató és titkárság)

K É S Z I T :

— MODERN KONYHABÚTORT ÖSSZERAKHATÓ ELEMKEKBŐL,
AMELYEK LEHETŐSÉGET NYÚJTANAK KÜLÖNBÖZŐ KOMBINÁ-
CIÓK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁRA;

— BEÉPÍTHETŐ SZEKRÉNYEKET (PLAKÁROKAT).

BÚTORAI AZ ORSZÁG MINDEN NAGYOBB BÚTORÜZLETÉBEN
KAPHATÓK.

MOST JELENT MEG!

BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGŐDÉS

Képzőművészeti életünknek mindmáig nem eléggé föltárt rendhagyó alakja és alkotója Farkas Béla festőművész. Egész élete nem föl-föltörő küzdelem, hanem egy és oszthatatlan drámai sors volt. Festészete és hátrahagyott lírai szövesű írásai egy izgalmas kort örökítenek meg. Baranyiné Markov Zlata szobrászművész — a festő életútjának kitűnő ismerője — ebben a könyvében örökbecsű adatokat tár föl Farkas Béla életéből.

A 76 oldalas, Farkas Béla néhány művének reprodukciójával illusztrált könyv ára 5 dinár.

SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN

Rengeteg tragikumot magában hordozó kornak volt mártír költője Schwalb Miklós. Mozgalmi ember volt, fáradhatatlan szervező, akinek cselekedeteit a forradalom tüze hatotta át. Bármelyik írását is olvassuk, mindig egy-egy kortársi üzenet azokról a forró s reménytelennek tetsző esztendőkből, amikor az ember igazi szabadságának eljövetelében csak a forradalmi lelkek hittek.

Az Életjel Miniatűrök legújabb kötete Schwalb Miklós negyvenegy, nagyrészt közöletlen versét nyújtja át az olvasónak. A 124 oldalas kötet, amelyhez Dér Zoltán írt terjedelmes tanulmányt, 6 dinárba kerül.

Mindkét könyv megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg slobode 1 — városháza 17. sz. szoba), vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet — Munkás-egyetem — Életjel — 666-3-77.

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK

szellemi életünk dokumentumai

EDDIG MEGJELENT MUNKÁK

1. LÉVAY ENDRE: <i>ÚJ LÉLEKINDULÁS</i>
(TANULMÁNY)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: <i>ZSOMBÉKOK</i>
(VALLOMÁS VINKLER IMRE MŰVÉSZETERŐL)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: <i>KORTÁRSAIM</i>
(VERSCIKLUS)	3 dinár
4. KOLOZSI TIBOR: <i>ÖRTŰZ FÉNYÉBEN</i>
(SZABADKAI FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVEK)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: <i>BOLYONGÓ PALETTA</i>
(ÖNELETRAJZ)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ÁRNY ZARÁNDOKA</i>
(CSÁTH GEZA EMLÉKE)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: <i>FÉLÁLOM UTÁN</i>
(MONODRÁMA)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: <i>IBOLYA</i>
(FERENCZI IBI RIVALDAFÉNYBEN)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: <i>A CSILLAGOS HOMLOKŰ</i>
(HANGYA ANDRÁS ÉLETŰTJA)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: <i>A KULISSZÁK VILÁGÁBAN</i>
(ÖNELETRAJZ)	5 dinár
11. BARANYI KÁROLY: <i>IKAROSZ SZÁRNYÁN</i>
(ÖNELETRAJZ)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ELSŐ MŰHELY</i>
(KOSZTOLÁNYI DEZSÓ ÖNKÉPZŐKÖRI ÉVEI)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>A TIZENNYOLC NYÁRFA</i>
(DOKUMENTUMRIPORT)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: <i>MÁGLYA</i>
(EGY ÉLETRAJZ VAJDASÁGI FEJEZETEI)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: <i>VERGŐDÉS</i>
(FARKAS BÉLA NAPJAI)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: <i>A SZÉN</i>
(A MÁRTÍR KÖLTŐ VERSEI)	6 dinár

Megrendelhető az *ÉLETJEL* szerkesztőségében (Subotica, Trg slobode 1 — városháza 17. sz. szoba), vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet — Munkásegyetem — *Életjel* — 666-3-77.